

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

2

1978

CLUJ-NAPOCA

REDACTOR ȘEF: Prof. I. VLAD

REDACTORI ȘEFI ADJUNCȚI: Prof. I. HAIDUC, prof. I. KOVÁCS, prof. I. A. RUS

**COMITETUL DE REDACȚIE FILOSOFIE: Prof. A. DANCSULY, prof. T. HĂGAN,
prof. N. KALLOS, prof. T. POP, prof. I. RADU, prof. G. TOMUȚA (redactor
responsabil), lector C. BLAJ (secretar de redacție)**

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

PHILOSOPHIA

2

Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 1 34 50

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE — INHALT

- Catedrele de filosofie și de socialism științific la 30 de ani de existență ● Les chaires de philosophie et de socialisme scientifique à l'anniversaire de 30 ans de leur existence (T. HÁGAN, N. KALLÓS) 3

FILOSOFIE—POLITOLOGIE

- M. BALAIȘ, On the problem of duality in propositional logic ● Asupra problemei dualității în logica propozițiilor 7
- I. HAJÓS, Wolff și wolffienii ● Wolff und die Wolffianer 13
- V. MUSCĂ, Aspecte ale criticii aristotelice a teoriei platoniciene a ideilor ● Certains aspects de la critique aristotélicienne de la théorie platonique des idées 24
- GH. TOMA, Marxism-leninismul și moștenirea kantiană (I) ● Le marxisme-léninisme et l'héritage kantien (I) 29
- V. AVRAM, Rolul Partidului Comunist Român în pregătirea și înfăptuirea actului istoric al naționalizării socialiste de la 11 iunie 1948 ● Le rôle du Parti Communiste Roumain pour préparer et accomplir l'acte historique de la nationalisation socialiste du 11 juin 1948 36
- I. CHIȘ, Tipologia partidelor politice la P. P. Negulescu ● Typologie des partis politiques chez P. P. Negulescu 41
- L. ZĂPÎRȚAN, Caracterul atotcuprinzător al democrației socialiste ● Le caractère plénier de la démocratie socialiste 48

PSIHOLOGIE—PEDAGOGIE

- T. PODAR, Relațiile dintre componenta informațională și motivațională a cunoașterii rezultatelor și creșterea eficienței învățării verbale ● Relations between the informational and motivational constituents of the knowledge of results and efficiency growth of verbal learning 53
- V. PREDA, Rolul vederii periferice, al mișcărilor oculare și al coordonării ochi-mână în rezolvarea probei labirintului ● Le rôle de la vue périphérique, des mouvements

oculaires et de la coordination oeil-main dans la solution de l'épreuve du labyrinthe	62
I. DRĂGOTOIU, Ovid Densusianu și problemele învățămîntului românesc ● Ovid Densuseanu and the problems of Roumanian teaching system	70
V. GOIA, T. TANCO, Din istoricul învățămîntului românesc din Țara Oașului ● L'historique de l'enseignement roumain dans le pays d'Oaş.	76

CATEDRELE DE FILOZOFIE ȘI DE SOCIALISM ȘTIINȚIFIC LA 30 DE ANI DE EXISTENȚĂ

Se împlinesc 30 de ani de la înființarea catedrelor de științe sociale în institutele de învățămînt superior din România. În lumina activității depuse și a experienței acumulate de aceste colective în decursul celor trei decenii de existență se reliefează pregnant importanța actului de acum treizeci de ani, a locului pe care-l ocupă și a rolului ce-l joacă catedrele de științe sociale în învățămîntul nostru superior.

Drumul parcurs n-a fost ușor și lipsit de sinuozități. Dominarea unei concepții dogmatice și afirmarea unor practici greșite care au grevat nu în mică măsură asupra rezultatelor reformei învățămîntului din 1948 s-au făcut simțite, într-o anumită perioadă, și în activitatea catedrelor de științe sociale. Ca pentru întreaga viață social-politică a țării, Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român a însemnat o piatră de hotar și pentru viața și activitatea catedrelor de științe sociale. Perioada care a trecut de la acel istoric eveniment — cea mai bogată în realizări din istoria patriei, din anii socialismului — a constituit totodată și perioada de maturizare deplină și de afirmare științifică a catedrelor de științe sociale.

Se cuvine accentuat cu tărie faptul că instituționalizarea predării științelor sociale — a filozofiei, sociologiei, eticii, istoriei, științelor politice, economiei politice — la toate facultățile și la toți anii de studii a corespuns și corespunde tendinței de dezvoltare și modernizare a învățămîntului superior pe plan mondial. Pretutindeni în lume a crescut simțitor ponderea în învățămîntul superior a științelor sociale. Este evident totodată că pentru societatea socialistă românească în care sfera vieții spirituale, științifice, culturale este dominată de ideologia marxistă creatoare a Partidului Comunist Român, învățămîntul de științe sociale are direcții și finalități bine determinate ce decurg din programul partidului de dezvoltare a conștiinței socialiste înainte a maselor, în mod special a tineretului, de lărgire a orizontului politic, științific, cultural, de ridicare a nivelului general de cunoaștere.

Ar fi greșită presupunerea după care catedrele de specialitate s-ar ocupa de „știință” iar cele de științe sociale de ideologie și educație politică. Cine cunoaște cît de cît învățămîntul superior din România, în general școala românească contemporană, știe că activitatea educativă este inseparabilă de procesul instructiv, că nu există catedră de la care să se transmită în mod exclusiv cunoștințe profesionale și care să nu constituie totodată un puternic for educativ. Continuînd și dezvoltînd pe un plan superior tradițiile școlii românești, învățămîntul de astăzi din România a păstrat și afirmă nealterat semnificația menirii și a titlului de *dascăl*. Subliniind prin urmare caracterul formativ și educativ al tuturor disciplinelor universitare, valențele ideologice, politice, morale ale întregului proces instructiv din școli, din învățămîntul superior, nu

vom pierde din vedere nici sarcinile specifice și responsabilitățile sporite ce revin catedrelor de științe sociale în formarea politică-cetățenească, ideologică, morală a viitorilor specialiști.

Vorbind despre rolul catedrelor de științe sociale în formarea și dezvoltarea concepției științifice despre lume, a conștiinței politice a studenților, se cuvine subliniat și aportul acestor catedre la ridicarea nivelului teoretic al învățămîntului în general. Trebuie spus răspicat că, chiar și în prima lor perioadă de activitate, atunci cînd în anumite privințe și în anumite probleme ele au propovăduit și unele poziții dogmatice, catedrele de științe sociale au acordat un sprijin deosebit de important specialiștilor în clarificarea lor ideologică, în lupta împotriva concepțiilor idealiste, neștiințifice, în efortul lor de ridicare a nivelului teoretic-filozofic al cursurilor de specialitate. La Universitatea din Cluj-Napoca colaborarea dintre specialiștii din diverse domenii și filozofi, sociologi, politologi, se bucură de o îndelungată și fructuoasă tradiție, ea constituind și în prezent una din aspectele caracteristice ale activității catedrelor de științe sociale.

Acum treizeci de ani, colectivele de științe sociale de la Universitatea din Cluj au fost formate din activiști de partid, intelectuali comuniști cu stagiu în ilegalitate și din cadre foarte tinere (mulți dintre ei fiind numiți preparatori și asistenți încă în anii studenției), recrutate din diverse domenii de specialitate. Formarea profesională, calificarea cadrelor s-a făcut, nu odată, „din mers“. Astăzi catedrele de științe sociale numără printre membrii ei academicieni, membri și membri corespondenți ai Academiei de Științe Sociale și Politice, profesori conducători de doctoranzi, majoritatea covârșitoare a cadrelor purtînd titlul științific de doctor. Pe măsura maturizării colectivelor și a membrilor lor s-a diversificat și gama preocupărilor științifice. Astfel, la catedra de socialism științific s-a produs o specializare a cadrelor în importante domenii ale științelor politice ca, de exemplu, doctrinele politice contemporane, relațiile și instituțiile politice, mișcarea muncitorească din România, mișcarea muncitorească internațională etc. La catedra de filozofie există colective bine închegate de epistemologi, sociologi, eticieni, istorici ai filozofiei etc. Începînd aproximativ din al doilea deceniu de existență și activitate, catedrele de socialism științific și de filozofie de la universitatea clujeană au început să se afirme din ce în ce mai mult pe linia activității științifice. Dacă în primul deceniu de activitate a catedrelor de științe sociale articolele de propagandă și publicistice erau precumpănitoare în publicațiile membrilor lor, mai tîrziu, și în special în ultimul deceniu, catedrele de socialism științific și de filozofie de la universitatea clujeană s-au impus în viața științifică a țării prin lucrări de mari proporții (cursuri, manuale, cărți, monografii, dicționare enciclopedice), mai multe dintre ele obținînd premii ale unor prestigioase foruri (Academia Republicii Socialiste România, Ministerul Educației și Învățămîntului, Uniunea Scriitorilor). Numeroși membri ai celor două catedre sînt bine cunoscuți în cercurile de specialitate, ca și în cercurile mai largi de cititori, prin prezența lor constantă în paginile revistelor de specialitate, politice și de cultură. Cele două catedre au patronat și continuă să patro-

neze o serie aparte a revistei universității clujene „Studia“, care cunoaște o largă circulație internațională. Prezența activă a filozofilor, sociologilor, politologilor de la universitatea clujeană la viața științifică din municipiul și județul Cluj, la manifestările științifice din alte județe și de nivel republican, la seminarii și congrese internaționale și mondiale completează organic rodnică activitate științifică desfășurată de aceste colective. Lucrările politologilor, filozofilor, sociologilor clujeni au intrat în circulația vieții științifice din România, au avut un ecou favorabil, sînt indicate cu regularitate în bibliografiile de specialitate. Activitatea științifică a mai multor membri ai catedrelor de filozofie și socialism științific este consemnată în lucrări de referință, în cuvintele-titlu ale dicționarului român de filozofie, în teze de doctorat. Unele dintre cărțile publicate au cunoscut și o circulație internațională.

Vorbind despre activitatea științifică, consemnăm faptul că cele două catedre au fost primele dintre colectivele cu profil socio-uman care s-au angajat pe calea realizării integrării dintre învățămînt, cercetare și practică, direcția dominantă a dezvoltării școlii românești în perioada actuală, indicată și promovată de secretarul general al partidului, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Acest lucru a fost posibil, printre altele, datorită orientării mai accentuate a învățămîntului filozofic și al cercetării pe făgașul sociologiei, a promptitudinii cu care colectivele noastre au răspuns la solicitările organelor de partid și de stat de a efectua cercetări privind sistematizarea teritoriului, modernizarea unor zone, dezvoltarea conștiinței socialiste a tineretului ș.a.m.d. Toate aceste cercetări au permis, într-o formă sau alta, într-o măsură sau alta, integrarea cercetării cu nevoile social-politice, decizionale, integrarea cercetării desfășurate de cadrele didactice cu cea a studenților, integrarea mai multor specialități în cadrul unor cercetări pluridisciplinare. Pe lângă rezultatele științifice, practice și financiare, aceste cercetări au avut și au și considerabile efecte educative, rezultate din comunicarea studenților pe multiple planuri cu colectivitățile studiate, din cunoașterea mai concretă a condițiilor de viață și de muncă, din contactul nemijlocit de colaborare dintre cadrele didactice și studenți.

Pentru catedrele de științe sociale, o direcție importantă a integrării învățămîntului și cercetării cu practica socială o reprezintă activitatea politico-obștească desfășurată sub nemijlocita îndrumare a organelor locale de partid. Ca lectori ai Comitetului Central, ai Comitetului județean și municipal de partid, membrii catedrelor de științe sociale desfășoară o susținută activitate de propagandă, sprijină procesul de reciclare a cadrelor, în mod deosebit a profesorilor de științe sociale din licee, susțin numeroase expuneri, acordă consultații, participă la dezbateri înscriindu-se activ în viața ideologică din municipiu și județ.

Vorbind despre aspectele definitorii ale activității catedrelor de științe sociale — în speță ale celor de filozofie și de socialism științific — de la universitatea clujeană, se cere relevant un specific de adîncă semnificație: atît învățămîntul de științe sociale în facultăți și secții cît și publicația științifică și activitatea publicistică se desfășoară deopotrivă în limba română și în limba maghiară. Studenții de la toate secțiile universi-

tății clujene învață filozofia, etica, sociologia, științe politice în limba lor maternă.

Cele mai importante realizări ale catedrelor noastre din domeniul activității științifice sînt rod al activității comune a cadrelor didactice români, maghiari și de alte naționalități. Activitatea instructivă, educativă, științifică desfășurată de catedrele de științe sociale de la Universitatea „Babeș-Bolyai“ (universitate care în denumirea ei unește simbolic numele a doi mari savanți și luptători pentru progres, pe cel al medicului-biolog român Victor Babeș și al matematicianului maghiar Bolyai János) constituie un viu exemplu al justetei politicii Partidului Comunist Român în rezolvarea problemei naționale. Prin preocupările lor, colectivele noastre confirmă în practică profundul adevăr afirmat de conducătorul partidului și statului nostru: indiferent de limba pe care o vorbim, în fond cu toții vorbim aceeași limbă, limba marxismului creator, a umanismului revoluționar, a patriotismului socialist.

Rezultatele obținute de catedrele noastre sînt mari, sarcinile ce ne stau în față sînt și mai mari. În domeniul instructiv ne preocupă modernizarea continuă a procesului de predare și seminarizare, atît sub aspectul îmborspătării continue a conținutului — legarea strînsă a problemelor teoretice de practica construcției socialiste de la noi din țară, angajarea hotărîtă în dialogul contemporan de idei, structurarea cursului în conformitate cu necesitățile de la diferite specialități — cît și sub aspect metodologic. Pe planul activității științifice se impune lărgirea și diversificarea în continuare a cercetărilor fundamentale, paralel cu promovarea cercetărilor în colective, în echipă, cu intensificarea participării la cercetări pluridisciplinare.

La 30 de ani de la înființarea lor, catedrele de filozofie și de socialism științific — alături de celelalte catedre de științe sociale — se prezintă ca puternice colective academice, de instruire, de educație și de cercetare, organic integrate în Alma Mater, în viața științifică și social-politică a municipiului, a județului, a țării, hotărîte să răspundă cu și mai mare exigență sarcinilor ce le revin.

TROFIN HĂGAN, NICOLAE KALLÓS

ON THE PROBLEM OF DUALITY IN PROPOSITIONAL LOGIC

MIRCEA BALAIȘ

1. **The Relation of duality.** (D_1) : Two schemes S and S^* are in a duality relation and are named dual if S^* is obtained from S by the negation of all its variables and by the whole negation of S . (And reciprocally, S is obtained from S^* by the same procedure).

If we note the duality relation by the symbol „ \rightarrow ” and any formula by $S(x_1, \dots, x_n)$, where „ x_1, \dots, x_n ” represent the propositional variables of the formula, then the definition (D_1) can be symbolized:

$$(D_1): S(x_1, \dots, x_n) \rightarrow S(x_1, \dots, x_n) =_{D_1} S^*(x_1, \dots, x_n) \text{ eq } \overline{\overline{S(x_1, \dots, x_n)}}$$

where „eq” represents the equiveridicity symbol.

As it could be noticed, this definition is pre-eminently syntactical. Let us consider now the semantical aspect of the duality.

(Ex. 1): Let $S = p \leftrightarrow q$ be, then cf. (D_1) , its dual, $S^* = \overline{\overline{p \leftrightarrow q}}$. Let us evaluate these two duals:

p	q	$p \leftrightarrow q$	\overline{p}	\overline{q}	$\overline{p \leftrightarrow q}$	$\overline{\overline{p \leftrightarrow q}}$
1	1	1	0	0	1	0
1	0	0	0	1	0	1
0	1	0	1	0	0	1
0	0	1	1	1	1	0

The matrix of the formula S is {1, 0, 0, 1} i.e. the equivalence matrix. The matrix of the dual S^* is {0, 1, 1, 0} i.e. the exclusion matrix. One notices that the matrix of S could be obtained from the matrix of S^* by replacing each 1 value with 0 and each 0 value with 1. Now it is possible to formulate a semantical definition of the duality corresponding to the syntactical definition:

(D_2^1) Two schemes S and S^* are in a duality relation if the matrix of one of them is obtained from the matrix of the other by the substitution of 1 values with 0 and of 0 values with 1.

This definition which Quine starts from in treating the duality problem [7, §11] although it harmonizes with (D_1) it does not hold good for all operators (truth functions) and consequently, for all formulae (schemes). It holds good for the dual pairs equivalence-exclusion and tautology-contradiction. As for the conjunction-disjunction pair which has been taken into consideration by all authors analysing the duality problem, the definition (D_2^1) at least in the given form, does not hold good. So, if we replace in the conjunction matrix {1, 0, 0, 0} the 1 value with 0 and conversely, we get {0, 1, 1, 1} which is the incompatibility matrix, i.e. only the nega

tion of the conjunction (anticonjunction) and not its dual, cf. (D_1) . If we apply (D_1) to conjunction $S = (p \& q)$, we get $S^* = (\overline{p \& q}) \text{eq} (p \vee q)$, which has the matrix $\{1, 1, 1, 0\}$.

Consequently, (D_2^1) has to be reformulated for the conjunction-disjunction duality case (and also for the other cases as we shall see), otherwise duality is mixed with negation — as it is clear in I. C o p i's definition [4, p. 293–297]. Quine attracts our attention to the fact that, although the duals are in such a relation one with the other, as in the case of the truth-false relation, they must not be mixed with the simple contradictions or with the relation between a scheme and its negation [27, p. 90]. Referring to the conjunction-disjunction duality Quine points out that when we need to obtain a dual from the other we have to replace only those values of the matrix which are contrary to the values of the other one [27, p. 91]. That is for the conjunction matrix we have to change only the middle two values which differ from the values of the disjunction matrix and we will get this latter matrix:

$$\begin{array}{cc} p \& q & p \vee q \\ 1 & 1 \\ \hline 0 & 1 \\ 0 & 1 \\ \hline 0 & 0 \end{array} \int_0^1 \text{ the rest of the values remain unchanged.}$$

Church's definition tries to join the semantical aspect to the syntactical one while also pointing out the main pairs of dual operators. According to Church the propositions which could be looked upon as dual have to be obtained by the substitution of all the t (truth) signs and f (false) signs, one with the other everywhere they occur in the proposition and by the substitution of all members of the following pairs of operators, one with the other:

„ \supset ” (implication) and „ \nLeftarrow ” (converse non-implication)
 „ \vee ” (disjunction) and „ $\&$ ” (conjunction)
 „ \equiv ” (equivalence) and „ \nLeftarrow ” (exclusion)
 „ \subset ” (converse implication) and „ \nLeftarrow ” (non-implication)
 „ ∇ ” (antidisjunction) and „ \nLeftarrow ” (incompatibility) [3, p. 99].

This definition has the shortcomings of not specifying the way the substitution of variables is to be done, as well as not making reference to all operators.

2. Dual operators. The negation operator has as dual the negation, too. If we apply (D_1) to „ \overline{p} ” we will get „ $\overline{\overline{p}}$ ” which is equiveridic with „ \overline{p} ”. Consequently we shall call „selfdual” the negation operator and also the schemes whose duals are equiveridic with the given ones, are named „selfdual”. The most precise analysis of the types of dual operators, was worked out by the Romanian logician P. Bieleţ [2, §3]. We shall base our analysis on his and we shall continue to give the semantical definitions of

duality for each particular dual operators class. Three classes, *A*, *B*, and *C* of dual operators can be distinguished depending on the way duality appears between various (binary) operators, more precisely, depending on the way the definition (D_1) appears semantically.

Class A. It is characterized by the fact that its dual coincides with the negation. The following dual pairs belong to this class: tautology $\{1, 1, 1, 1\}$ and contradiction $\{0, 0, 0, 0\}$; equivalence $\{1, 0, 0, 1\}$ and exclusion $\{0, 1, 1, 0\}$.

The semantical correspondent of the definition (D_1) is: If we note the matrix of such a function by $M\{v_1, v_2, v_3, v_4\}$, then the dual matrix will be $M^*\{\bar{v}_1, \bar{v}_2, \bar{v}_3, \bar{v}_4\}$. To sum up the semantical definition (D_1^2) holds good for type *A* schemes.

Class B. It is characterized by the fact that the dual differs from the negation; in order to get the dual of an operator supposes a more complicated application of the negation. In this respect, this class is divided into the two subclasses B_1 and B_2 .

The subclass B_1 . It is characterized by the fact that it contains the dual pairs: conjunction $\{1, 0, 0, 0\}$ and disjunction $\{1, 1, 1, 0\}$; incompatibility $\{0, 1, 1, 1\}$ and rejection $\{0, 0, 0, 1\}$. According to Quine's observation referring to the conjunction-disjunction duality, the semantical correspondent of the definition (D_1) will be: If $M\{v_1, v_2, v_3, v_4\}$ is an operator matrix belonging to the subclass B_1 , then its dual matrix will be $M^*\{v_1, \bar{v}_2, \bar{v}_3, v_4\}$. One notices that one replaces the values with their negations only in the case when the assignments of the variables „p” and „q” are different. So, we are in the position to formulate the particular definition (D_2^1) for the subclass B_1 :

(D_2^1) : *Two schemes S and S^* of the type B_1 are in a duality relation if S^* is obtained from S (and reciprocally) by the substitution of 1 with 0 in S matrix (as well as S^*) and inversely, only in the case when the assignments of the variables are different.*

Subclass B_2 . It contains the following pairs: converse implication $\{1, 1, 0, 1\}$ and non-implication $\{0, 1, 0, 0\}$; implication $\{1, 0, 1, 1\}$ and converse non-implication $\{0, 0, 1, 0\}$. The semantical correspondent of the definition (D_1) for the subclass B_2 is: If one operator matrix belonging to this subclass is $M\{v_1, v_2, v_3, v_4\}$, then, the dual of the matrix will be: $M^*\{\bar{v}_1, v_2, v_3, \bar{v}_4\}$. That is, the replacing of the values with their negations is operated only when variables have different assignments. Consequently, the semantical definition for the subclasses B_2 will be formulated as follows:

(D_2^2) : *Two schemes S and S^* of the type B_2 are in a duality relation if S^* is obtained from S (and reciprocally) by the substitution of 1 with 0 and inversely in the matrix of S (as well as S^*) and inversely, only in the case when the assignments of the variables are identical.*

Class C. It is characterized by the fact that its dual is identical with the operator, so, it contains the binary selfdual truth functions. These are: $\varphi_4, \varphi_8, \varphi_{11}, \varphi_{13}$ from the binary functions table, i.e. predependence $\{1, 1, 0, 0\}$; postdependence $\{1, 0, 1, 0\}$ post-nondependence $\{0, 1, 0, 1\}$ and prenondependence $\{0, 0, 1, 1\}$. The semantical correspondent of the definition (D_1) applied to the functions belonging to *C* class, is: If $M\{v_1,$

$v_2, v_3, v_4\}$ is the matrix of such a function, then the matrix of its dual is identical with the former, $M^*\{v_1, v_2, v_3, v_4\}$. The definition (D_1) particularly applied to this class of functions will be: (D_2^A) : *A scheme S is selfdual if the application of (D_1) to S will have as a result a dual scheme S^* which is equiveridic with S, i.e. $S \text{ eq } S^*$.*

3. Dualization operations. We studied the duality only as a relation. We shall continue to study it as a dual transformation *operation* or simply, as a *dualization*. P. Bieltz has introduced for this operation the dual operator which was symbolized by „ Δ ” and was defined as follows:

$$\Delta\Phi^{n-1}p_n \equiv N \Phi^{n-1} Np_n \quad [2, \text{ p. } 103],$$

i.e. the dual of an expression formed with „ Φ^{n-1} ” operators and „ n ” propositional variables, „ p ”, is equiveridic with the expression obtained by the negation of every variable and of the whole expression. As P. Bieltz says, the scheme represents the formal expression of the definition of duality in the natural language, respectively, the formal definition of the operator through the instrumentality of the negation (ibidem).

We do not agree with the above symbolization to be looked upon as the most adequate one to the definition of duality, (D_1) , since the application of the negation to the set „ Φ^{n-1} ” of operators of the expression does not designate exactly the fact that the negation is operated on the whole scheme. „ $N\Phi^{n-1}$ ” could be interpreted as the negation of all the operators of the formula but this does not correspond to the definition (D_1) . In fact, the negation of the entire scheme means only the negation of the main operator of the scheme and the negation of all the operators of the same scheme. P. Bieltz’s definition holds good only for a particular case: when the scheme represents only a single binary truth function which contains only a single operator. If so, the generalization for „ n ” variables and $n-1$ ” operators has no sense either. Bieltz’s formula holds good only in the following form:

$$\Delta\Phi(p, p) \equiv N\Phi NpNq.$$

The formal definition of the dual operator according to the duality definition, is more adequately expressed, as follows:

$$(D_1)'' : \Delta S(x_1, \dots, x_n) \text{ eq } \overline{S(\bar{x}_1, \dots, \bar{x}_n)}.$$

That is: The dual of a scheme S containing x_1, \dots, x_n propositional variables is equiveridic with the scheme which was obtained by the negation of every variable and the negation of the whole scheme. It corresponds exactly to (D_1) . The application of the dualization operation on an operator has as a result the dual of this operator. If we apply $(D_1)''$ and accordingly the equiveridicity relation, we shall get the following dual operator pairs:

- (1) $\Delta(p \& q) \text{ eq } \overline{(\bar{p} \& \bar{q})} \text{ eq } (p \vee q)$
- (2) $\Delta(p \vee q) \text{ eq } \overline{(\bar{p} \vee \bar{q})} \text{ eq } (p \& q)$
- (3) $\Delta(p \rightarrow q) \text{ eq } \overline{(\bar{p} \rightarrow \bar{q})} \text{ eq } (p \neq q)$
- (4) $\Delta(p \neq q) \text{ eq } \overline{(\bar{p} \neq \bar{q})} \text{ eq } (p \rightarrow q)$

$$(5) \Delta(p \leftrightarrow q) \text{ eq } \overline{(\overline{p} \leftrightarrow \overline{q})} \text{ eq } (p + q)$$

$$(6) \Delta(p + q) \text{ eq } \overline{(\overline{p} + \overline{q})} \text{ eq } (p \leftrightarrow q)$$

$$(7) \Delta(p/q) \text{ eq } \overline{(\overline{p}/\overline{q})} \text{ eq } (p \swarrow \overline{q})$$

$$(8) \Delta(p \swarrow q) \text{ eq } \overline{(\overline{p} \swarrow \overline{q})} \text{ eq } (p/q).$$

The following equiveridicity expresses the relation between the *negation* and *duality*:

$$(9) \Delta S(x_1, \dots, x_n) \text{ eq } \overline{\Delta S(x_1, \dots, x_n)},$$

i.e. the negation of the dual of a scheme is equiveridic with the dual of the negation of the scheme.

Another interesting relation refers to the double dualization:

$$(10) \Delta \Delta S(x_1, \dots, x_n) \text{ eq } S(x_1, \dots, x_n),$$

i.e. the double dualization is equivalent with the simple affirmation.

4. The laws of the duality. The definition of duality allows to formulate some laws concerning generally the propositional schemes, depending on the type of the operators they contain.

(PD₁): If *S* is a boolean scheme, then, if we replace in every conjunction with a disjunction and inversely, the result will be the dual of the given scheme, i.e. *S**.

This law is called *the law of the duality of the conjunction given the disjunction*. Quine shows that this law is based on the duality of the two operators and the selfduality of the negation.

(*Ex. 2*) i) Let $S = pV(q\&r)$ be, then cf. (PD_1) , $S^* = p\&(qvr)$.

ii) Let $S = (pVq)\&(pVr)$ be, then cf. (PD_1) $S^* = (p\&q)V(p\&r)$.

To sum up, the dualization allows to get the laws of the distributivity, one from the other. During the dualization the power of the substituted operator remains unchanged in that occurrence because it is taken over by the operator we substitute with. According to the definition $(D_1)''$, the laws of De Morgan can be generalized:

$$(11) \Delta(A_1V, \dots, VA_n) \text{ eq } (A_1\&, \dots, \&A_n);$$

$$(12) \Delta(A_1\&, \dots, \&A_n) \text{ eq } (A_1V, \dots, VA_n).$$

(PD₂): The principle of the duality for implication: If $S_1 \rightarrow S_2$ and S_1^*, S_2^* are the duals of S_1 and S_2 , then $S_2^* \rightarrow S_1^*$. (*Church's formula*).

According to Quine's formula the law is expressed as follows: A scheme S_2 is the consequence of another scheme S_1 if the dual of S_1 is a consequence of the dual of S_2 , i.e. $S_1 \rightarrow S_2$ if $S_2^* \rightarrow S_1^*$.

(*Ex. 3*): Given $[(p\&q)\&(q\&r)] \rightarrow (p\&r)$, then $(pVr) \rightarrow [(pVq)V(qVr)]$.

(PD₃): The principle of duality for deductibility;

if $S_1 \vdash S_2$, then $S_2^* \vdash S_1^*$.

(Ex. 4): Given $p \rightarrow (p \rightarrow q)$, logically following from $p \rightarrow q$ cf. (PD_2) , then, $p \not\leftrightarrow q$ logically follows from $p \not\leftrightarrow (p \not\leftrightarrow q)$.

(PD_4) : The principle of duality for equivalence: Two schemes S_1 and S_2 are equivalent, $S_1 \leftrightarrow S_2$, if their duals are equivalent, too: $S_1^* \leftrightarrow S_2^*$.

This law is a consequence of (PD_2) according to the fact that the equivalence is a bi-implication.

(Ex. 5): Given $(p \rightarrow q)(\bar{p} \vee q)$, we can get the following equivalence: $(p \not\leftrightarrow q) \leftrightarrow (\bar{p} \& q)$.

(PD_5) : The law of duality for equiveridicity: Two schemes S_1 and S_2 are equiveridic, $S_1 \text{ eq } S_2$ if their duals, S_1^* and S_2^* are equiveridic, $S_1^* \text{ eq } S_2^*$.

This law follows from (PD_4) according to the fact that the equiveridicity is the validity of the equivalence.

(Ex. 6): Given $[(p \leftrightarrow q) \& (q \leftrightarrow r)] \text{ eq } [(\overline{p + q}) \& (\overline{q + r})]$, we get: $[(p + q) \vee (q + r)] \text{ eq } [(p \leftrightarrow q) \vee (q \leftrightarrow r)]$.

(PD_6) : The law of duality for validity: a scheme S is valid (logical law) if its dual S^* is inconsistent (logical contradiction).

If two schemes are different cf. (D_2) according to the fact that the 1 value is everywhere substituted with 0 in their matrices, then it is obvious that one of them is valid only when the other is inconsistent [58, p. 92].

Church looks upon this law as a metatheorem and called it the principle of duality. According to, it we can get by dualization a valid scheme from a contradictory one.

(Ex. 7): Given $(p \leftrightarrow \bar{p}) \& (q \leftrightarrow \bar{q})$ as a contradiction, then we can get by dualization its dual which is a tautology: $(p + \bar{p}) \vee (q + \bar{q})$.

REFERENCES

1. Bieltz, P., *The Logical Square of Duality*, Acta Logica, nr. 11, 1968.
2. Bieltz, P., *Principiul dualității în logica formală*, Ed. științifică, București, 1974 (in Romanian).
3. Church, A., *Introduction to Mathematical Logic*, vol. I, Princeton Univ. Press, 1956.
4. Copi, I., *Symbolic Logic*, McMillan, New-York, 1967.
5. Hilbert, D. and Ackermann, W., *Grundzüge der theoretischen Logik*, III-auflage, Springer Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1949.
6. Kleene, S. C., *Logique mathématique*, A. Colin, Paris, 1971.
7. Quine, W., van O., *Methods of Logic*, Hungarian translation, Academylapok, Budapest, 1968.

ASUPRA PROBLEMEI DUALITĂȚII ÎN LOGICA PROPOZIȚIILOR

(Rezumat)

Analizând definițiile date de Church, Quine, Kleene, Copi etc., autorul a constat că distingerea între aspectul sintactic și cel semantic poate aduce o clarificare însemnată a problemei dualității. Punctul de plecare în formularea definițiilor semantice l-au constituit rezultatele remarcabile ale lui P. Bieltz.

WOLFF ȘI WOLFFIENII

I. HAJÓS

1. **Introducere.** În 1834, după două decenii de nepublicare, Schelling îi reproșează defunctului Hegel un fel de neowolffianism¹. Reproșul nu este nicidcum al genialului cugetător din perioada 1795—1804, ci al unui cvasi-sexagenar obosit, definitiv întrecut de Hegel (începînd cu „Fenomenologia spiritului“) prin crearea unui robust *sistem* dialectic. Așadar, reproșul schellingian, pe lingă că este foarte simplist, neținînd cont de profunda dialectică hegeliană, vizează *de fapt*, pentru un judecător obiectiv, o virtute: existența și deplina folosire a capacității de a elabora un întreg sistem filozofic. Astfel, asemuirea lui Hegel cu Wolff, în loc să-l defavorizeze pe primul, mai degrabă îi face, pe bună dreptate, cîste celui de-al doilea. Hegel însuși a știut și a ținut să evidențieze principalele merite ale pedantului său înaintaș, acordîndu-i următoarea caracterizare: „Pentru Germania (și în general) Wolf a definit lumea conștiinței, ceea ce se poate spune și despre Aristotel; Wolf a explicat întreaga sferă a reprezentărilor omenești, ceea ce e un lucru extrem de important pentru cultura generală“².

Hegel nu conținește să spună că Wolff are mari, nepieritoare merite doar „în cultura intelectuală“ (Verstandesbildung) a germanilor, dînd o „filozofie a intelectului“, „dogmatismul metafizicii intelectului“, „determinații de ale intelectului“ și crezînd că metoda sa geometrică, și ea intelectuală, este la locul ei nu numai în matematică, unde „triunghiul trebuie să rămînă triunghi“³. Recunoscînd însă că mai cu seamă Wolff a fost acela care a introdus în uzul general calculul diferențial și integral⁴, Hegel, fără să-și dea seama, ne lasă să bănuim că, măcar în matematici, Wolff nu a fost întru totul nedialectic și că eventual nici într-un domeniu mai concret nu era chiar atît de opac „spiritului de finețe“ încît să fie net depășit de „pietatea veritabilă, îndreptată spre un conținut de natură speculativă“⁵. Clica pietistă a Universității din Halle a obținut expulzarea lui Wolff din Prusia nu de dragul unor profunzimi dialectice, ci în slujba obscurantismului bigot. (De aceea, ni se pare mecanică, lipsită de discernămint, identificarea pe care B. Irion — apreciat dialectolog, dar nu și dialectician — o operează, taxînd „dogmatismul raționalist wolffian

¹ F. W. J. von Schellings, *Sämtliche Werke*, 1. Abt., vol. X, Stuttgart 1861 p. 211.

² G. W. F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, vol. al II-lea, Trad. de D. D. Roșca, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 525 — Hegel scrie „Wolf“, deși Christian Wolff își semnează lucrările germane cu dublu *f*, simplificîndu-l numai în forma latinizată (Wolfius).

³ *Ibidem*, p. 520, 522, 524, 525, 526.

⁴ *Ibidem*, p. 523.

⁵ *Ibidem*, p. 521.

tot atât de intolerant ca și dogmatismul religios de pe timpuri⁶.) Cît privește afirmația lui Hegel că Wolff „trebuie numit dascăl al germanilor“⁷, ea ne aduce aminte de titlul de „praeceptor Germaniae“, conferit cîndva reformatorului neoaristotelist Melanchthon, despre care tot Hegel scrie că „are o filozofie rece, populară“, în „cel mai mare contrast cu uscata scolastică lipsită de viață“⁸. Notăm însă că Melanchthon e și inițiatorul unei neoscolastici protestante, nu fără influență asupra lui Wolff, despre care este, prin urmare, exagerat să se susțină categoric că „a înlăturat complet, temeinic, filozofia scolastică aristotelică și a făcut din filozofie știință generală, aparținînd națiunii germane“⁹. Pe de altă parte, sub raportul inadierii europene a unor concepții filozofico-științifice ale lui Wolff, acesta nu a fost total nemodest numindu-se, în 1740, „professor universi generis humani“. Însuși Voltaire, atât de străin de leibnizianism, i-a recunoscut lui Wolff titlul de „praeceptor generis humani“, iar prietena intimă a lui Voltaire, Gabrielle-Emilie de Châtelet, a dat în franceză un breviar al filozofiei wolffiene. Chiar și Frederic cel Mare, care, imediat după suirea pe tron, l-a rechemat pe Wolff la Halle, a ținut să traducă din el în franceză.

Dacă Christian Thomasius (colaborator la întemeierea universității din Halle) e cel care a introdus cu succes predarea filozofiei în limba germană, apoi Christian Wolff (1679—1754), care a profesat timp de 31 de ani la Halle, este nu numai continuatorul energic al acestei inițiative absolut laudabile ci și capul primei școli filozofice germane de dimensiunile unui veritabil curent. Pînă și preferința lui Thomasius pentru cuvînul „Vernunft“ (și derivatele sale) în titluri de cărți e dusă mai departe de Wolff. Cultivarea exprimării în limba maternă și a formei sistematice sînt două virtuți majore ale lui Wolff, pe care nu le întunecă nici trecerea sa, cu timpul, la tratate latinești, nici excesul de explicitare silogistică. Aceste două virtuți incontestabile nu sînt doar aspecte formale, optarea pentru graiul matern oglindind o atașare de năzuințele progresiste ale burgheziei în ascensiune, iar asidua muncă de sistematizare fiind un reflex esen-

⁶ Istoria filozofiei moderne, Societatea română de filosofie, vol. I, București, 1937, p. 533. Se poate spune, în schimb, despre pietism că, deși apăruse ca un protest împotriva luteranismului ortodox intolerant, a devenit pe vremea lui Wolff un ortodoxism la fel de intolerant, Pietistul Joachim Lange a luptat cu toată „pioșenia“ sa pentru netezirea carierei universitare a fiului său, în dauna foarte talentatului Thümmig — discipolul favorit a lui Wolff. În treacăt fie spus: principala învinuire pentru care a fost îndepărtat Wolff era nu aceea că, după el, „dacă unui tânăr soldat îi dictează *rațiunea suficientă* să dezerteze din armată, el este liber să îndeplinească acest act“ (deci nu aceea că afirmă *libertatea* omului de a-și urma rațiunea lucidă) ci aceea că absolvă dezertorul de tragerea la răspundere pentru dezertare, căci așa i-a fost hărăzită soarta, ca s-o comită, deci *nu avea libertatea* alegerii. (Cf. Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminiilor*, Ediție integral revizuită și adăugită, București, 1974, p. 104).

⁷ Hegel, *vol. cit.*, p. 522. — Desigur, expresia „dascăl al germanilor“ nu e identică cu „un adevărat dascăl al poporului“, cum a fost „citată“ Hegel, mai nou, într-o carte din 1974.

⁸ *Ibidem*, p. 312.

⁹ *Ibidem*, p. 524.

tial al principiului corelației necesare dintre adevăruri, precum și al admitterii nexului logic dintre realități.

În ciuda „criptogamiei“ dintre raționalism și o anumită receptivitate față de realități empirice, la Wolff există doar elemente criptomaterialiste, cam distanțe bunăoară de materialismul hobbesian. Desigur, mai ales practicînd teza „Homo homini lupus“, e mult mai ușor să-l faci pe Wolff de două parale decît să scrii măcar o singură lucrare care să merite, chiar și peste decenii, să fie tradusă în cîteva limbi europene. De Wolffio fabula narratur. Căci *Logica germană* a acestui cel mai prodigios enciclopedist german, apărută cu puțin înainte de nașterea celui mai de seamă enciclopedist francez (Diderot)¹⁰ și reeditată de 15 ori (penultima oară în anul morții autorului, apoi în 1965), s-a publicat și în vreo șase traduceri: latină (făcută chiar de autor, după ce J. F. Müller începuse să dea la tipar pe cea întocmită de el), franceză (de Jean Deschamps, în 1736 și 1742), italiană (1736), olandeză (²1758), rusă (1765), engleză (1770).

Titlul principalelor lucrări filozofice germane ale lui Wolff începe cu cuvintele „Vernünftige Gedanken“ (Gînduri raționale, rezonabile) și se continuă astfel: „von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigen Gebrauche im Erkenntnis der Wahrheit“ (despre puterile intelectului omenesc și folosirea lor justă în cunoașterea adevărului; este *Logica de care vorbeam*), „von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt“ (despre Dumnezeu, lume și sufletul omului, precum și despre toate lucrurile în general), „von der Menschen Tun und Lassen“ (despre purtarea oamenilor¹¹, 1720), „von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen“ (despre viața socială a oamenilor, 1721), „von den Wirkungen der Natur“ (despre acțiunile naturii, 1723; e și anul nașterii lui d'Holbach — autorul „Sistemului naturii“), „von den Absichten der natürlichen Dinge“ (despre scopurile lucrurilor naturale, 1724), și „von dem Gebrauche der Teile in Menschen, Tieren und Pflanzen“

¹⁰ În literatura de specialitate se spune, aproape fără excepție, că lucrarea *Vernünftige Gedanken von den Kräften des menschlichen Verstandes* a apărut în 1712. Nu am putut consulta prima ediție, dar știm din ediții ulterioare și din traducerea latină a lucrării (1730) că prefața la ediția princeps poartă data de 18 oct. 1712 (iar la ed. secundă — 5. III. 1719, deci aceasta nu e din 1721, cum scrie în *Philosophisches Wörterbuch*, Leipzig, 1974, vol. II, p. 1393). Insuși Wolff (v. *Ausführliche Nachricht von seinen eigenen Schriften...*, 1726, p. 3) scrie că și-a publicat *Logica germană* în 1712. W. Risse însă (*Bibliographia logica*, I, 1965), înserează prima ediție la anul 1713. Așa procedează și H. W. Arndt (*Methodo scientifica pertractatum*, 1971, p. 125, 128), care a îngrijit ediția din 1965 a lucrării. Nu am văzut această ultimă ediție, dar existența ei ne face să-i dăm crezare îngrijitorului ei. Cu atît mai mult cu cît Arndt (v. *op. cit.*, p. 125), spre deosebire de imensa majoritate a altor autori, indică corect anul 1720 (nu 1719) drept an de apariție a lucrării *Vernünftige Gedanken von Gott...* (Wolff însuși notează în *Ausführliche...*, la p. 7, că acest op era de găsît în librării la începutul anului 1720).

¹¹ Expresia „Tun und Lassen“ înseamnă comportament, nu „acțiuni și delăsări“ (v. Hegel, *vol. cit.*, p. 523), nici „fapte și apucături“ (R. Munteanu, *op. cit.*, p. 93). Mai precizăm aici că, de regulă, am modernizat *numai ortografia titlurilor germane*, deci nu am scris, bunăoară, „in der Erkenntnis“, în loc de „im Erkenntnis“. Am prescurtat unele titluri.

(despre întrebuițarea părților din oameni, animale și plante, 1725; aci găsim și idei teoretice privind structura vegetalelor, cu 34 de ani înainte ca tizul autorului, Caspar Friedrich Wolff, să fi venit, în a sa „Theoria generationis“, cu cele dintâi noțiuni de organogenie vegetală).

Ultimele două lucrări germane țin deja de perioada marburgheză a lui Wolff, care a durat, ca și prima sa perioadă de la Halle, 17 ani și a fost cea mai strălucită din toată viața sa, nu numai în privința aflului de studenți (printre care se număra și Lomonosov). Vrînd parcă să dea o replică (și mnemotehnic) memorabilă faptului că a fost nevoit să părăsească orașul Halle la 23 noiembrie 1723, neobositul cărturar a ținut să mai publice, pînă la sfîrșitul activității sale, măcar 23 de tomuri groase, *in quarto*; toate latinești, spre a putea fi studiate și de intelectualii care nu știau germana. În versiunea latină, metafizicii, care în germană ocupa un singur volum (primul din 1720), îi revin șase tomuri (Philosophia prima sive ontologia, 1729; Cosmologia generalis, 1731; Psychologia empirica, 1732; Psychologia rationalis, 1734; Theologia naturalis, 1736—37), iar alături de Etica germană, adică de al doilea manual din 1720 (și de Politica germană din 1721), apar ca ramuri ale filozofiei practice „Philosophia practica universalis“ (1738—39, e o fundamentare generală pentru filozofia practică, precum ontologia pentru cea teoretică), „Jus naturae“ (1740—48, opt volume), „Jus gentium“ (1749), „Philosophia moralis sive ethica“ (1750—53, cinci volume) și „Oeconomica“ (1750). La toate acestea se adaugă „Philosophia rationalis sive logica“ (1728), reprezentînd un fel de prolegomenă la toate disciplinele, nu numai la cele filozofice. Spațiul redus ne obligă să facem aici abstracție de operele strict științifice (îndeosebi matematice) ale lui Wolff, deși toate tratatele sale latinești conțin în titlul lor, în mod semnificativ, cuvintele „methodo scientifica pertractata“ (resp. „pertractatum“). Deja prima sa lucrare de filozofie, „Philosophia practica universalis mathematica methodo conscripta“ (1703), poartă un titlu foarte elocvent, care arată cît de timpuriu a ajuns el la una din convingerile sale de bază privind sursele filozofării adevărate.

2. **Filozofia lui Christian Wolff.** Se poate afirma, cu o oarecare exagerare, că în cei 50 de ani de la debutul său în ale filozofiei, Wolff (în flagrantă opoziție cu Schelling, care va muri cu un secol mai tîrziu) nu a evoluat sensibil pe linia principalelor sale teze fundamentale, printre care se numără cea a necesității de a apropia cît mai mult filozofia de nivelul metodelor matematice. El însuși a precizat în repetate rînduri¹² că abordase, la început, matematicile numai cu intenția „de a le cunoaște mai exact modul de a inventa și demonstra“, „pentru a ridica chiar și alte discipline la un oarecare grad de certitudine“. Evident, spiritul matematic alcătuiește una din sursele de seamă și indiscutabil

¹² De pildă, în *Ratio praelectionum Wolffianarum in mathesin et philosophiam universam* (Hala Magdeb., 1718, p. 6); „Alibi iam monui, me ab initio solius methodi gratia animum ad Mathematica appulisse, ut caeteras quoque disciplinas ad aliquem certitudinis gradum evehere tentarem“. Acest „alibi“ vizează prefața la *Mathematisches Lexicon* (Halle, 1716) — lucrare reeditată „reprografic“ la Hildesheim, în 1965, sub îngrijirea lui J. E. Hofmann, și anume ca cel de-al 11-lea volum din prima secție (Erste Abteilung: Deutsche Schriften) a operelor lui Wolff

respectabile ale sistemului wolffian, inspirându-l chiar *in statu nascendi*. Nu mai puțin evident este că interesul filozofic pentru acest spirit riguros metodic l-au trezit (sau măcar l-au întărit) în Wolff cei mai mari raționaliști ai veacului al XVII-lea: Descartes, Spinoza și Leibniz. Influența acestora asupra lui Wolff a fost în parte directă, în parte mijlocită. Spinoza însuși a mijlocit ceva din Descartes (mai ales prin prima sa carte), iar Leibniz și Tschirnhaus (cunoscuți și de Wolff personal) — din Descartes și din Spinoza. Dintre aceștia patru, măcar Spinoza și Leibniz au putut contribui, fie și infim, la contactele lui Wolff cu scolastica secolului al XVII-lea, nu lipsită de elemente utilizabile și astăzi. (Notăm, în această legătură de idei, că neoaristotelistul Henningus Arnisaeus promisese deja în titlul Metafizicii sale din 1606 să procedeze „ordine scientifico“. După câte știm, prima tipăritură autohtonă ce cuprinde în titlul ei această formulă, prezentă și în fruntea Eticii lui Spinoza, este ediția terță, clujeană din 1764, a Logicii lui Andreas Boehmius — carte apărută anterior de două ori la Frankfurt, apoi, în 1769, încă odată, tot aici).

Wolff a pornit de la sarcina de a fundamenta filozofic etica și a rămas până la capăt adeptul unei orientări practice, de coloratură moralistă. Pe parcurs el a elaborat o întreagă, foarte sistematică enciclopedie a disciplinelor filosofice¹³, sub semnul unui raționalism eclectic (în sensul mai bun al epitetului), cu unele contribuții originale. Îi aparține, de exemplu, însăși definirea filozofiei drept știință a tuturor lucrurilor posibile ca atare (*rerum possibilium qua talium scientia; wie und warum sie möglich sind*)¹⁴. În schimb, identificarea posibilului cu non-contradictoriul (*was nichts Widersprechendes in sich enthält*)¹⁵ provine din scolastică, prin intermediul lui Leibniz. Principiul (non-)contradicției este pentru Wolff principiul suprem al gândirii logice, al tuturor obiectelor cunoașterii. Din acest principiu, formulat clar pentru întâia oară de Leibniz, a crezut Wolff că poate deduce și pe cel al rațiunii suficiente¹⁶, considerat de asemenea ca fiind atât logic cât și ontologic. Distincția leibniziană dintre adevărurile necesare și cele factive Wolff o dezvoltă în sensul că necesității absolute, al cărei contrariu e imposibil, îi opune contingenta relativă, al cărei contrariu e non-contradictoriu, iar cât privește contingenta absolută, aceasta este imposibilă în virtutea principiului rațiunii suficiente.

Acest din urmă principiu prezidează întreaga ontologie wolffiană. Monadologia lui Leibniz este însă estompată aici în sensul că, deși se afirmă alcătuirea corpurilor din ființe simple, dotate cu o forță (neprecizată mai de aproape), forța de reprezentare este atribuită numai sufletelor pro-

¹³ Printre antecedentele germane ale preocupării pentru elaborarea noțiunii de sistem filozofic menționăm aici pe J. H. Alstedius, care și-a încheiat cariera la Alba Iulia, și pe contemporanul său mai tânăr R. Goclenius, care a lansat termenul *psychologia* tocmai la Marburg, unde-și va publica Wolff cele două Psihologii.

¹⁴ Definiția aceasta se ivește pentru prima oară în prefața la *Elementa aerometriae* (Leipzig, 1709), apoi în fruntea celui dintâi paragraf al Logicii germane.

¹⁵ *Vernünftige Gedanken von Gott*... 1720, § 12.

¹⁶ După câte știm, prima analiză concretă a caracterului eronat al acestei „deducții“ se datorează lui Hans Lüthje (v. *Kant-Studien*, vol. 30, p. 48).

priu-zise, capabile de a fi conștiente. De aceea, cosmologia lui Wolff (progresistă, bunăoară, prin sugerarea infinității spațiale a lumii) preferă să numească substanțele nu monade ci atomi ai naturii. La fel, teoria armoniei prestabilite este degradată de Wolff la rangul de ipoteză, respectiv admisă doar cu privire la raportul dintre trup și suflet. În general, psihologia „empirică“ wolffiană se mai menține în cadrul speculativității, ceea ce însă nu-i răpește locul destul de onorabil în istoria asociaționismului, adică a unui curent care, în pofida slăbiciunilor sale, în speță de tentă simplistă, mecanicistă, a jucat un rol pozitiv în procesul constituirii psihologiei cu adevărat științifice. Limitele idealiste ale psihologiei wolffiene le circumscrie faptul că ea, în loc să fie organic legată de cosmologie, este subsumată pneumatologiei, împreună cu teologia naturală. Dar despre această din urmă secțiune a metafizicii lui Wolff trebuie să raportează spus că ea, deși mai admitea, în spirit leibnizian, minuni înscrise *ab ovo* în planul divin al universului, era destul de distanțată de tradiționalul supranaturalism bisericesc, pentru ca acesta să-i anatemizeze determinismul antivoluntarist, care îngredea pînă și libertatea „Atotputernicului“ prin obligativitatea rațiunii suficiente. Raționalismul lui Wolff, care îngăduia și o religie naturală, adică independentă de revelație, era îndeajuns de puternic spre a putea duce ușor chiar la un deism anticlerical. Pe de altă parte, însă, deși teologia wolffiană e un fel de teologie „experimentală“, ce se raportează la cea speculativă așa cum se raportează fizica empirică la cosmologia rațională, totuși această interpretare teleologică a naturii a fost pe merit caracterizată de Engels nu numai drept „cea mai înaltă idee generală la care s-au ridicat științele naturii“ în perioada de la Copernic la Newton, ci și ca o caricatură a corelativismului, caricatură potrivit căreia „pisicile au fost create pentru a mînca șoareci, șoarecii pentru a fi mîncați de pisici“¹⁷.

De la ridicolul, bineînțeles inconștient, al finalismului cosmologic, adică al unei teleologii cu scop teodiceal, Wolff a căutat să facă pasul cvasi-sublim spre o teologie apropiată de „considerarea integralității, orientării, complexității și conexiunilor inverse proprii sistemelor cu o organizare superioară“ (am citat articolul despre teleologie al ediției secunde din „Mic dicționar filozofic“). Chiar dacă nu i-a reușit, căci nici nu putea să-i reușească această tentativă, el a aplicat cu multă seriozitate noțiunea de țel acolo unde-și are locul, adică în analiza activității umane, tinzînd să tempereze sublimul uneori forțat, crispat, al moralei stoice (altminteri realmente sublimă prin ateismul ei) cu un realism epicurian, după modelul lui Cicero. Incontestabil realistă este teza că omul nu dorește nici un lucru decît în măsura în care întrezărește în el plăcere (*Quatenus ex eo voluptatem percipit*)¹⁸. Intelectualismul eticii wolffiene, vădit unilateral, dar lăudabil antiiraționalist, se îmbină cu un perfectibilism, aplicat și întregului gen omenesc, nu în ultimul rînd printr-un șir de precepte privind dreptul „natural“ și cel al popoarelor, precepte

¹⁷ Friedrich Engels, *Dialectica naturii*, Ed. de stat pentru literatura politică, București, 1954, p. 9.

¹⁸ *Philosophia moralis*... II, § 156, Apud E. Kohlmeyer, *Kosmos und Kosmonomie bei Christian Wolff*, Hubert, Göttingen, 1911, p. 117.

care nu întâmplător au mai putut inspira și pașoptiști autohtoni. La fel de neaccidental este și faptul că Logica wolffiană — în ultimă analiză un fel de îndreptar întru desăvârșirea minții umane — a fost în secolul luminilor principala sorginte a zeci de logici, inclusiv cea a lui Formey („La belle Wolfienne“!), precum și cea a lui Baumeister și talmăcirea ei de S. Micu, talmăcire ce reprezintă prima lucrare tipărită de logică românească. (Pentru cei ce regretă că o atare prioritate în cultura română sau într-o altă cultură nu vizează transpunerea Logicii lui Spinoza, Leibniz, sau Helvétius, menționăm că acești mari gânditori nu au scris nici o logică propriu-zisă.) Immanuel Kant, unul din cei mai iluștri filozofi ai tuturor timpurilor și care îi datorează lui Wolff mai mult decât se crede îndeobște, nu s-a sfiit să-i acorde acestuia următoarea apreciere la superlativ: „În executarea planului pe care-l trasează Critica, adică în viitorul sistem al metafizicii, trebuie să urmărim metoda severă a renumitului Wolf, cel mai mare dintre toți filozofii dogmatici“¹⁹. Precum se știe, tânărul Kant a fost cîștigat definitiv pentru filozofie și științele naturii de către dascălul său wolffian Martin Knutzen.

3. **Wolffieni, semiwolffieni, antiwolffieni.** Însușirile de fond și formă ale filozofiei lui Wolff (cu precădere progresivitatea moderată și didacticitatea) au făcut ca ea să devină dominantă în universitățile germane deja în a doua treime a veacului al XVIII-lea.

Dacă îi trecem în revistă pe principalii adepți ai lui Wolff, în ordinea nașterii, trebuie să începem cu Georg Bernhard *Bilfinger* (1693—1725), care subliniază că o reprezentare se naște totdeauna dintr-o dorință și invers. În problema armoniei prestabilite, Bilfinger se ține mai aproape de Leibniz decât de Wolff. El a creat denumirea de filozofie leibniziano-wolffiană, pe care Wolff nu a considerat-o destul de măgulitoare pentru el. Opera de căpătii a lui Bilfinger, „*Dilucidationes philosophicae*“, a cunoscut mai multe ediții și este citată de citeva ori și de materialistul d'Holbach²⁰. Ludwig Philipp *Thümmig* (1697—1728) a dat în „*Institutiones philosophiae Wolfianae*“ (1725—26) o expunere socotită întru totul fidelă de maestrul său, cu care și-a pierdut deodată catedra din Halle. Friedrich Christian *Baumeister* (1709—1785) a scris o seamă de manuale larg răspândite (inclusiv o retorică germană!), precum și o istorie a controverselor în jurul optimismului. Despre M. Knutzen (1713—51) notăm că opera sa principală, „*Systema causarum efficientium*“ (1745), a decis biruința teoriei influxului fizic, adică a interacțiunii psihosomatice naturale, asupra doctrinei despre armonia prestabilită. Cel mai proeminent wolffian a fost Alexander Gottlieb *Baumgarten* (1714—1762) — întemeietorul esteticii germane și făuritorul acestui termen tehnic. (Mai puțin succes a reperat cuvîntul „emfaziologie“, propus de el pentru „învățătura despre expresie“.) Georg Friedrich *Meier* (1718—1777) și-a publicat lucrarea „*Anfangsgründe aller schönen Künste und Wissenschaften*“ (1748)

¹⁹ Kant, *Critica rațiunii pure*, Ed. științifică, București, 1969, p. 35 (Prefața ediției a doua, din 1787).

²⁰ De pildă, la p. 454 a *Sistemului naturii* (București, 1957), unde e reprodusă și definiția ce o dă posibilului „celebrul Wolff în *Antologia* [citește *Ontologia*] sa“.

inaintea Esteticii lui Baumgarten (1750—1758), dar a fost discipolul acestuia și i-a urmat aproape întocmai vederile estetice. A scris și o amplă „doctrină teoretică despre emoții [Gemütsbewegungen] în genere” (1744!) și s-a simțit atras de psihologia lui Locke.

O îmbinare a raționalismului wolffian cu empirismul lui Locke găsim la Gottfried *Ploucquet* (1716—1790), care s-a distins mai ales în domeniul calculului logic și pare a fi primul autor care a scris sub titlul *De materialismo* (în 1751, contra lui *Lametrie*), precum și la *Johann Heinrich Lambert* (1728—1777) — cel mai înzestrat „semiwolffian”, un cugetător deosebit de polivalent, pe care Kant îl prețuia în așa măsură încât plănuia să-i dedice lui „Critica rațiunii pure”. Lambert este nu numai primul cultivator de mare anvergură al logisticii postleibniziene ci și un fel de coautor al teoriei cosmogonice în mod nedrept denumită doar după Kant și Laplace. („Scrisorile cosmologice” publicate de Lambert, în 1761, fără a cunoaște ideile similare kantiene, au apărut, în 1784, și în traducerea franceză abreviată a lui *Mérian*, traducere din care se află un exemplar la București.) Lucrarea lambertiană „*Neues Organon*” (1764)²¹ se împarte în dianoilogie (considerații logice, în esență wolffiene), aletilogie, semiotică și fenomenologie (termen lansat de Lambert). În această din urmă secțiune găsim teza că între mecanismul cerebral și universul nostru ideatic există un raport causal. Un alt pas către materialism face autorul în „*Anlage zur Architektonik*” (1771), taxabilă drept cea dintâi teorie modernă a categoriilor ontologice. Tendința spre materialism nu l-a oprit pe Lambert — eclectic în cel mai bun sens al cuvântului — să preia idei logice interesante de la antiwolffianul de dreapta *Crusius*.

Din rîndul antiwolffienilor (aproape toți foarte eclectici, ceea ce arată superficialitatea simplei clasări a lui Wolff printre eclectici) trebuie să-l evidențiem mai întâi pe *Andreas Rüdiger* (1673—1731), care a dat în vileag, printre altele, o „*Philosophia synthetica*” (1707, prelucrată în 1723 sub titlul „*Philosophia pragmatica*”)²². Medic și profesor de filozofie, Rüdiger a îmbinat empirismul lui Locke cu utilitarismul lui *Thomasius* și cu un misticism teologic. *Christian August Crusius* (1715—1775), cel mai influent antiwolffian, a preluat de la Rüdiger respingerea matematizării filozofiei, respingere bazată pe ideea că matematica are a face cu posibilul, iar filozofia cu realul. Pentru *Crusius*, principiul suprem sună așa: ceea ce nu poate fi gândit e fals, iar ceea ce nu poate fi gândit ca fals, e adevărat.

Printre antiwolffieni este trecut de obicei antileibnizianul *Johann Franz Buddeus* (1667—1729), care a publicat „*Institutiones philosophiae*

²¹ La Cluj-Napoca se păstrează nu mai puțin de trei exemplare din această lucrare de mare răsnet. — Un articol de comemorare a bicentenarului morții lui Lambert a găzduit nr. 233 din 1977 al ziarului clujean „*Igazság*”.

²² Polemica cea mai ascutită a lui Rüdiger împotriva lui Wolff poartă titlul *Wolffens Meinung von dem Wesen der Seele...* (1727). E trist că într-o lucrare din 1974, „integral revizuită și adăugită” (adăugită și în sensul că la p. 109 scrie Arnabe în loc de *Arnobius*), Rüdiger este iarăși făcut wolffian și asta din nou cu trimitere la *Emile Bréhier*, care însă nu comitea erori atât de grosolane.

eclecticae“ (1703). El l-a îmboldit pe discipolul său J. J. Brucker să-și elaboreze vasta istorie a filozofiei. Notăm aici că primul compendiu de istoria filozofiei tipărit pe teritoriul patriei noastre (la Cluj) este un extras din Brucker și a primit în 1775, la Sibiu, permisiunea de a fi imprimat.

4. Excurs asupra pătrunderii wolffianismului în Transilvania, Moldova și Muntenia. Primul *curent* filozofic materialist apărând în Germania abia la un veac după moartea lui Chr. Wolff, doctrina acestuia și, apoi, în al treilea pătrar al secolului al XVIII-lea, wolffianismul sau semiwolffianismul de orientare mai empiristă era, pentru cultura germană a acelor perioade, singura cale *practicabilă* a progresului filozofic *pe front larg* (înțelegind prin lărgime amploarea spectrului tematic, precum și posibilitatea propagării intense, prin rețeaua școlară). Manifestările promaterialiste, ca cele ale lui Pancratius Wolff (prezent, în mod excepțional, și la Biblioteca Brukenthal cu un opșor), erau pe atunci foarte răzlețe și, în general, cu totul timide pe pământ german, ca să nu mai vorbim de zonele răsăritene ale Europei. De acest lucru trebuie ținut cont în aprecierea istorică a concepțiilor lui Chr. Wolff și a influenței lor în țările cu dezvoltare întârziată.

Tăria penetrării lucrărilor lui Wolff în Ardeal o conturează prezența lor masivă în bibliotecile noastre publice și chiar în inventare particulare din epocă. La Cluj-Napoca există, bunăoară, următoarele opere: „Vernünftige Ged. von den Kräften...“ (1725, 1731, 1754; ed. princeps la Sibiu), „... von Gott, der Welt...“ (1722, 1725, 1751), „... von der Menschen Tun...“ (1733, 1752: 3 ex.), „... von dem gesellsch. Leben“ (1732, 1747, 1756), „... von den Wirkungen...“ (1746: 4 ex.), „... von den Absichten...“ (1741, 1752; ed. primă, din 1724, la Sibiu), „... vom Gebrauche der Teile...“ (1725, 1753: 3 ex.), „Cogitationes rationales de viribus...“ (1730 = ed. primă, 1735, 1740, 1765), „Philosophia rationalis“ (1728, 1732, 1735, 1740: 3 ex.), „Ontologia“ (1739, 1736: 3 ex.), „Cosmologia“ (1737: ed. primă, din 1731, la Sibiu, unde avem și „Oeconomica“ din 1754—1755), „Psychologia empirica“ (1732 = ed. primă; 1740: 3 ex.), „Psychol. rationalis“ (1734 = ed. primă; 1738: 3 ex.), „Theologia naturalis“ (1736—1741), „Philosophia practica universalis“ (1738—1739, 1739—1742, 1750—1754), „Jus naturae (1740—1748: 3 ex.), „Institutiones juris naturae“ (1754, 1763 [în Fondul Cipariu, unde sînt și tomuri de matematică ale lui Wolff], 1774), „Jus gentium“ (1749), „Gesammelte philosophische Schriften“ (1736—1740) și altele, ca „Gedanken über das ungewöhnliche Phoenomenon...“ (1716) și „Entdeckung der wahren Ursache...“ (1725), spre a nu mai aminti lucrările de matematici, din care „Compendium elementorum matheseos universae“, de 700 pagini, a fost reeditat la Cluj în 1773.

Înșirarea de mai sus, chiar și fără a fi completată cu un inventar exhaustiv al scrierilor lui Wolff și ale adepților săi, ajunse timpuriu în patrimoniul diverselor fonduri din țară, atestă grăitor că sora mijlocul secolului al XVIII-lea concepțiile wolffiene s-au bucurat deja pe meleagurile noastre de o notabilă circulație, ieșind învingătoare din confruntarea cu cartezianismul și cu rămășițele neoaristotelismului mai mult

sau mai puțin scolastic. Victoria lor însă nu a adus o ruptură tranșantă nici cu dualismul pre- sau procartezian, nici cu simțul pentru empiric al Stagiritului, cultivat tradițional de mari gânditori britanici, printre care și Locke. Afinitate pentru Locke manifesta și inimosul wolffian Fr. Chr. Baumeister, acest iscusit meșter în construirea manualelor care să trezească într-un șir întreg de țări grațitudinea față de autorul lor din Görlitz (orașel în care, cîndva, își țesea ideile mistic dialectizante cizmarul Böhme). Teasurile clujene din care a ieșit în 1771 traducerea maghiară a lucrării de pedagogie a lui Locke au pus, în același an, la dispoziția învățămîntului, adică a celui mai iradiant difuzor de cultură științifică, mult folositul manual baumeisterian „Elementa philosophiae recentioris“. Manualul a fost tălmăcit de Samuil Micu, probabil integral (eventual fără partea finală, de teologie naturală, dar din această posibilă omisiune nu trebuie să tragem pripit nici o concluzie, omisiunea putînd avea felurite cauze). Din această „așezare pre limba românească“ Micu a publicat prima secțiune (Loghica adecă cartea cea cuvîntătoare a filozofiei, Buda, 1799) și, în cîte un volum, ambele tipărite la Sibiu, în 1800, introducerea generală la „filozofia cea lucrătoare“ și „rînduielele dreptului firei“. Versiunea dată de cărturarul blăjean celorlalte două componente ale filozofiei practice, adică eticii și politicii, precum și „învățăturii metafizicii“ (ontologiei, cosmologiei și psihologiei, minus cîteva capitole finale), a apărut abia în 1966. Ne mulțumim să transcriem aici din cel mai lung, poate și cel mai substanțial paragraf al Psihologiei teza hotărît senzorialistă că „nimica nu ne putem noaui închipui, fără numai ceia ce înainte am primit cu simțirile“²³. (Precum se știe, traducerea greacă a Logicii senzualistului Condillac a fost făcută de Daniel Philippide în 1803.)

În Țara Românească și Moldova iluminismul începe să se afirme în veșmîntul limbii grecești. La Iași, unul din primii profesori care aderă la idei ale lui Wolff, Baumeister etc. a fost Nicolae Cercel (Zerzoulis) — traducător al unei Aritmetici și Geometrii wolffiene²⁴. Metafizica baumeisteriană a cunoscut chiar două variante grecești, dar ambele au rămas în manuscris. Prima a dat-o Nicolae Varcosi, iar a doua Dumitru N. Darvari. (Aceasta din urmă a fost utilizată ca manual la Școala Sf. Sava din București²⁵. Traducerea greacă făcută de Varcosi, încă în 1756.

²³ Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, Studiu introductiv și ediția critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghise, Ed. științifică, București, 1966, p. 153.

²⁴ *Istoria filozofiei românești*, vol. I, Ed. Acad. R.S.R., [București], 1972, p. 164.

²⁵ După Roxane D. Argyropoulos, Traductions en grec moderne d'ouvrages philosophiques (1760—1821). Revue des études sud-est européennes, 1972, nr. 2, p. 367. În impozanta monografie *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs* (Thessaloniki, 1974, p. 219), Adriana Camariano-Cioran relatează că la Iași Ioan Forneu (Phournéos) a tradus în grecește și a predat Metafizica lui Baumeister, folosită și după moartea sa. — Tot aici menționăm că grecul Damian Paraskevas din Sinope a publicat încă în 1729, la Eisenach, o *Defensio philosophiae Wolffianae*, apărîndu-l pe Wolff împotriva învinuirii de ateism, care a contribuit la expulzarea sa din Halle. Dealtfel, în același an cu această *Defensio*, dar la Halle, a văzut lumina zilei o „cercetare filozofico-medicală“ antiwolffiană a transilvăneanului Borosnyai Nagy Márton, cu un lung titlu ce începe astfel: *De potentia et impotentia animae humanae in corpus organicum sibi junctum*.

Logicii baumeisteriene a apărut în 1795, în forma revizuită de Atanase Psalida²⁶.

În concluzie, oricât de mult îi impută Hegel lui Wolff slăbiciunea de a fi elaborat doar o „filozofie a intelectului“, orice apreciere echitabilă va sublinia în primul rînd rolul istoric pozitiv al acestei elaborări atît de migăloase, caracterul salutar al strădaniei sale neobosite întru afirmarea intelectului pur, numit de S. Micu „înțeles limpede“. Căci acesta este „ca și cerul cînd risipe toată negura și rămîne cu totul senin și în toate părțile-și varsă lumina și [ut cum LUCRETIO loquar — precizează Baumeister] să arată vesel“²⁷.

WOLFF UND DIE WOLFFIANER

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die vorliegende Arbeit versucht, ein umfassendes Bild der Philosophie des bedeutendsten deutschen Aufklärers der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts zu bieten, von dessen Geburt im Januar 1719 dreihundert Jahre vergangen sein werden. Es wird in erster Reihe hervorgehoben, dass er Schellingsche Vergleich Hegels mit Wolff anstatt zum Nachteile des Ersteren ausfallen soll, eher dem zweiten Ehre macht. Denn der wolffianische „Dogmatismus der Metaphysik des Intellekts“, der von Hegel scharft kritisiert wurde, hat eine vorzügliche antiirrationalistische Schneide und enthält auch einige dialektische Tendenzen, zu denen selbst die umfangreiche Systematisierungsforderung, die auf dem Prinzip der universellen Wechselbeziehung beruht, gehört. Von den Verdiensten Wolffs ist auch die Pflege der Ausdrückung in der Muttersprache, die von einigen seiner Anhänger weitergeführt wurde, hervorgehoben. Ein ganzer Paragraph ist den Wolffianern, Semiwolffianern und Antiwolffianern gewidmet und die Arbeit schliesst mit einem Exkurs über das Eindringen des Wolffianismus in Transsylvanien, Moldau und Walachei.

²⁶ R. D. Argyropoulos, *op. cit.*, p. 367, 368/9. — Semnalăm că traducerea germană a Logicii baumeisteriene realizată de Messerschmid în 1765, sub titlul *Denkungswissenschaft*, e consultabilă, printre altele, la Sibiu.

²⁷ Samuel Micu, *op. cit.*, p. 162.

ASPECTE ALE CRITICII ARISTOTELICE A TEORIEI
PLATONICIENE A IDEILOR

VASILE MUSCA

Este cunoscut faptul că Aristotel a supus unei foarte aspre critici, pe multiple planuri și din diverse perspective, corpul central al platonismului, teoria ideilor. „Critica făcută de Aristotel «ideilor» lui Platon — remarca Lenin — este critica idealismului ca idealism în general...“¹. Piatra unghiulară a filosofiei platoniciene constă în afirmarea a două lumi opuse și separate una de alta: lumea lucrurilor, trecătoare și schimbătoare și lumea ideilor, eternă și neschimbătoare. Deosebirea de opinii dintre Platon și Aristotel în această problemă apare ca fiind radicală și inconciliabilă. „Slăbiciunea lui Platon ca și măreția sa — observa în legătură cu aceasta un istoric al filosofiei de talia lui W. Windelband — stă în teoria celor două lumi; gândul fundamental al lui Aristotel este că lumea ideilor trebuie să fie immanentă în lumea simțurilor“². Critica lui Aristotel, cu tot ascuțișul ei, atinge tocmai acest punct nevralgic atât de vulnerabil al platonismului care este separarea (χωρισμὸς τῶν εἰδῶν) ideilor generale de lucrurile particulare concrete.

În dialogul său „Fedru“, Platon afirmă clar și răspicat că ideile sînt separate de lumea lucrurilor sensibile, particulare și concrete. Ele sînt plasate de imaginația filosofică a lui Platon într-un „loc supracelest“ (τὸ πῶς ὑπερουρανοῦς), unde în peregrinările sale sufletul nemuritor le-a putut contempla în toată splendoarea măreață a eternității lor, pentru ca apoi coborînd într-un trup, încarnîndu-se, sufletul să aducă cu sine ca dintr-o îndepărtată copilărie amintirea și nostalgia lumii îmbrăcată în strălucirea perfecțiunii a ideilor („Fedru“ 727b). Mitul locului supracelest constituie una din acele expediente la care Platon recurge ori de cîte ori inteligența sa pusă în dificultate nu poate oferi o soluție rațional acceptabilă problemelor aduse în discuție³. Forma mitică în care Platon și-a turnat gîndirea face ca filosofia sa să fie obscură în multe părți ale sale, echivocă, justificînd interpretări diferite, chiar opuse. Totuși nu ni se pare justificată îndoiala pe care W. D. Ross o formulează în ceea ce privește existența reală la Platon a unui loc supracelest sediu al ideilor. „A pune o distincție între universale și lucrurile particulare înseamnă într-un anume sens — menționează istoricul filosofiei amintit — a le separa de acestea din urmă. Adică a le gîndi ca entități distincte. Le-a gîndit într-adevăr. Platon ca niște entități avînd o existență separată? Este ceea ce e dificil de precizat. Limbajul său se pretează adesea la echivocuri, dar este posibil că el a vrut doar să exprime într-o manieră

¹ V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, C.S.P.L.P., București, 1956, p. 256.

² W. Windelband, *Geschichte der antiken Philosophie*, p. 237.

³ P. Frutiger, *Les mythes de Platon*, Alcan, Paris, 1930, p. 181.

frapantă și pitorească doctrina după care cazurile particulare implică întotdeauna un universal⁴. W. D. Ross trece cu vederea mărturia certă a surselor aristotelice cu privire la chorismos-ul ideilor. Oare să fi căzut în eroare Aristotel atunci când în „*Metafizica*“ sa afirma că din pricina chorismos-ului teoria ideilor trebuie apreciată drept o simplă metaforă poetică? Credem că nu. Mult mai aproape de realitate și adevăr stă Hegel când afirmă că ideile sînt „*asemenea modelului artistului, după care acesta prelucrează o materie dată și pe care el îl imprimă în aceasta; ele sînt rupte de realitatea obiectivă, sensibilă, considerată drept adevărată, ca și de realitatea conștiinței individuale*“⁵. Autorul vestitelor *Prelegeri de istoria filosofiei* recunoaște deci totala ruptură, izolarea ideilor de sensibil, dar greșește când crede că „*aceste idei devin un fel de lucruri care există ca imagini într-un alt intelect într-o rațiune transcendentă, foarte îndepărtată de noi*“⁶. În ceea ce privește acest punct al discuției, regretatul filosof român Ath. Joja a adus precizările necesare, dovedind că localizarea ideilor într-un intelect divin, dincolo de oameni și de lucruri aparține misticismului neoplatonic⁷. În acest context apare deplin justificată observația lui Lenin că „*expunînd polemica lui Aristotel cu discipolii lui Platon relativ la idei, Hegel ascunde trăsăturile ei materialiste*“⁸. Aristotel a înțeles însă perfect sensul chorismos-ului platonician. Afirmațiile sale nu lasă loc nici unei îndoieli. „*Dar el (Socrate — N.N.) nu admite o existență separată, nici a ideilor generale, nici a definițiilor. Numai preconizatorii teoriilor ideilor le considerau ca separate, dînd acestor lucruri numele de idei*“ (*Metafizica*, XIII, 4, 1078 b). Eroarea capitală a platonismului, din care derivă toate celelalte contradicții pe care acesta le conține, rezidă în separarea lucrurilor particulare de ideile generale. „*Despărțirea universalului este pricina tuturor greutăților pe care le atrage după sine teoria ideilor*“ (*Metafizica*, XIII, 9, 1086 b).

Marea rătăcire a platonismului Aristotel o vede în separarea ideilor universale și abstracte de individualii concreți, ceea ce duce la transformarea ideilor în existențe de sine stătătoare, cu caracter substanțial. Polemica împotriva ideilor substanțiale ale lui Platon va constitui „*unul din lăitmotivele Metafizicii la care Aristotel revine în permanență*“⁹. „*Cît despre teza că orice știință are ca obiect doar universalul — spune Stagiritul — așa că e necesar ca toate principiile lucrurilor să fie universale dar totuși nu să fie substanțe separate, această teză, din toate cele pomenite mai sus, implică în ochii noștri cea mai mare dificultate*“ (*Metafizica*, XIII, 10, 1007a).

Pentru a respinge teza platoniciană a substanțialității ideilor, gîndirea lui Aristotel se va desfășura sub forma riguroasă a unui silogism

⁴ W. D. Ross, *Aristote*, Payot, Paris, 1930. p. 222.

⁵ G. F. W. Hegel, *Prelegeri de istoria filozofiei*, vol. I, E.A.R.P.R., București, 1963, p. 487.

⁶ *Ibidem*, p. 486.

⁷ Ath. Joja, *Studii de logică*, vol. II, E.A.R.S.R., București, 1966, p. 313—314.

⁸ V. I. Lenin, *op. cit.*, p. 255.

⁹ W. D. Ross, *op. cit.*, p. 221.

în care una dintre premise afirmă că universalul este un atribut, adică ceea ce nu există în sine. Definiția aristotelică a universalului arată că acesta nu este o substanță, existență în sine, ci o însușire comună individualilor de același fel, o existență în alții. Universalul constituie o calitate care se repetă în multiplicitatea individualilor de același fel, care aparțin aceleiași clase. Depinzînd de o multiplicitate, universalul este întotdeauna un atribut aparținînd unui subiect, și ca atare nu poate avea o existență în sine, nu poate aspira la substanțialitate proprie.

Cealaltă dintre premisele raționamentului amintit, prin care Aristotel respinge teoria ideilor lui Platon, se referă la definirea substanței. În ochii lui Aristotel substanța este tot ceea ce există în sine și niciodată în altul. Ca atare, substanța este întotdeauna subiect; ea nu poate fi predicat sau atribut a altceva. În seria nesfîrșită a predicțiilor posibile, substanța constituie subiectul absolut, subiectul ultim pentru toate celelalte atribute sau predicate. Astfel, categoria nu este și nu poate fi predicat, ceva care se enunță despre altceva, ci doar un fel de predicție, de enunțare a existenței lucrurilor: „întrucît substanța primă nu este enunțată despre ceva, ea nu poate niciodată forma predicatul vreunei substanțe“ (*Categorii*, 5, 3a). „Substanța în cel mai însemnat, în cel mai original și cel mai propriu înțeles al cuvîntului, este aceea ce nu este enunțat despre un subiect, nici nu este într-un subiect“ (*Categorii*, 5, 2 a). „Ele (substanțele — N.N.) nu sînt predicatele unui subiect, ci celelalte lucruri sînt predicatele lor“ (*Metafizica*, V, 4, 1017b). „Substanța este substratul prim față de care celelalte joacă rolul de predicate“ (*Metafizica*, VII, 3, 1029). Refăcut în întregime, silogismul pe care își sprijină Aristotel demonstrația primește următoarea formă:

Tot ceea ce există în sine este substanță
 Universalul nu există în sine

Deci universalul nu este substanță¹⁰.

Aristotel însuși precizează fără echivoc: „Reiese deci în chip evident că nimic din ce ființează ca universal în lucruri, nu este substanță“ (*Metafizica* Z, 16, 1041a).

Universalele constituie, așadar, însușiri care există în funcție de substanță, substratul ultim al tuturor predicțiilor. Universalul există în substanță, dar nu formează niciodată o substanță. Singure lucrurile sensibile își pot revendica substanțialitatea. „Însușirea de a fi substanță aparține în chipul cel mai evident corpurilor“ (*Metafizica*, VII, 2, 1028b). Substanța fiind ceea ce există în sine, iar universalul ceea ce există în altul, este „...peste puțință ca vreun termen universal, oricare ar fi, să poată fi considerat drept substanță...“ (*Metafizica*, VII, 13, 1038b).

Afirmarea caracterului substanțial al ideilor produce marea contradicție care macină din interior platonismul. Poziția de gîndire susținută de Platon îi trezește lui Aristotel cîteva nedumeriri fundamentale. Dacă ideile sînt substanțe, cum pot ele participa mutual una în alta? Cum pot

¹⁰ S. Rodier, *Études de philosophie grecque*, Alcan, Paris, 1926, p. 169.

fi enunțate ideile una despre alta în mod logic, cînd nici o substanță nu este predicabilă? „Nicio predicatie — arată Aristolte — nu derivă din substanța primă, deoarece ea nu este afirmată de nici un subiect“ (*Categoriile*, V, 3a). Platon însuși conștient de numeroasele dificultăți logice pe care i le întinde în față eleatismul teoriei ideilor-substanțe, va arăta că „... genurile sînt mutual susceptibile de amestec...“ (*Sofistul*, 253b). Depășirea eleatismului oferă singura șansă prin care Platon poate stabili fundamentele cunoașterii științifice, cu alte cuvinte poate salva condiția științei ca știință. „Deci, pentru filosof — notează autorul dialogurilor — și pentru acela care are cea mai mare stimă posibilă pentru aceste lucruri (știința — N.N.), există, pare-se prin acest lucru însuși o necesitate absolută de a nu accepta imobilitatea totului“ (*Sofistul*, 249c).

Asimilînd eleatismul în doctrina ideilor substanțe, Platon suspendă posibilitatea predicatiei, temeiul logic al judecării. Predicatia implică cu necesitate posibilitatea raportării unului la multiplu, dar cum putem stabili o relație logică între unul și multiplu, dacă „este imposibil ca multiplul să fie unu și ca unul să fie multiplu?“ (*Sofistul*, 251b). Sub sugestia conducătoare a lui Parmenide din Elea pentru Platon unul = unul iar multiplul = multiplul. Identitatea perfectă a acestor termeni face imposibilă judecata, fiindcă nu se admite relaționarea reciprocă a unului cu multiplul. Prin eleatismul său Platon golește conținutul realității de relații logice. În teoria ideilor autorul dialogurilor păstrează doar o singură relație, aceea de absolută identitate a realității cu ea însăși. Astfel platonismul neagă atît ontologic cît și gnoseologic distribuția ideilor. Problema posibilității predicatiei mai pune spre examinare și o altă chestiune: raportul existență-nonexistență. Cum putem lega logic un lucru de un alt lucru, ceva de altceva, cu alte cuvinte existența de non-existență, dacă acceptăm că realitatea se află în mîna de fier a principiului eleat al identității tautologice potrivit căreia existența este existență (ceea ce este, este) iar nonexistența este nonexistență (ceea ce nu este, nu este)? Predicabilitatea presupune tocmai stabilirea unei relații între existență și nonexistență. Pentru a ieși din această aporie, Platon însuși va fi nevoit ca, în cele din urmă, să accepte că „... în jurul fiecărei forme ființa este în cantitate mare, iar neființa în cantitate infinită...“ (*Sofistul*, 256c). Pentru Platon nonexistența nu înseamnă neantul ci doar o altfel de existență, o altă existență diferită de prima, după cum în plan logic negația nu este contrarietate ci doar alteritate.

Spre a da un fundament sigur predicatiei, Aristotel va respinge teoria platoniciană de inspirație eleată a strictei unități a existenței, substituind-o prin teza opusă a multiplicității existenței. Dacă existența este una, ea nu mai lasă loc nonexistenței. Cel puțin așa credea Platon pentru care raportul dintre un subiect (existența) și un predicat care raportat la acest subiect devine o nonexistență nu avea nici un fel de valabilitate. „Dacă existența înseamnă «unul» — adaugă Aristotel — și nu înseamnă în același timp și contrariul, atunci nu există neexistență... a spune că, dacă în afară de existență nu există nimic toate sînt „Unul“ este absurd“ (*Fizica*, I, 2, 187a).

Participarea mai primește în gândirea platoniciană și un alt sens decât acela al relației reciproce dintre idei. Mai există și un alt soi de participare, ce se referă la relația dintre idei și lucruri, pe care Platon o declară ca fiind una de la model la copie. Această poziție de gândire a lui Platon a înțeles-o corect Diogene Laertios încă din antichitate, când afirma: „Ideile în natură stau ca modele și toate celelalte lucruri se aseamănă cu aceste idei din cauză că sînt copii ale acestor modele”¹¹. Dacă ideile există în și prin sine, în schimb lucrurile sensibile există în și prin idei, participînd la idei. Acest nou aspect al participării complică și mai mult teoria platoniciană a ideilor, căci fiecare este unul și multiplu în același timp, el participînd nu la o singură ci la o întregă diversitate de idei. Astfel, ceva nu se înfățișează doar ca fiind frumos, mai posedă și alte atribute, se constituie prin participare la o pluralitate chiar o infinitate, de idei (*Parmenide*, 132d). Teoria aceasta a participării, plină de complicații, încearcă să o clarifice, pentru înțelegerea lui Kebes, Socrate din dialogul platonician *Phaidon*. „Eu socotesc — zice Socratele platonician — că dacă există și altundeva ceva frumos, afară de frumosul în sine, pentru nici o altă cauză nu este frumos decât fiindcă este părtaș al frumosului în sine, la fel cred și despre toate celelalte... Ceea ce susțin cu siguranță este faptul că toate lucrurile frumoase datorează frumusețea lor frumosului în sine” (*Phaidon*, 39a). Recurgînd la noțiunea participării, platonicienii operează, de fapt, un împrumut din filosofia lui Pitagora, care, și el, credea că lucrurile sensibile constituie niște imitații ale numerelor. „Folosindu-se de acest termen — precizează Aristotel — Platon nu a făcut altceva decât să schimbe cuvîntul întrebunțat de pitagoricieni, care spuneau că lucrurile constau din imitația numerelor acolo unde Platon vorbește de participare, schimbînd doar numele. În ce constă însă această participare sau imitație, chestiunea a lăsat-o la discreția cui vrea s-o cerceteze” (*Metafizica*, I, 6).

Examinată critic, din această perspectivă, participarea conduce, pentru Aristotel, la niște contradicții logice insurmontabile, care ating grav valoarea de adevăr a platonismului. Pentru Platon, de pildă, ideea de om nu diferă, în esență, de omul sensibil, deoarece între lucruri și idei existînd un raport de participare, lucrul nu poate fi în mod esențial altceva decât ideea la care participă. Dar ideile sînt eterne, pe cînd lucrurile sensibile sînt trecătoare, astfel că, după Aristotel, între ele nu se poate așeza semnul unei egalități perfecte. Diferența semnalată de autorul *Metafizicii* este una supremă, de gen, eternul și trecătorul ținînd de două clase logice nu numai diferite, ci chiar opuse. Aristotel va fi determinat să conchidă categoric, deși cu discreție, referindu-se însă la platonicieni: „Nu pot exista deci idei în sensul în care pretind anumiți cugetători” (*Metafizica*, X, 10, 1059a).

¹¹ Diogene Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, E.A.R.P.R., București, 1963, p. 206—207.

MARXISM-LENINISMUL ȘI MOȘTENIREA KANTIANĂ (I)

GH. TOMA

S-a spus nu odată că motivul permanent al gândirii lui Kant a fost metafizica. Criticînd vechea filosofie, atît în forma ei raționalistă cît și empiristă, Kant se întreaabă cum este posibilă metafizica ca știință, în consecință cum ar putea fi scoasă această disciplină spirituală, care exprimă o cerință imanentă a naturii spiritului uman, din înfundătura în care o împinsese dogmatismul. Deschiderea noii perspective va avea loc, după Kant, prin ceea ce el a numit „marea răsturnare metodologică“.

Eroarea fundamentală a vechii metafizici care, cu toate pretențiile ei, n-ar fi decît o pseudo-știință, constă în faptul că ea s-a refugiat în principii ce depășesc orice experiență posibilă, intuiția fiind o condiție necesară a cunoașterii, că ființa ei a fost acaparată de modul dogmatic de gîndire. Or, împrejurarea aceasta i-a răpit vechii metafizici, nu însă și științelor, orice pretenție de adevăr, orice pretenție de a fi ceea ce a crezut și crede ea că este: știința științelor, regina tuturor științelor. Sub dominația dogmaticilor, spune Kant, „puterea ei era despotică“. Dar contradicțiile pe care le implică în punctul ei logic de pornire, contradicții ce se manifestă în caracterul *speculativ* al metodei întrebuițate, precum și opoziția tot mai adîncă față de știință, au făcut din ea o disciplină a spiritului inutilizabilă, moartă, unde domnește „mama întunericii și a haosului“¹.

Sarcina pe care și-a pus-o Kant n-a fost aceea de a tăia rădăcina metafizicii în general, pentru o asemenea eroare el i-a criticat pe empiriști și pe scepticul D. Hume. Cum am spus, pentru el metafizica este o tendință inerentă a spiritului uman, tendință însă a cărei natură și posibilitate de manifestare ca atare trebuia determinată. Deși metafizica, spre deosebire de științele moderne, nu exista încă ca știință, întrebarea care se ridica era și în cazul de față aceeași: cum este posibilă metafizica ca știință, are sau nu vreun temei în fața rațiunii această pretenție a ei, cum poate fi deci eliberată metafizica din „viermănosul dogmatism“ în care a căzut după ultimele încercări moderne de emancipare? E bine să notăm faptul că conceptele de *mathesis universalis* și *scientia generalis* exprimau programatic aceeași tendință a gîndirii moderne prekantiane de emancipare a filosofiei de dogmatism și teologie.

Să reamintim faptul că spiritul criticist, *ideea critică* kantiană cum s-a mai spus, care se constituie printr-o evoluție lentă, destul de anevoioasă, respinge raționalismul dogmatic de factură leibnizian-wolffiană în problema raportului dintre logic și real. Raționalismului iluminist plat și idealist, raționalism în care era identificat posibilul cu logicul și acesta cu realul, Kant îi opune realismul criticismului său, realism după

¹ *Critica rațiunii pure*, Ed. științifică, București, 1969, p. 12.

care gîndirea pură nu este suficientă pentru a avea cunoștințe valabile din punct de vedere obiectiv, adevărata cunoștință este rezultatul sintezei dintre concept și intuiție, dintre idee și experiență. Unilateralitatea spiritului logic, formal, analitic, asimilat o bună perioadă de vreme de ontologie, găsește în Kant un critic ingenios și adinc. De aceea, după Kant nu numai judecățile științifice fundamentale sînt sintetice ci și cele filozofice. Răspunsul la problema cum este posibilă metafizica ca știință depinde în ultimă analiză de răspunsul la întrebarea cum sînt posibile judecățile sintetice a priori.

În ce constă după Kant răsturnarea metodologică fundamentală, răsturnare care va situa, cum spune el, metafizica pe „marea cale a științei” și care sînt în general multiplele ei consecințe? În primul rînd, am putea spune că noul mod de gîndire apare afirmat în postulantul general al gnoseologiei kantiene, rezultat din acea îndelungată frămîntare a spiritului său în tentativa de a se delimita atît de raționalism cît și de empirism și scepticism. Este vorba despre faptul că după Kant ideea fără intuiție este goală, iar intuiția fără idee este oarbă. Ceea ce numim aici principiul gnoseologic fundamental kantian, în analogie cu modul de gîndire al predecesorilor săi moderni, este prima și cea mai importantă intuiție teoretică a geniului kantian. Acest principiu ar fi, cum ar zice Hegel, primul început de manifestare a conceptului pe terenul criticismului subiectivist, o primă tentativă în planul cunoașterii de conciliere necesară a tendințelor opuse și de sesizare a adevăratei structuri a ființei umane. În al doilea rînd, răsturnarea metodologică amînită ar consta în faptul, definit cu mare claritate de Kant în *Prefețele la Critica rațiunii pure*, că în noua viziune nu *subiectul* cunoscător va fi acela care se va orienta după lucruri, ci lucrurile sînt puse de data aceasta să se orienteze după subiect. Kant separă mai întii, cum se vede, dizlocînd puternic valoarea principiului ontologic al identității, logicul de real, făcînd loc unui dualism, aproape antinomic, care a cuprins după aceea întreaga sa filosofie, apoi instituie acel punct de vedere gnoseologic pe care l-a comparat cu revoluția copernicană. Acesta este momentul kantian asupra căruia critica idealistă a insistat în decursul timpului foarte mult tocmai pentru că aici gîndirea modernă se deschide idealismului, adică ea afirmă idealismul într-o nouă formă, ca idealism transcendent al apriorist. În fine, odată cu această schimbare de perspectivă metodologică, pe care Kant a și numit-o, cum am văzut, „marea răsturnare metodologică”, își face loc am putea spune și o nouă atitudine în problema necondiționatului, a absolutului. Esențial rămîne în kantianism, după părerea noastră, efortul impresionant al acestui gînditor, nu numai prin ingeniozitatea căilor ci și prin dimensiunile edificiului, de a concilia raționalismul cu empirismul, de a găsi de fapt răspunsul la întrebarea cum este posibil *adevărul obiectiv* în știință și filozofie.

Dar, ferindu-se de a cădea pe pozițiile idealismului subiectiv, ceea ce ar fi atras după sine negarea fățișă a științei, Kant adaugă că deși necondiționatul nu poate fi cunoscut, întrucît natura lui este transcendentă, și nu transcendentă, sau intuitivă, empirică, el trebuie să poată fi gîndit. Acesta și este, cum spune Kant, determinînd deocamdată numai

liniile generale ale *răsturnării metodologice* amintite, „experimentul unei contraponderi a adevărului primei aprecieri a cunoașterii noastre *a priori*, anume că ea se raportează numai la fenomene, lăsând dimpotrivă la o parte lucrul în sine, care deși pentru sine e real, rămâne necunoscut“. Astfel, necondiționatul, domeniul metafizicii, pe care rațiunea umană îl reclamă în mod necesar, „și cu tot dreptul, pentru ca seria condițiilor să fie astfel încheiată“, trebuie găsit „nu în obiecte întrucît le cunoaștem (ne sînt date) ci de sigur în ele întrucît nu le cunoaștem, ca lucruri în sine“² etc.

Sarcina criticii este de a vedea cum este posibilă metafizica ca știință. Deși metafizica are o situație cu mult mai grea decît știința: pentru că ea încă n-a devenit, nu există în realitate ca știință. Rezultatul la care ajunge Kant, prin critica facultății noastre de cunoaștere, este negativ. O știință generală a necondiționatului și absolutului este imposibilă. Critica însă, în vederea găsirii fundamentului, este necesară. Răsturnarea metodologică pune deci în discuție problema posibilității metafizicii, nu a metafizicii în general, ci a constituirii ei ca știință, adică faptul cum ar putea fi adusă ea „pe marea cale a științei“.

Rezultatul negativ al criticii, care cere „să nu cutezăm a depăși niciodată cu rațiunea speculativă limitele experienței“, atrage după sine o serie de consecințe pozitive, innoitoare. În primul rînd, prin această restricție criticistă, fenomenistă, i se răpește rațiunii speculative dreptul, posibilitatea, de a extinde peste tot limitele impuse de sensibilitate, de experiență, a extrapolării legilor necesare, mecanice ale naturii. În al doilea rînd, dacă critica îi refuză rațiunii speculative, teoretice, „orice progres în acest domeniu al suprasensibilului“, în schimb ea nu-i poate interzice determinarea absolutului, a necondiționatului, în sfera practicului. Astfel, ceea ce este după Kant într-un sens rezultat negativ devine imediat adevăr pozitiv, întrucît critica rațiunii speculative ne dezvăluie în mod necesar existența unei alte lumi, a unui alt nivel al conștiinței dominat de cu totul alt tip de legitate, e vorba de lumea voinței noastre libere. Astfel, am putea interpreta afirmația sa că a restrîns limita, valoarea științei, pentru a face loc credinței — e vorba de credință și nu de religie cum s-a înțeles uneori — într-un mod și mai cuprinzător, spunînd că prin această restricție este lăsat loc nu numai credinței ci și libertății umane. Mai putem adăuga că prin această *separare, izolare* cum obișnuiește Kant să spună uneori, al cărui conținut se dezvăluie în toată bogăția de implicații și în toată gravitatea sa pe parcurs este începutul, dacă nu cu mult mai mult, a unui proces spiritual de determinare a conținutului și legilor conștiinței morale, a conștiinței libertății: omul, după esența și menirea sa, este scop și nu trebuie să fie niciodată mijloc. Dar de aici mai rezultă și concluzia că domeniul metafizicii, adică terenul pe care metafizica ar trebui să devină știință, fiind conștiința practică, legea morală, aceasta ar trebui să se identifice cu etica.

*

² *Ibidem*, p. 26.

Este, credem, acum mai clar pentru noi ce curs au luat pînă la urmă la Kant preocupările sale anterioare în perioada precritică, în domeniul logicii și eticii. Absolutul eliminat din teoria cunoștinței devine obiect al moralei și credinței. În concepția lui Kant critica, care trebuie să stabilească limitele și valoarea rațiunii umane, formele și întinderea ei, adică să răspundă la întrebarea cît putem cunoaște, este numai o introducere în metafizică. De aici a rezultat preocuparea constantă de a edifica metafizica pe critică, de a pune teoria cunoștinței, apoi logica științei, înainte și mai presus de teoria existenței. Dar tot de la Kant pornește și tendința unilaterală, idealistă, de a reduce filosofia la teoria cunoașterii sau chiar numai la teoria cunoștinței. Tot din aceste poziții kantiene s-a desprins cu mai multă forță, fiind mai bine elaborată, și ideea asupra caracterului activ, creator al gândirii umane în procesul cunoașterii. Funcția aceasta a eului gnoseologic sau epistemologic Kant o determină prin afirmarea caracterului *constitativ* al intelectului și *regulativ* al rațiunii. El nu conferă intelectului funcție *constructivă*, cum se crede uneori, decît în sfera cunoștințelor matematice. În fine, tot de aici se desprinde și o anumită viziune asupra valorii negativității, termen de-o importanță primordială în gândirea hegeliană și apoi, pe alte baze teoretice, în marxism-leninism.

Revenind la ideea conducătoare: e un adevăr cîștigat de filosofie pentru totdeauna că în orice viziune filosofică spiritul critic, adică conștiința clară asupra conținutului, amplitudinii, noțiunilor și categoriilor cu care se gîndește, este condiția necesară a oricărui progres filosofic. În sensul acesta întoarcerea de către Kant a conștiinței critice spre sine, situarea subiectului cognitiv în centrul criticii, a avut consecințe istorice pozitive nu numai de ordin practic, prin faptul că acum omul ne apare în esența sa ca o ființă liberă, autonomă, ci și de ordin teoretic: criticismul, spunea Hegel, „introduce cunoașterea înăuntrul conștiinței și al conștiinței de sine”³.

Rezultatul acestui proces istoric, comparat tot de Hegel cu momentul socratic, prin care conștiința se întoarce din nou la sine, aici prin ceea ce Kant numește o „mare răsturnare metodologică”, este și de data aceasta tot afirmarea *raționalismului*; se înțelege o formă aparte a afirmării raționalului și raționalității. Rațiunea ne apare și în acest caz, deci la fel cu ceilalți gânditori moderni iluminiști, ca autoritatea supremă a spiritului, etalonul suprem a tot ceea ce există. Kant nu va mai susține cu atîta fermitate ideea după care numai ceea ce este rațional e real, dar el va pregăti, cum am văzut, sistematic drumul rațiunii spre acest dezno-dămînt logic al ei. Oglindind interesele și aspirațiile unei clase în ascensiune, cu particularitățile acestei gândirii de „filosofie germană a revolu-

³ *Prelegeri de istoria filosofiei*, vol. II, Ed. Academiei, București, 1964, p. 597. Elemente de interpretare a filosofiei kantiene, comparabile cu atitudinea hegeliană, întîlnim și la M. Heidegger, în *Kant et le probleme de la méthaphysique*, atunci cînd el afirmă că la Kant toată cunoașterea umană se compune numai din concept și intuiție. Dar ceea ce la existențialistul Heidegger înseamnă deschidere spre finitudine, pentru Hegel era o apropiere de conceptul logic.

ției franceze⁴, Kant va sublinia valoarea activității conștiente a individului împotriva prejudecăților ideologiei medievale. Apriorismul kantian este numai pe o latură a sa conservator.

Putem spune că la Kant gândirea începe să apară într-adevăr ca fiind mai determinată, mult mai concretă. Dacă reținem acum numai aspectul logic propriu-zis, întâlnim efortul kantian de a determina un *organon conceptual*, un sistem de categorii, considerate ca forme esențiale ale inteligenței și condiții a priori ale constituirii experienței. Faptul că la Kant aceste forme esențiale ale gândirii au caracter a priori, și nu au încă valoare obiectivă, în sensul că nu sînt și forme ale existenței în sine, faptul că după Kant ele sînt ordonate încă după un principiu exterior, nedialectic, deși au funcție sintetică, că tabelul lor ar fi complet și definitiv încheiat, nu ne poate împiedica să vedem totodată simburile rațional al gândirii kantiene. În acest sens este bine să reținem deci, punind în evidență specificul raționalismului lui Kant, mai ales teoria sa asupra categoriilor intelectului, cuvintele lui Fr. Engels care sublinia că revoluția politică din Franța „a fost însoțită de o revoluție filosofică în Germania. Kant a fost cel care a început această revoluție; el a răsturnat vechiul sistem metafizic al lui Leibniz, care, către sfîrșitul secolului trecut, fusese introdus în toate universitățile de pe continent”⁵. Prin urmare Engels recunoaște nu numai conținutul revoluționar teoretic, ci și cel practic al kantianismului. Pe de-o parte pentru că el a pus capăt dominației dogmatismului leibniziano-wolffian, căruia încă din primele studii științifice și filosofice i-a aplicat repetate lovituri. Pe de altă parte, după cum tot clasicii marxismului au arătat, pentru motivul că a pus în lumină mai bine, a dezvoltat în măsură mai mare decît materialismul secolului său, latura *activă, formală* a gândirii, a teoriei asupra fundamentului. Kant este, într-adevăr, după Aristotel, pînă la Hegel, unul dintre cei mai mari reprezentanți ai teoriei categoriilor. Prin urmare, în seria consecințelor teoretice și ideologice ale „marii răsturnări metodologice”, cum spunea Kant, trebuie să subliniem și contribuția lui la teoria categoriilor.

Dacă critica lui Kant, judecată în epocă, a constituit un pas important înainte, trebuie totuși să subliniem faptul, o altă latură evidențiată și de clasicii marxism-leninismului, că aceasta nu face nici o distincție esențială în interiorul metafizicii moderne, că n-a văzut toate raporturile importante ale acesteia cu știința. În primul rînd, el situează pe același plan metafizica raționalistă, idealistă, cu cea materialistă. Această identificare ne apare de la început ca o limită importantă a gândirii kantiene, chiar ca o simplificare dogmatică a lucrurilor. În al doilea rînd, cum s-a mai subliniat, acel *veritas est adequatio intellectus et rei* — cînd îl privim pe baze istorice reale —, ne apare ca o poziție filosofică ceva mai complexă. E un merit al lui Kant incontestabil cînd el, rupînd-o cu vechea metafizică raționalistă și idealistă, reduce existența exterioară, separînd-o de inteligență, la lucrul în sine, și astfel postulînd

⁴ Marx—Engels, *Opere*, vol. I, Ed. politică, București, 1957, p. 91.

⁵ *Ibidem*, p. 537.

acel dualism esențial al său. Dar Kant denunțând o veche eroare a negat tot odată implicit și posibilitatea cunoașterii, a reflectării realității obiective în conștiința noastră, alunecând astfel funciar pe panta agnosticismului. Adevărul complet este însă și aici următorul: după ce separă în felul său conștiința de existență, de lucruri, de experiență, fixînd rezultatul într-un dualism *sui generis*, Kant își pune marea sa problemă: cum este posibilă sinteza necesară între intelect, logic și empiric. În felul acesta este deschisă calea unei modalități de afirmare ca știință a metafizicii.

Unii critici germani contemporani ai gînditorului au văzut în filosofia kantiană din *Critica rațiunii pure* o nouă formă de idealism. Kant încearcă în *Prolegomene* să respingă această interpretare, întrucît în viziunea sa orice idealism pur face din cunoștință o pură iluzie. Dacă prin critica metafizicii dogmatice, precum și prin lucrările sale științifice, își definise implicit poziția față de idealismul obiectiv, acum Kant insistă mai ales asupra faptului că nu trebuie confundat criticismul său cu idealismul subiectivist sau cu „idealismul rău“, cum spune el. Kant subliniază deci că *fenomenismul* său nu poate fi identificat cu fenomenismul berkeleyan, cu fenomenismul empirist-subiectivist în general, că răsturnarea sa metodologică nu înseamnă întoarcerea la empirism. Formele sensibilității și categoriile intelectului, condiții *a priori* ale experienței, ale oricărei cunoașteri obiective, prescriu condiții numai *formale*, adică legi care au după el caracter universal și necesar. Kant refuză prin urmare acuzația de nominalism încercînd să se mențină pe pozițiile sugerate de științele moderne ale naturii. El crede că idealismul critic, nuanțînd în *Prolegomene* punctul său de vedere prin cîteva expresii noi, „răstoarnă idealismul obișnuit, și numai datorită lui întreaga cunoștință *a priori*, chiar și aceea a geometriei, capătă în sfîrșit o realitate obiectivă, care fără demonstrația dată de mine pentru idealitatea spațiului și timpului, n-ar fi putut fi afirmată nici de cei mai zeloși realiști“. Combătînd „metafizica de școală“, precum și „istorismul încremenit“, iar această critică rămîne un aspect incontestabil pozitiv al atitudinii kantiene, punînd accent asupra *realismului* transcendental al punctului său de vedere, Kant conchide într-un spirit oarecum defensiv, „ca mai potrivit să se folosească de aici înainte de termenul de realism formal sau, mai bine, de realism critic“⁶.

Apreciînd contribuția valoroasă a lui Kant pe planul gnoseologiei, într-o anumită măsură al logicii, întrucît el este unul dintre marii gînditori care au contribuit la afirmarea logicului, dar pe alt orizont decît cel pur formal și analitic, trebuie avute în vedere și aceste linii ideologice ce se definesc în polemică cu unii critici ai săi. Kant nu-și pune problema de a studia originea conștiinței sau procesul cunoașterii în complexitatea sa, ci de a determina întinderea și valoarea cunoștinței umane. De aceea se poate spune pe bună dreptate, după propriile sale aproximări, că realismul său gnoseologic este *formal*.

⁶ *Prolegomene*, p. 192.

În încheiere am putea spune că celelalte momente ale filosofiei clasice germane, filosofie privită în sensul istoric cel mai cuprinzător, cel mai adânc, adică ca proces de constituire a modului de gândire dialectic și ca premisă teoretică a apariției marxism-leninismului, reprezintă și sub impulsul dat de Kant, succesive răsturnări de perspectivă metodologică. Fichte va înlătura lucrul în sine kantian, iar Schelling, revenind la unele poziții precritice, va reinstaura spiritul speculativ idealist, reinviind chiar și unele erori logice pe care le combătuse Kant. Hegel, în *Fenomenologia spiritului*, mai ales prin *Logica*, va revoluționa, deși încă pe temelii idealist-obiective, conținutul raționalului, logicului, elaborând modul de gândire dialectic, metoda dialectică modernă. În schimb, Feuerbach va ridica din nou realismul la nivelul materialismului, va repune materialismul în drepturile sale, dînd una din cele mai puternice lovituri idealismului speculativ, neocriticismului agnostic și mistic precum și teologiei și religiei în general.

LE MARXISME--LÉNINISME ET L'HÉRITAGE KANTIEN (I)

(Résumé)

Dans le présent ouvrage, qui fait partie d'une monographie sur Kant, l'auteur met en évidence quelques implications du „grand bouleversement méthodologique" réalisé dans le criticisme par l'apriorisme kantien. On analyse d'abord l'affirmation selon laquelle le premier résultat de l'institution de la méthode criticiste est négatif, parce qu'il restreint la valeur de toute connaissance à l'expérience, en privant, de cette manière, la possibilité et en écartant la prétention de l'ancienne métaphysique *de connaître* l'inconditionné, l'absolu. On analyse de suite le contenu de l'affirmation de Kant selon laquelle cette attitude négative fait immédiatement place à une attitude positive, parce qu'on nous relève le domaine de la raison pratique. Les classiques du marxisme-léninisme ont souligné la valeur particulière de la critique adressée par Kant à la métaphysique dogmatique à la mode.

ROLUL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN PREGĂTIREA ȘI ÎNFĂPTUIREA ACTULUI ISTORIC AL NAȚIONALIZĂRII SOCIALISTE DE LA 11 IUNIE 1948

VASILE AVRAM

S-au împlinit trei decenii de la înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție — eveniment de maximă importanță în lupta poporului român, condus de partidul comunist, pentru înfăptuirea revoluției socialiste în patria noastră.

Aplicînd creator adevărurile fundamentale ale învățaturii marxist-leniniste la particularitățile istorice și naționale concrete ale României, P.C.R. a condus clasa muncitoare și aliații săi la pregătirea și înfăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție.

Actul naționalizării a fost pregătit de întreaga desfășurare anterioară a procesului revoluționar, de măsurile energice economice și social-politice luate de stat, menite să îngrădească treptat puterea economică și posibilitățile de exploatare ale burgheziei, să orienteze dezvoltarea economiei potrivit intereselor maselor muncitoare, ale revoluției.

Proclamarea Republicii Populare Române la 30 decembrie 1947, act care a marcat cucerirea întregii puteri politice de către clasa muncitoare în alianță cu țărănimea muncitoare și trecerea la etapa revoluției socialiste, a creat premisa fundamentală pentru trecerea la pregătirea și înfăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție în țara noastră.

Un eveniment de mare însemnătate în viața politică a țării, în istoria clasei muncitoare, în desfășurarea cu succes a procesului revoluționar din țara noastră l-a constituit făurirea în februarie 1948 a partidului unic muncitoresc. Aceasta a asigurat unitatea organizatorică și ideologică a clasei muncitoare — necesitate obiectivă pentru îndeplinirea cu succes a rolului ei istoric de clasă conducătoare în marea operă de transformare revoluționară a societății.

Trecerea României într-o nouă etapă a dezvoltării sale — etapa revoluției socialiste — a scos și mai mult în evidență antagonismul dintre relațiile de producție vechi, capitaliste, și necesitatea dezvoltării forțelor de producție, a ridicat pe prim plan sarcina lichidării relațiilor de producție capitaliste și crearea bazei economice a socialismului.

Pornind de la analiza noului raport al forțelor de clasă, hotărîtor favorabil clasei muncitoare și aliaților săi, a situației social-economice și politice apărute ca urmare a cuceririi întregii puteri politice de către clasa muncitoare, Rezoluția Congresului al VI-lea al P.C.R. sublinia că: „se creează condițiile favorabile lichidării oricăror forme de exploatare

și făuririi bazelor orînduirii socialiste în țara noastră, pentru organizarea planificată a economiei naționale¹.

În aceste condiții, P.C.R. a hotărît trecerea la pregătirea și înlăptuirea naționalizării principalelor mijloace de producție — act revoluționar care reprezenta o necesitate imperioasă, o legitate a procesului revoluționar neîntrerupt ce se desfășura în țara noastră.

Este meritul Partidului Comunist Român, al Comitetului său Central de a fi elaborat un plan concret, minuțios privind acțiunea și sarcinile tuturor factorilor care concureau la reușita naționalizării. În acest scop, C.C. al P.C.R. a elaborat planul acțiunii de naționalizare în care se prevedeau trei faze distincte: „faza pregătitoare a operațiunii (care va dura cca 15 zile); ziua decretării naționalizării, în care va avea loc preluarea efectivă a întreprinderilor naționalizate; faza de depistare și încadrare în legea de naționalizare a întreprinderilor neidentificate pînă în ziua H²”.

Pentru pregătirea și înlăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție, pe baza hotărîrii Secretariatului C.C. al P.C.R., s-a constituit o comisie superioară de partid, care avea ca sarcini: „elaborarea planului operațiunilor de naționalizare, a proiectelor și instrucțiunilor necesare, precum și conducerea întregii acțiuni de naționalizare³”.

Conform planului stabilit, aducerea la îndeplinire a dispozițiilor legii de naționalizare revenea guvernului prin Consiliul Superior Economic, care avea ca organe exterioare în fiecare județ, iar în unele cazuri pentru mai multe județe, cîte o comisie județeană de naționalizare. Întreaga activitate a Consiliului Superior Economic era direct condusă și îndrumată de C.C. al P.C.R. prin intermediul comisiei superioare de partid.

Sarcina de a conduce efectiv, pe plan local, acțiunile de naționalizare a revenit birourilor comitetelor județene de partid.

Pe baza planului stabilit și a instrucțiunilor C.C. al P.C.R. s-au constituit comisiile județene de naționalizare, care aveau sarcina de a duce la îndeplinire operațiunile de naționalizare în cuprinsul județelor respective.

O importanță deosebită au avut instrucțiunile C.C. al P.C.R. cu privire la sarcinile și activitatea acestor comisii în preziua și în ziua naționalizării. Acestea cuprindeau indicații precise, un plan minuțios de activitate, stabilit pe ore și coordonat cu activitatea organelor superioare de partid și de stat, privind desfășurarea operațiunilor de naționalizare.

În zilele de 10—11 iunie 1948 a fost convocată Plenara C.C. al P.C.R., care a luat în discuție și a aprobat proiectul hotărîrii cu privire la naționalizarea principalelor mijloace de producție, prezentat de Biroul Politic al C.C. al P.C.R.

¹ *Rezoluții și Hotărîri ale C.C. al P.M.R. 1948—1950*, Ed. P.M.R., București, 1951, p. 6—8.

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 2, dos. nr. 24, fila 1.

³ *Ibidem*, filele 8—9.

De asemenea, în ziua de 11 iunie 1948 a avut loc ședința Consiliului de Miniștri, care, la propunerea P.C.R., a adoptat proiectul de lege pentru naționalizarea principalelor mijloace de producție, supunându-l spre delibereare și aprobare Marii Adunări Naționale.

În aceeași zi a început ședința Marii Adunări Naționale pentru discutarea și aprobarea proiectului legii de naționalizare. Într-o atmosferă de înălțător entuziasm, la 11 iunie 1948, toți cei 400 de deputați, reprezentanții autentici ai poporului nostru în organul suprem al puterii de stat, au votat în unanimitate Legea naționalizării întreprinderilor industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transporturi.

În aceeași zi, în întreaga țară și-au început activitatea comisiile județene de naționalizare, care au pus în aplicare prevederile legii de naționalizare. Au fost constituite colective de oameni ai muncii care au preluat întreprinderile naționalizate, conducerea acestora fiind încredințată noilor directori, în majoritatea lor din rândurile clasei muncitoare.

Actul revoluționar de la 11 iunie 1948 a produs în rîndul maselor largi populare o bucurie și un entuziasm nestăvilit — expresie vie a împlinirii unei mari năzuințe. În cadrul mitingurilor și adunărilor care au avut loc în întreprinderile naționalizate, oamenii muncii, români, maghiari, germani și de altă naționalitate și-au exprimat adevărată bucurie la acest act revoluționar, încrederea nețărmurită în Partidul Comunist Român. Au fost adoptate moțiuni și telegrame adresate C.C. al P.C.R. exprimînd sentimente de bucurie și angajamente înflăcărâte ale clasei muncitoare de a mări producția, de a întări disciplina în muncă, de a păstra și apăra avutul obștesc.

Trecerea principalelor mijloace de producție din proprietatea privat-capitalistă în proprietatea întregului popor a avut consecințe deosebit de importante pentru progresul economic și social al patriei noastre.

Caracterizînd semnificația istorică a acestui eveniment, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia: „Primul act care a avut un rol hotărîtor în desfășurarea revoluției socialiste l-a constituit trecerea principalelor mijloace de producție, la 11 iunie 1948, în mîinile poporului; naționalizarea a deschis o etapă nouă în istoria relațiilor de producție în țara noastră, a dus la lichidarea mării burghezii industriale și financiare, la crearea unui puternic sector socialist de stat în economie, a permis trecerea la conducerea planificată a economiei naționale”⁴.

Apariția noului tip de unitate economică, bazată pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, a determinat o mutație esențială în situația oamenilor muncii; ei devenind — după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — purtători ai unei duble calități: aceea „de proprietari și producători în societate”⁵.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Ed. politică, București, 1968, p. 386.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, Ed. politică, București, 1972, p. 218.

În cele trei decenii care au trecut de la acest act revoluționar poporul român, sub conducerea partidului comunist, a străbătut un drum glorios, s-au produs mutații de o amploare considerabilă în toate domeniile vieții sociale, România a atins în dezvoltarea economiei naționale cele mai înalte cote din întreaga ei istorie.

România anului 1978 dispune de un important potențial industrial integrat în procesul revoluției tehnico-științifice contemporane. Și, mai presus de orice, dispune de oameni cu un larg orizont științific și tehnic, formați la școala gospodăririi socialiste, capabili să determine transformarea cantității într-o nouă calitate. Iar această transformare, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — secretarul general al partidului și președintele țării — „este cerința primordială de care depinde viitorul industriei românești, viitorul întregii economii naționale”⁶.

Privind retrospectiv dezvoltarea țării în cele trei decenii care au trecut de la naționalizarea principalelor mijloace de producție se remarcă însemnătatea istorică a perioadei inaugurată de Congresul al IX-lea al P.C.R., care a permis deschiderea unui puternic suflu înnoitor, dinamizând ritmul general de dezvoltare social-politică, economică și culturală a țării. Aceasta este perioada cea mai bogată în realizări și care se remarcă prin transformări calitative superioare în întreaga viață social-economică a țării. Congresul al X-lea a marcat începutul unei noi etape istorice a construcției socialiste în țara noastră — trecerea la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate —, etapă analizată profund de Programul Partidului Comunist Român, adoptat la cel de al XI-lea Congres.

Instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, a relațiilor economice socialiste, constituie afirmarea plenară a suveranității și independenței statului socialist, o manifestare a prerogativelor sale în cel mai înalt grad.

Înfăptuirea actului revoluționar de la 11 iunie 1948 scoate în evidență rolul pe care l-a avut statul socialist — ca principal element de suprastructură — în procesul transformării formelor vechi de proprietate în proprietate socialistă. Prin aceasta se realizează cea mai mare deschidere în evoluția și dezvoltarea unei colectivități umane noi, națiunea socialistă. Este vorba, prin urmare, de apariția unui factor de progres — națiunea socialistă — care abia în condițiile respective va cunoaște o dezvoltare multilaterală — o adevărată renaștere națională a colectivității noastre, pe baze noi, socialiste.

Aniversarea a trei decenii de la naționalizarea principalelor mijloace de producție ne dă prilejul fericit de-a sublinia munca creatoare a întregului popor închinată înfăptuirii hotărârilor Congresului al XI-lea și ale Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român și de-a aduce un omagiu generației de luptători revoluționari care au participat, nemijlocit, la înfăptuirea actului de la 11 iunie 1948. De altfel, întreaga evoluție a societății noastre socialiste, în cele trei decenii, relevă cu forța ex-

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, 7—9 decembrie 1977, Ed. politică, București, 1977, p. 17.

presivă a faptelor marile merite pe care și le-a câștigat în fața istoriei partidul comunistilor — tribunul colectiv al maselor —, capacitatea lui de-a conduce destinele patriei spre noi culmi de civilizație și progres social.

LE RÔLE DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN POUR PRÉPARER
ET ACCOMPLIR L'ACTE HISTORIQUE DE LA NATIONALISATION
SOCIALISTE DU 11 JUIN 1948

(Résumé)

L'étude met en évidence le rôle du Parti Communiste Roumain pour préparer et accomplir la nationalisation de principaux moyens de production — acte décisif, de grande importance dans le déploiement de la révolution socialiste en Roumanie. En même temps, l'étude souligne les succès remarquables du peuple roumain sous la direction du parti communiste dans le développement social et économique du pays, pendant les trois décennies qui se sont écoulées en partant de l'acte politique révolutionnaire du 11 juin 1948.

TIPOLOGIA PARTIDELOR POLITICE LA P. P. NEGULESCU

IOAN CHIȘ

Tipologia partidelor politice la filosoful și sociologul român P. P. Negulescu reflectă în bună măsură concepția sa generală despre lume și societate și totodată epoca istorică interbelică, cu liniile sale de forță, în care a trăit. Exponent al democrației burgheze constituționale, apărător al statu-quo-ului, al echilibrului social și național instaurat după „Marea unire” din 1918, Negulescu respingea atât orientările social-politice extreme de dreapta, cât și orientările de stînga, revoluționare, atât dictaturile de dreapta, cât și „dictaturile” de stînga, care puteau „periclita” regimul constituțional burghez-moșieresc.

Această poziție va fi fundamentală pentru P. P. Negulescu și în analiza *genezei și tipologiei partidelor politice*. Deși tributar unor explicații psihologice, el exprimă totuși și unele idei valoroase, demne de luat în seamă, despre formarea partidelor politice. „Nu mai încapă îndoială — arăta el — că, în teorie cel puțin, partidele iau naștere prin gruparea cetățenilor în organizații politice diferite, după ideile lor cu privire la direcția pe care trebuie s-o urmeze dezvoltarea statului respectiv și la mijloacele cele mai potrivite pentru a ușura și grăbi această dezvoltare”¹. Deși apreciază în mod just că gruparea cetățenilor în partide este un fenomen social, el consideră în mod psihologist că acest fenomen se compune dintr-o sumă de acte psihice individuale. La temelia oricărei grupări politice stă hotărîrea fiecăruia din membrii săi de a urma în viața publică o anumită direcție, de a tinde adică spre realizarea unui anumit scop pe anumite căi. Două categorii de motive stau la baza aderării cetățenilor la un anumit partid politic: 1. *de ordin logic*, și 2. *de ordin psihologic*. Cea dintîi privește valoarea generală a ideilor în jurul cărora se formează grupările politice, iar cea din urmă — folosul pe care membrii lor pot să-l tragă, direct sau indirect, individual sau ca unități ale unei categorii sociale, dintrînsele².

Negulescu arată că ceea ce explică orientarea diferită a unor partide sînt ideile lor diferite cu privire la *obiectul și mijloacele schimbării social-politice* preconizate. De pildă, și liberalii și socialiștii și comuniștii vor schimbarea societății, dar între ei sînt deosebiri mari: „Unii tind numai la schimbarea unei părți din organizarea socială de astăzi, a cărei conservare o cred însă necesară; așa sînt *liberalii*. Alții tind la schimbarea totală a ordinii sociale existente, dar nu o cred posibilă imediat și se mărginesc s-o pregătească, în așteptarea momentului cînd evoluția regimului actual va duce în chip firesc la scopul urmărit; așa sînt *social-*

¹ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Cultura Națională, București, 1926, p. 34.

² *Ibidem*.

democrației. Alții, în sfârșit, tind la schimbarea imediată a ordinii sociale în ființă, pe orice căi și prin orice mijloace; așa sînt comuniștii revoluționari³. Desigur, Negulescu nu face o distincție clară, de esență, pornind de la criteriul progresului social, între aceste partide, nu arată că partidul comunist este singurul consecvent revoluționar.

În legătură cu *valoarea partidelor politice*, Negulescu, ca adept al democrației burgheze parlamentare, se ridică împotriva regimurilor dictatoriale, apreciind în mod just că în organizarea democratică a statelor europene partidele politice sînt organele de căpetenie ale vieții constituționale și că valoarea lor depinde de măsura în care izbutesc să contribuie prin activitatea lor la realizarea acestei vieți, la bunul mers al regimului constituțional. Scopul oricărei grupări politice este să contribuie la dezvoltarea corpului social respectiv, ușurându-i și grăbindu-i progresul. Negulescu este adeptul ideii că „principiul cel mai înalt al activității de stat este promovarea dezvoltării progresive a totalității poporului și a părților lui”⁴.

Nutrind ferma convingere patriotică cu privire la necesitatea apărării statu-quo-ului național statornicit după primul război mondial împotriva pericolului extern al statelor revizioniste, Negulescu aprecia că „datoria tuturor partidelor politice este de a conserva existența statului, care este pentru fiecare popor expresia cea mai înaltă a existenței lui politice”⁵. Ilustrînd cu lupta seculară a poporului român pentru apărarea existenței sale în fața agresiunilor din afară — luptă ce a dus în cele din urmă, în 1918, la desăvîrșirea unității statale — Negulescu arăta că acum se impunea datoria sfîntă de a apăra această cucerire istorică măreață, plătită cu atîtea sacrificii. De aici rezultă că nici un partid care aspira să guverneze în țară nu trebuia să urmărească în activitatea sa politică scopuri care ar putea veni în conflict cu această datorie. Asemenea scopuri ar fi acelea a căror realizare sau a căror simplă urmărire ar duce la slăbirea statului respectiv, prin sfărîmarea unității lui lăuntrice sau prin subordonarea lui unor puteri străine de el⁶.

Această concepție a lui Negulescu cu privire la geneza, rolul și valoarea partidelor politice în stat, este hotărîtoare și pentru *clasificarea și tipologia partidelor politice*. Astfel, el va recunoaște statutul de liberă existență numai acelor partide care prin doctrina, programul și activitatea lor nu vin în contradicție cu scopul fundamental de conservare socială și națională a statului național român unitar realizat în 1918.

Pornind de la experiența politică a țării noastre și a unui număr de alte state din diverse regiuni ale lumii, Negulescu ajunge la concluzia că partidele care periclitează statul sînt cele: *confesionale, regionale, naționale și de clasă*⁷.

³ *Ibidem*, p. 38.

⁴ *Ibidem*, p. 50.

⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

a) *Partidele profesionale*, reprezintă în viziunea lui P. P. Negulescu gruparea cetățenilor în organizații politice diferite, după cerințele lor religioase. Asemenea partide iau naștere atunci când diferite confesiuni dintr-o țară intră în luptă, fie pentru că se văd amenințate în existența lor, fie pentru că voiesc să-și sporească drepturile și să-și întindă influența. În toate aceste cazuri, confesiunile tind să utilizeze mijloacele statului respectiv și, pentru a ajunge să dispună de ele, se constituie în partide politice⁸. Astfel au fost formate, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, partidele *protestante* și *catolice*, în diferite țări — partide aflate într-o asemenea luptă, încît au reușit să dividă țările respective în părți dușmane care se războiau în toată regula, ca în cazul Franței, unde luptele dintre catolici și protestanți au făcut ravagii, slăbind forțele interne ale poporului. Folosind unele surse documentare din Jean Bodin, P. P. Negulescu descrie cruzimile și barbariile produse de luptele religioase care au culminat cu sinistrele măceluri din „Noaptea Sf. Bartolomeu”. Pe bază de fapte, el conchide asupra rolului nefast pe care pot să-l joace religia și partidele religioase cînd nu sînt subordonate scopurilor fundamentale ale popoarelor și ordinii statului respectiv. În această privință, Negulescu condamnă Biserica romano-catolică, ce după primul război mondial și-a extins legăturile cu catolicii din diferite țări, amestecîndu-se totodată în viața internă a statelor respective. Cu aceleași scopuri a luat ființă și Internaționala Sindicalistă Creștină și Internaționala Albă⁹.

b) *Partidele regionale* urmăresc, de asemenea, scopuri diferite de cele ale statului conceput ca organism politic național unitar și, deci, sînt incompatibile cu unitatea lui. Ele reprezintă interese locale ale diferitelor părți ale teritoriului național neajuns încă la unificare. Aceste interese locale, partidele regionale caută să le opună intereselor generale ale statului ca întreg sau ale națiunii întregi care locuiește pe teritoriul neunificat încă politicește — fără să se întrebe dacă ele nu trebuie totuși să li se subordoneze tocmai spre a fi mai ușor și mai bine satisfăcute aceste interese de către statul respectiv. Astfel, partidele regionale sînt, de cele mai multe ori, expresia politică a unui egoism local rău înțeles — deși poate legitim. Aceste partide nu înțeleg că modalitatea cea mai nimerită pentru rezolvarea propriilor interese nu este opunerea intereselor generale, ci conlucrarea cu statul unitar¹⁰. Se ilustrează cu partidele locale, regionale, apărute la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în America, opuse prin politica lor realizării statului federalist suveran, opuse ulterior, abolirii sclavajului negrilor etc.¹¹.

c) *Partidele naționale* reprezintă un al treilea tip de partide politice care, după P. P. Negulescu, pot periclita unitatea statului național. În această privință el ilustrează cu Partidul maghiar din Transilvania care, exprimînd punctul de vedere al claselor exploatatoare și al întregii reacțiuni maghiare din Transilvania, conținea în programul său politic —

⁸ *Ibidem*, p. 68.

⁹ *Ibidem*, p. 60.

¹⁰ *Ibidem*, p. 68.

¹¹ *Ibidem*, p. 71.

după 1918 — tendințe separatiste¹². În loc să îndemne populația maghiară la unirea cu România — așa cum consfințiseră de fapt și tratatele post-belice pe baza dreptului istoric și a realităților însăși Unirea Transilvaniei cu România — acest partid răspindea iluzii și lozinci revizioniste, iredentiste, ca „autonomia națională a ungarilor din Transilvania“, „unirea cu Statul Coroanei Sf. Ștefan“ etc. P. P. Negulescu sprijină apelul lui Octavian Goga adresat maghiarilor din Transilvania de a renunța la iredentismul lor, la vechea dorință de a trăi în „Ungaria Mare a Sf. Ștefan“, artând că li se face chemarea sinceră, onestă, de a se uni și trăi în pace cu statul român¹³.

Filosoful și sociologul P. P. Negulescu a exprimat și pe un plan mai larg idei progresiste, înainte, de condamnare hotărâtă a naționalismului, rasismului și fascismului, indiferent din partea cui s-ar manifesta. Astfel, în lucrarea *Geneza formelor culturii*, din 1934, el demască în termenii următori exagerările naționaliste: „Naționalismul e un cuvânt nou, care sub o aparență unitară ascunde înțelesuri diferite și de o valoare cu totul inegală. Când susține dreptul la existență și liberă dezvoltare a fiecărui popor, sentimentul național e un mobil în acțiune, nu numai perfect legitim, dar și de o incontestabilă noblete etică... Când însă, proclamând superioritatea indiscutabilă a unor națiuni și inferioritatea iremediabilă a celorlalte, luptă ca să asigure celor dintii puțința de a dispune după bunul lor plac de cele din urmă, încetează de a mai fi un sentiment respectabil fiindcă nesocotește justiția și amenință pacea“¹⁴.

d) *Partidele de clasă*, reprezintă a patra categorie de partide în tipologia lui P. P. Negulescu, având scopuri incompatibile cu interesele generale ale statelor. El încadrează aici *partidele socialiste* — care reprezintă proletariatul ca clasă deosebită de burghezia capitalistă și iremediabil opusă ei în toate privințele; *partidele agrariene*, care reprezintă pe agricultorii mari și mici, considerându-i în conflict cu celelalte categorii de producători din punctul de vedere al politicii economice a statelor respective; *partidele țărănești* — care reprezintă țărănimea ca o clasă aparte, opusă prin interesele ei nu numai categoriilor de cetățeni ce practică alte profesii decât agricultura, dar și agricultorilor care au mai mult pământ decât ei, adică proprietarii mari și mijlocii¹⁵.

Din cele arătate, rezultă concepția politică generală a lui P. P. Negulescu — concepție refractară partidelor de clasă, luptei de clasă — concepție bazată pe nesesiizarea antagonismelor sociale, pe iluzia unei armonii sociale în cadrul statului și democrației burgheze. „Aceste partide — susține greșit Negulescu — trăiesc în primul rînd din exploatarea antagonismelor ce *presupun* (subl. ns.) ele că există între diferite părți ale popoarelor respective și principalul mijloc de acțiune politică, lupta de clasă — prin aceasta înțelegînd ațîțarea, fie în mod public și pe căi legale,

¹² *Ibidem*, p. 98.

¹³ *Ibidem*, p. 100.

¹⁴ P. P. Negulescu, *Geneza formelor culturii*, București, 1934, p. 6—7.

¹⁵ P. P. Negulescu, *Partidele politice*, Cultura Națională, București, 1926, p. 105—106.

fie în mod ascuns și pe căi revoluționare, a clasei pe care o reprezintă împotriva celorlalte¹⁶.

P. P. Negulescu dezaprobă activitatea partidelor de clasă și pentru faptul că aderă la internaționalism — înțeles de el ca tendința partidelor de a căuta sprijin în afara statului respectiv¹⁷. El este, de asemenea, împotriva organizațiilor internaționale ale partidelor politice pe motiv că se amestecă în treburile interne ale statelor a căror partide au aderat la ele¹⁸.

Concluzia la care ajunge Negulescu, după investigația făcută asupra partidelor politice, este aceea că doctrina constituțională modernă și regimul reprezentativ reclamă unirea în partide a membrilor unei națiuni pe baza calității lor celei mai generale de cetățeni și nu pe baza intereselor particulare diferite, de credincioși ai unor biserici, de locuitori ai unor regiuni, de membri ai unor minorități naționale, de membri ai unor clase sociale sau ai unor categorii profesionale; democrația modernă nu poate admite, după el, ca legitime partidele confesionale, regionale, naționale și de clasă¹⁹. Aplicând în cazul țării noastre această concluzie, el consideră că în fața politicianismului steril și păgubitor al partidelor burghezo-moșierești, pe de o parte, și al ascensiunii partidelor de stînga, pe de altă parte, singura formulă plauzibilă de partid politic ar fi *partidul poporului*. El arată că vechile partide — conservator și liberal — s-au compromis grav în lupta lor pentru putere, datorită politicianismului lor, fricțiunilor și luptelor dintre ele, care au dus la neîncrederea și îndepărtarea maselor de ele și la succesul socialismului cînd a început ca mișcare politică printre muncitori, la orientarea lor spre partidul socialist și comunist.

Partidul conservator, apărător al celei mai reacționare clase — moșierimea — și încercările de renovare a acestui partid prin formulele de „conservator progresist“ sau „conservator-democrat“, n-au izbutit să-i ofere o fizionomie politică bine conturată, care să-l oprească de la soluție²⁰.

În privința *Partidului liberal*, Negulescu consideră că el a ajuns treptat sub despotismul familiei Brătianu, prin confundarea intereselor statului cu cele ale conducătorilor acestuia. Acest partid s-a opus reformelor democratice ale lui Cuza, s-a pronunțat împotriva reformei agrare, acceptînd-o doar fortuit sub influența primului război mondial și a revoluției ruse, a manifestat ostilitate față de cererile muncitorilor industriali și a organizațiilor lor adevărate²¹. „Cît privește partidul liberal — scrie cu mult temei Negulescu —, el rămăsese prins în mrejele formulei tradiționale a liberalismului clasic. Acea formulă, precum se știe, preocupîndu-se prea mult de libertate, se îngrijea prea puțin de egali-

¹⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 123.

¹⁹ *Ibidem*, p. 191.

²⁰ *Ibidem*, p. 224.

²¹ *Ibidem*, p. 245.

tate. Acuzarea ce s-a adus partidelor liberale de pretutindeni a fost că n-au luat măsuri ca să dea o temelie solidă libertăților pe care le hărăzeau individului, micșorînd inegalitățile economice care îi luau adesea puțința de a se bucura efectiv de ele²².

Pentru înlăturarea neajunsurilor create de existența partidelor confesionale, regionale, naționale și de clasă — fie de dreapta, fie de stînga — Negulescu își îndreaptă atenția spre un *partid al întregului popor*, care să asigure unitatea statului burghez român. În acest scop — arăta el — a fost creat partidul „Liga poporului“, al generalului Averescu, care își oferea serviciile opiniei publice pentru a asigura o viață constituțională adevărată, și în acest scop trebuia să tindă la stabilirea echilibrului launtric al masei naționale, fără de care democrația nu e posibilă. Acest partid „și-a propus deci întii să ridice păturile de jos, din punct de vedere material și moral, și și-a îndreptat atenția asupra țărănimii, care formează imensa majoritate a acestor pături. Noul partid avea să fie primul partid al țărănimii — fără să fie totuși un partid de clasă. Căci el urmărea întărirea și ridicarea țărănimii, pentru ca să facă dintrînsa nu un factor de dominație, ci un factor de echilibru; el nu tindea adică la dictatura unei clase care să suprimă propriu vorbind regimul constituțional, ci la libertatea de a dispune de ea însăși a națiunii întregi, care constituie esența democrației“²³.

Prin urmare, în viziunea lui P. P. Negulescu — și de fapt și în realitate — Partidul Poporului nu era totuși un partid al claselor de jos, ci un partid unitar, reprezentînd interesele generale ale statului burghez și numai în cadrul lui cultiva interesele unora sau altora din păturile națiunii sau din regiunile țării. Dovadă și afirmația ce se face în programul inițial al acestui partid: „Partidul Poporului, născut din nevoia timpului și avînd ca orientare generală dorința de a servi completul tuturor intereselor poporului românesc, se va călăuzi în activitatea sa politică de principiile cuprinse în programul de față“²⁴.

Se știe bine însă, din realitatea istorică, faptul că Partidul Poporului nu a reușit nici pe departe să slujească interesele întregului popor român, ale maselor populare, dimpotrivă a fost îndreptat împotriva acestora. După cum arată cu multă dreptate Mihai Petrescu, „Menirea acestuia a fost ca prin demagogie și diversiune, iar ca partid de guvernămînt prin represiune și provocări, să contracareze — în perioada avîntului revoluționar de după primul război mondial — influența mișcării muncitorești asupra țărănimii și să paralizeze alianța revoluționară a acestor forțe fundamentale“²⁵.

Rezultă din cele arătate că tipologia partidelor politice la P. P. Negulescu este o tipologie burgheză, reflectînd concepția sa burgheză despre lume și viață. Această tipologie repudiază partidele confesionale, regionale, naționale și de clasă — care „periclitau“ unitatea statului — acor-

²² *Ibidem*, p. 244.

²³ *Ibidem*, p. 238.

²⁴ „Îndreptarea“, din 8 februarie 1923.

²⁵ *Studii de știință politică*, Ed. politică, București, 1973, p. 241.

dând statut de liberă existență doar „Partidului Poporului“, care singur putea sluji viața constituțională burgheză, unitatea național-statală desăvârșită în 1918. Din această tipologie trebuie reținute, totuși, accentele critice ale lui P. P. Negulescu la adresa politicianismului burghez, a naționalismului, rasismului și fascismului, accente ce reflectă concepția sa patriotică, antifascistă, raționalistă și umanistă, de conviețuire pașnică între popoare. El era pe deplin conștient de faptul că fascismul, nesocotind și călcând în picioare cu brutalitate drepturile elementare ale omului, instaurează o dictatură singeroasă și agresivă, antinațională și anti-populară. Alăturându-se prin scris și în general prin toată activitatea sa forțelor democratice, Negulescu s-a integrat astfel mișcării antifasciste din țara noastră, în fruntea căreia se afla P.C.R.²⁶. În 1940 el a fost concediat de la catedra universitară de către regimul fascist — sub forma pensionării — ca de altfel și alți eminenți intelectuali și oameni de știință progresiști din țara noastră, precum N. Iorga, E. Racoviță, C. Rădulescu-Motru, M. Ralea, C. I. Parhon — pentru opoziția față de fascism²⁷.

TYPOLOGIE DES PARTIS POLITIQUES CHEZ P. P. NEGULESCU

(R é s u m é)

L'étude présente succinctement la conception du philosophe et sociologue roumain P. P. Negulescu sur la typologie des partis politiques. Il s'agit en général d'une typologie bourgeoise, qui reflète sa conception sur le monde et la société. Cette typologie répudie les partis confessionnels, régionaux, nationaux et de classe, comme étant contraires à l'unité de l'état et à la démocratie bourgeoise. Pour le cas de la Roumanie, Negulescu reconnaît le statut de libre existence seulement au „Parti du Peuple“, qui avait la mission de défendre l'état bourgeois, le statu quo social et national instauré en 1918. Au-delà de cette typologie de classe, on peut retenir les accents critiques de P. P. Negulescu à l'adresse du politicianisme bourgeois, du nationalisme, du racisme et du fascisme, accents qui reflètent sa conception patriotique, antifasciste, humaniste et avancée.

²⁶ P. P. Negulescu. *Pagini alese*, Ed. științifică București, 1976, p. 14.

²⁷ *Ibidem*, p. 13.

CARACTERUL ATOTCUPRINZĂTOR AL DEMOCRAȚIEI SOCIALISTE

LIVIU ZĂPÎRȚAN

Determinarea caracterului global, atotcuprinzător, polivaloric al democrației socialiste are ca premisă teoretică liniamentele idealului comunist pe care l-au construit cu rigoare științifică K. Marx și F. Engels. Societatea comunistă va însemna unirea producătorilor liberi pentru a stăpîni și dirija conștient raporturile față de natură și față de ei înșiși, în măsură să creeze cadrul pentru apropierea reală a esenței umane de către om și pentru om, reîntoarcerea la starea de om social, adică de om uman [1]. Sînt atunci întrunite condițiile obiective (productivitate a muncii maximal realizată la nivelul istoric al aceluși timp, forțe de producție de înalt nivel, capabile să asigure o stăpînire a naturii fără precedent) și cele subiective (organizare socială a muncii, stăpînirea relațiilor și structurilor organizatorice, univers cultural înalt) pentru ca societatea să fie o formă de „asociere liberă a indivizilor în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiția pentru dezvoltarea liberă a tuturoră” [2]. Are loc un proces de armonizare integrală a polarităților ce determină societatea: a obiectivului cu subiectivul, a individului cu colectivitatea, a diverselor activități creatoare de valori. La baza lui stă dispariția alienării muncii, prin crearea relațiilor de producție comuniste, „în cadrul cărora fiecare individ va ajunge la o dublă afirmare”: se afirmă pe sine și pe celălalt — așa cum scrie A. Miha — obiectivîndu-și în producție forțele sale individuale, conștientîndu-și și dimensiunea personalității sale, prin contribuția adusă la dezvoltarea generală a semenilor, prin înțelegerea interdependențelor multiple pe care le-a generat și care îl determină de așa fel încît „producțiile indivizilor vor fi în comunism tot atîtea oglindiri în care se va reflecta ființa lor” [3].

Este necesară precizarea caracterului relațiilor de producție în comunism și a imperativului dezvoltării plene a forțelor productive atît pentru a fixa elementele de obiectivitate, de „suport” al activităților generale ale societății, descoperind în desființarea muncii unilateralizante temelii eliminării treptate a unilateralității ființei umane cît și pentru a respinge tentativele ideologiei burgheze de a considera că o dezvoltare a vieții economice este compatibilă exclusiv cu organizarea pluralistă a societății, deci cu democrația burgheză. M. Duverger consideră că se poate stabili o coincidență între o hartă a țărilor dezvoltate din punct de vedere economic și o hartă a țărilor democratice, respectiv între o hartă a țărilor slab dezvoltate și una în care se află așa-numitele regimuri politice autoritare (între care sînt incluse și statele socialiste [4]). Împrejurarea istorică în care s-au declanșat revoluțiile socialiste în lume, în principal în state slab dezvoltate din punct de vedere economic (nivel la care au fost constrînse de mecanisme relațiilor capitaliste de producție), nu

poate anula aprecierile lui Marx privind *necesitatea* pentru societatea comunistă de a dezvolta forțele de producție și *posibilitatea* obiectivă de a o realiza. În acest sens, relațiile comuniste de producție constituie cadrul propulsor, augmentativ nelimitat în principiu pentru forțele de producție și deci pentru productivitatea socială a muncii, indicator de bază al situației unei comunități umane pe scara progresului istoric. O altfel de situație era astfel apreciată de către clasicii marxismului: fără o dezvoltare a productivității muncii „gospodăria comună ar fi lipsită de orice bază materială, ar fi o simplă născocire și ar duce numai la o gospodărie de tipul celor din mănăstiri“ [5].

În directă dependență de structura economică se constituie cea social-politică. Sint cunoscute aprecierile clasicii în legătură cu evoluția claselor și raporturile dintre ele, a modalităților suprastructurale de a le exprima. În acest sens, comunismul va reda individului dimensiunea lui socială, întrucît societatea va exprima suma legăturilor dintre indivizii care probează în practică atribute naturale creatoare, singurele criterii de a-i diferenția între ei. Societatea este astfel rezultanta unor structuri sociale omogene iar conducerea ei exprimă un înalt grad de organizare, unirea tuturor membrilor săi în care autoritatea, cum bine subliniază în lucrarea amintită A. Mișu, este concomitent expresie a capacității societății de a asigura libertatea de manifestare pentru indivizi și efectivă acțiune a acestora.

În documentele partidului nostru se arată că trăsăturile generale ale formațiunii social-economice comuniste se realizează treptat, în faza societății socialiste, intermediara între comunism și capitalism. În esența lui, socialismul apare ca organizare social-politică, economică, spirituală, rezultat al activității revoluționare a unei clase anumite, care deține puterea în societate și o exercită în folosul intereselor vitale ale maselor muncitoare, pentru a traduce în viață idealurile comuniste [6].

Întreaga operă de construire a societății socialiste devine din perspectiva considerațiilor de mai sus o *operă politică* al cărei țel îl constituie însăși socializarea politicii, adică transformarea ei dintr-o activitate care se întemeiază pe raporturi de clase într-una care exprimă puterea reală a întregii societăți și se exprimă în capacitatea acestora de a-și hotărî liber destinul. În acest sens, reținem cerința corelării specificului conducerii, a modalităților de a se realiza, cu trăsăturile generale ale societății ca sistem, formulată încă de către Marx: „reglementarea și ordinea constituie ele însele un element necesar al oricărui mod de producție care trebuie să capete stabilitate socială și independență față de pura întâmplare sau de arbitrar. Ele sint tocmai forma de statornicire socială a modului de producție și în consecință a relativei lui emancipări de tot ce este întâmplare și arbitrar pur“ [7].

Textul marxist corelează în acest fel acțiunea principalelor subsisteme ale societății, afirmînd rolul determinant al structurilor productive asupra celorlalte structuri, cerința de a întemeia actul conducerii societății socialiste pe calitatea raporturilor inter-umane stabilite în procesele productive. Întrucît acestea evoluează spre statuarea unei poziții sociale egale a tuturor producătorilor liberi, apare imperativul organizării și conducerii

democratice a societății. Cum bine se spune în publicistica noastră, între socialism și democrație apare o legătură indestructibilă [8]. Democrația substanțializează noua calitate a relației dintre individ și societate, reflectă cadrele organizării acțiunii umane și își pune în același timp pecetea pe ansamblul manifestărilor sociale ale indivizilor.

Deși analizată multidisciplinar, democrația socialistă se revelează în primul rând ca organizare social-politică a cărei finalitate o dă *participarea* tuturor membrilor societății la punerea și rezolvarea sarcinilor ce rezultă din necesitatea asigurării homeostaziei sistemului social global, a îmbinării dialectice a cerințelor armonizării raporturilor naturale ale societății, ale omului ca ființă individuală în cadrul acestora. Finalitatea umanistă a întregului proces de construire a socialismului impune realizarea unui cadru relațional și acțional care să nu inhibe în nici un fel afirmarea crea-toare a membrilor societății, care să stimuleze prezența lor în societate, în virtutea unei dialectici care face ca societatea să se dezvolte în măsura dezvoltării membrilor săi, aceștia la rândul lor avînd suportul augmentativ al manifestării în structurile societății [8]. Democrația constituie în această perspectivă un imperativ al prezenței socialismului în scara ascendentă a progresului istoric, efect și condiție a statutului complex al omului: proprietar, producător, beneficiar, conducător.

În lumina interpretării materialiste a istoriei condiția social-materială a omului, aceea de producător al valorilor ce susțin viața însăși, impune structurarea raporturilor de producție, după expresia lui Marx, „ca autogospodărire a producătorilor liberi“ care sintetizează atît raportul omului cu natura cît mai ales raportul omului cu semenii săi, deopotrivă egali în fața forțelor productive ale societății. Democrația economică devine sub acest unghi temelia structurării raporturilor obiective dintre oameni, manifestarea ei cuprinzîndu-i pe toți cei maturi și valizi, indiferent de convingeri filosofice, politice sau de naționalitate. Criteriul judicativ suprem al omului democratic îl constituie contribuția lui efectivă la sporirea zestrei de valori materiale și firește spirituale ale societății [9]. El nu limitează la „homo oeconomicus“ personalitatea democratică a unei orînduiri ci afirmă doar imperativul promovării cadrului obiectiv al personalității umane, baza afirmării socialismului ca orînduire care asigură o calitate superioară a vieții omului prin ceea ce produce și oferă spre consum tuturor.

Democrația se afirmă totodată ca un cadru al participării oamenilor muncii la viața social-politică, la organizarea și conducerea generală a societății. Elementul hotărîtor este în acest sens procesul de socializare a structurilor politice, consecință a manifestării intereselor fundamentale comune care izvorăsc din infrastructura social-economică. Termenul de socializare nu are semnificația polarizant elitistă pe care o vehiculează teoriile decizioniste, de genul celei afirmate de F. Mühlmann, ci desemnează dimpotrivă depolarizarea vieții politice și dizolvarea treptată a politicului în social astfel ca organizarea și conducerea societății, mai ales sub unghiul opțiunilor fundamentale, să nu constituie prilej de manifestare a unei diviziuni a muncii, care să instituie un tehnocratism mascat de cerințele dirijării conștiente, științifice a societății. Totodată, afirma-

ția nu se cere exacerbată. Aprecierea lui Lenin potrivit căreia democrația este o formă de stat își păstrează pe deplin valabilitatea, deoarece structurile sociale determină în actualul stadiu exercitarea plenară a politicii. Viziunea dialectică este indispensabilă: politicul apare în această lumină ca subsistem al sistemului social global cu menirea de a-și exercita funcțiile în sensul propriei negări. Dar această evoluție atrage cu sine cea de a treia implicație a democrației: cea culturală.

Aspectele culturale ale democrației se cer la rîndul lor privite sub două determinații: pe de o parte ea este un cadru al accesului neîngrădit la valorile culturale al tuturor membrilor societății fără nici un element social sau național discriminatoriu în afara capacității lor naturale care îi diferențiază pe oameni, pe de altă parte este organizare a participării oamenilor muncii la crearea valorilor spirituale. Democrația culturală se impune în corelație strînsă cu democrația economică și politică, dată fiind înțelegerea socialismului ca formă de asociere a indivizilor „care pune sub controlul lor condițiile dezvoltării și mișcării libere a indivizilor, condiții care pînă acum erau lăsate la voia întîmplării” [10]. Se stabilește astfel axul conceptual definitiv al democrației: *egalitate* inter-individuală, care conferă o poziție simetric egală a tuturor față de condițiile productive ale societății, istoricește determinate, sistem instituțional socio-economic *participativ* care susține *libertatea* de a gândi și acționa în cadrele comunității date, cultură și civilizație la nivelul imperativelor momentului istoric dat. Integralitatea determinării avută în vedere cere relevarea *funcțiilor* complexe pe care trebuie să și le asume democrația pentru a se constitui într-un real și hotărîtor factor de progres.

Democrația dezvoltă funcția organizatoare a raporturilor sociale în general, instituționalizînd cu suplețe procesele istorice de apropiere dintre membrii societății, de omogenizare continuă. Finalitatea funcției este exprimată în cuvintele lui Marx, care privea socialismul ca apropiere reală a esenței umane de către om și pentru om, reîntoarcerea la starea de om social adică de om uman. Cultivînd ordinea, disciplina, responsabilitatea, democrația devine „conștiința în mers” a evoluției societății.

Dat fiind momentul creativității ca hotărîtor în aprecierea gradului realizării personalității umane, democrația își asumă funcția propulsivă, prin care solicită, descoperă, validează, orientează efortul continuu al afirmării umane.

Solicitînd afirmarea omului, a ipostazelor sale multiplane, democrația socialistă *garantează* efectivă traducere în practică a preceptelor sale. Manifestarea acestei funcții are în actuala fază a construcției socialiste temelii de natură politică, în primul rînd exercitarea puterii politice de către popor, manifestarea unității social-politice și moral-ideologice a acestuia și afirmarea rolului conducător al partidului în întreaga societate.

Cu aceste aprecieri, se poate desluși semnificația adîncă a cuvintelor tovarășului Nicolae Ceaușescu care arăta că „numai asigurînd realizarea democrației socialiste putem înfăptui Programul Partidului, politica sa internă și externă... Dezvoltarea democrației socialiste, făurirea conștiință de către popor a propriei sale istorii constituie o necesitate obiectivă a edificării noii orînduirii”.

BIBLIOGRAFIE

1. K. Marx, Fr. Engels, *Scrieri din tinerețe*, Ed. politică, București, 1968.
2. K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Ed. politică, București, 1964, p. 488.
3. A. Mișu, *Marxismul și esența umană*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 124—125.
4. M. Duverger, *Sociologie politique*, P.U.F., Paris, 1968, p. 132—133, 335.
5. K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. politică, București, 1963, p. 30.
6. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Ed. politică, București, 1976, p. 378.
7. K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 747
8. I. Ceterchi, *Democrația socialistă*, Ed. politică, București, 1976.
9. M. Trăistaru, *Democrația socialistă*, „Era socialistă”, 9, 1978.
10. K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Ed. politică, București, 1964, p. 487—488.

LE CARACTÈRE PLÉNIER DE LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE

(Résumé)

Sur la base de l'interprétation des textes marxistes en ce qui concerne les traits du communisme, l'article soutient le caractère plénier de la démocratie socialiste: économique, politique, culturel.

RELAȚIILE DINTRE COMPONENTA INFORMAȚIONALĂ ȘI MOTIVAȚIONALĂ A CUNOAȘTERII REZULTATELOR ȘI CREȘTEREA EFICIENȚEI ÎNVĂȚĂRII VERBALE

T. PODAR

Studierea activității de învățare în general, a mecanismelor intime ale învățării verbale în special, constituie o preocupare centrală a cercetărilor psihologice și pedagogice.

Referindu-se la această problemă, P. Galperin observă că încă și în prezent: 1. procesul formării psihicului uman, a personalității umane și în special procesul de învățare și educație sînt cu precădere doar direcționate și foarte puțin dirijate; 2. că dezvoltarea psihică pe care o observăm la copil este „firească” pentru condițiile actuale dar nu este deloc obligatorie pentru condițiile care ar putea fi create; 3. pentru toți copiii normali există posibilități de dezvoltare, dar ele se realizează încă puțin eficient [4].

Cercetările de psihologia învățării pornesc în analiza acestei activități de la aserțiunea de bază după care activitatea psihică, concret învățarea verbală, este în esență rezultatul transferării unor acțiuni materiale, exterioare, în planul reflectării, adică în planul percepției, al reprezentării și al noțiunii. Acest transfer nu este atît un transfer de conținuturi cît unul de mecanisme și operații care evoluează de la un nivel exterior, individual-concret și întîmplător, spre unul interior, general, constant și extrem de mobil și flexibil. În același timp planul abstract, mintal, se verifică și se perfecționează prin raportări permanente la planul material, concret-acțional. În acest mecanism, Galperin surprinde o polarizare în acțiunea umană între o parte *orientativă* (constînd din operații de coordonare a acțiunii ca proces exterior — coordonare necesară atunci cînd situațiile sînt particulare și deci experiența anterioară se dovedește insuficientă) și o parte *executorie* (reprezentînd transformarea reală a obiectului sau situației din starea dată într-o alta impusă de scopul urmărit). Dacă învățarea presupune o interiorizare a acțiunilor materiale, atunci se impune o urmărire pe etape a acestei interiorizări, în condiții bine determinate privind informația, materialul de operare, formele de execuție, etc. Realizînd o distincție între *acțiune* și *operație*, Galperin propune următoarea structură a acțiunii: *scopul* (generat de impulsul unui motiv-obiect al activității pentru care acțiunea dată reprezintă doar o verigă), *obiectul* (care este supus transformării — în vederea atingerii țelului), *modelul* (intern sau extern, cu grade diferite de complexitate și completare — după care se acționează), *operațiile* (prin care se realizează fizic sau mintal obiectul). Operațiile și celelalte elemente de structură a acțiunii pot îndeplini, în esență, trei funcții: de *orientare* (reflectarea ansamblului de condiții obiective necesare îndeplinirii cu succes a acțiunii), de *execuție* (realizarea transformării obiectivului acțiunii, dat în formă mintală sau materială),

de *control* (urmărirea mersului acțiunii, confruntarea rezultatelor obținute cu modelul dat, realizarea condițiilor de orientare și execuție).

Psihologia actuală a învățării (J. Piaget, J. Bruner, P. Galperin, J. Annett, B. Zörgö etc.) consideră cunoașterea rezultatelor, de către individul care realizează acțiunea, ca un element al autoreglării, alături de modelul acțiunii, contribuind la realizarea acestora pe secvențe sau în totalitate. Referindu-se la această problemă, J. Annett [1], apreciază că C.R.-ul (cunoașterea rezultatelor) constituie o formă demonstrabilă a feedback-ului îndeplinind în esență trei funcții principale: *informativă* (de reducere a probabilității și nesiguranței în învățare), de *stimulare* (creștere a unor parametri ai performanței) și de *întărire* (de fixare a unor achiziții sau reacții comportamentale).

În lucrarea de față, în acord cu opiniile lui B. Zörgö, am considerat că menținerea sau propunerea de scopuri mobilizatoare depinde de cunoașterea rezultatelor, pe care subiectul le poate obține pe parcurs sau la încheierea unor etape. Considerînd recompensa și pedeapsa ca factori motivaționali de întărire și stimulare, pentru a avea efectul dorit, este recomandabil un grad optim de motivație, care însă poate varia în funcție de dificultatea sarcinii, de nivelul de dezvoltare al subiectului, de stadiul constituirii modelului mental și al mecanismelor de autocontrol și autoreglare. În acest context, chiar și un control și o îndrumare prea detaliată, care micșorează posibilitățile de autoafirmare a subiectului și îl împiedică în satisfacerea motivației de performanță, poate avea un rol demobilizator, mai ales la persoanele cu o trebuință accentuată de realizare. Ne-am propus deci să stabilim care este ponderea diverselor tipuri de cunoaștere a rezultatelor, interacțiunea lor firească cu motivație intrinsecă, efectele unei motivații suplimentare, particularitățile interacțiunii, în învățarea verbală a elevilor situați pe diferite nivele de școlarizare.

Metodica cercetării. Continuînd experimentele efectuate de către B. Zörgö și T. Podar [6, 7, 8, 9], cercetarea de față urmărește atingerea obiectivelor propuse, utilizînd diferite tipuri de cunoaștere a rezultatelor și stabilind valoarea lor în procesul de autoreglare. Aportul acestor tipuri a fost studiat atît separat cît și în asociere cu o motivație suplimentară. La fel, ponderea elementului motivațional a fost studiată și separat de adăugarea unui C.R. suplimentar.

Întărirea verbală (prin C.R. suplimentar) a fost dată sub trei forme: întărire și informație *pozitivă* (prin „bine“), întărire și informații *negative* (prin „rău“), *ghidare* („bine“ și „rău“ pentru fiecare probă). Motivația experimentală a constat dintr-o situație generatoare de motive — concurs — și prin anunțarea că rezultatele vor fi luate în considerare în stabilirea mediei trimestriale la matematică. Prin combinarea tipurilor de C.R. cu factorul motivațional au rezultat șapte variante experimentale, la care s-a adăugat și o grupă de control. Ele sînt prezentate în tabelul 1.

Cercetarea a inclus elevii a 24 clase (în medie 700 elevi), situați pe diferite nivele de școlarizare; clasa a II-a, a IV-a și a VIII-a. Cele trei nivele au fost incluse în cercetare în scopul de a se observa eventualele diferențe care apar între subiecți, ca urmare a maturizării firești ce apare — de la un nivel la altul — în mecanismele învățării, datorită schimbă-

Tabel 1

Variantele experimentale utilizate

Nr.	Motivație	Informație (C.R.)
1	—	Pozitivă
2	—	Negativă
3	—	Ghidare (+ și -)
4	Motivație	Pozitivă
5	Motivație	Negativă
6	Motivație	Ghidare
7	Motivație	—
8	—	—

rilor ce au loc în structura și nivelul calitativ al modelului mental, al autocontrolului și autoreglării.

Materialul experimental — preluat dintr-o cercetare anterioară — a constat din 70 exerciții de aritmetică și algebră, alese în așa fel încît gradul de dificultate să fie aproximativ egal pentru fiecare nivel de vîrstă și școlarizare. Am încercat ca exercițiile alese să nu fie nici prea ușoare (ceea ce ar fi presupus rezolvarea pe baza unei simple deprinderi), dar nici prea dificile (deoarece aceasta ar fi putut să ducă fie la dispariția motivației, fie la apariția unei supramotivații artificiale). Experimentul s-a desfășurat în două etape, la sfîrșitul fiecăreia anunțindu-se — în funcție de variantă — rezultatul.

Analiza și interpretarea rezultatelor. În tabelul 2 prezentăm rezultatele obținute la clasa a II-a.

Tabel 2

Media erorilor și rezultatelor corecte, clasa a II-a

Etapa		I		II	
Varianta		Erori	Corecte	Erori	Corecte
M	Int. neg.	1,50	22,7	5,37	25,08
—		3,20	26,75	3,40	20,35
M	Int. poz.	3,91	18,45	5,45	20,87
—		2,91	14,56	4,82	17,69
M	Ghidare	3,63	18,72	5,68	23,62
—		2,45	24,59	3,95	24,22
M	—	4,32	24,04	3,56	17,40
—		4,60	29,36	4,68	34,84

După cum se observă din tabel, introducerea întăririi *negative* duce la o creștere accentuată a erorilor (de la 1,50 la 5,37) și la o creștere relativ mică a rezultatelor corecte. Se pare că la acest nivel, la care gradul de conformitate al elevilor la cerințele școlare este ridicat, întărirea negativă duce la o supramotivație care, depășind optimum-ul motivațional adecvat rezolvării creează o stare de nesiguranță și anxietate, răsfrintă fie în scăderea exigenței calitative, fie în dezorganizarea activității mintale. Deși elevii sînt puternic angajați în activitate — fapt relevat de creșterea randamentului absolut al exercițiilor rezolvate — teama de a nu obține o notă slabă este mai puternică decît capacitatea lor de adecvare operațională, perturbîndu-se astfel echilibrul funcțional al auto-reglării. Rezultate aproximativ egale apar chiar și atunci cînd C.R.-ul negativ se aplică fără o motivație suplimentară, ceea ce poate fi un argument al relației strinse între funcția informațională și cea motivațională a cunoașterii rezultatelor. Se poate afirma că la acest nivel întărirea negativă nu este recomandată, ea avînd un caracter dezorganizator al activității, manifestat în scăderea cantitativă și calitativă a performanței.

Întărirea *pozitivă* nu este, la acest nivel, nici ea eficace, iar în cazul asocierii cu motivația duce la rezultate negative. În acest context, chiar dacă numărul exercițiilor rezolvate crește, crește corespunzător și numărul de erori. Se poate afirma că în condițiile rezolvării unor sarcini obișnuite elevii posedă atît mecanisme operaționale necesării cît și un nivel motivațional adecvat, iar C.R.-ul intrinsec, inclus în rezolvare, este suficient pentru efectuarea corectă a acesteia. Această constatare este susținută și de rezultatele obținute în varianta fără C.R., dar cu motivație, sau în cea de control, la care rezultatele sînt aproximativ asemănătoare. Desigur că aceasta nu înseamnă o renunțare la intervenția activă, care vizează accelerarea ritmului normal de evoluție, ci o luare în considerare a tuturor factorilor incluși în autocontrol și autoreglare. Cu alte cuvinte, acțiunea modelatoare trebuie să se realizeze atît pe orizontală — și avem în vedere cantitatea de componente — cît și pe verticală — ne referim la nivelul calitativ de constituire și funcționare a acestor componente.

Analiza tabelului 2 subliniază și ea constatările cercetărilor lui J. Bruner [3] privind rolul pe care îl are *ghidarea*. Se poate constata că la subiecții în formare operațională, ghidarea din partea profesorului este principala modalitate de intervenție activă, ea ducînd treptat atît la constituirea strategiilor de risc, cît și la capacitatea de a sesiza corect și la timp eroarea de lucru și la anularea ei de către subiect. Tehnica de instruire, avînd aceste caracteristici, trebuie introdusă inițial de către profesor prin ghidare. Din tabel se observă că, în condițiile actuale de învățare, la o creștere de la 18,72 la 23,63 a rezultatelor corecte, erorile cresc numai de la 3,63 la 5,68. Se poate însă observa că ghidarea singură nu duce la rezultate pozitive. Așa după cum motivația se realizează normal numai prin informație și informația trebuie să conțină elementul motivațional. În caz contrar, rezultatul rămîne neraportat la scop și deci nu poate avea o acțiune corectivă (ca urmare a neasocierii la nivelul de aspirație).

Datele obținute oferă un suport experimental pentru concilierea concepțiilor lui J. Bruner și Bilodeau; în sensul că ghidarea are un rol important (după cum afirmă A. E. Bilodeau) dar el se manifestă doar în fazele inițiale de formare operațională și numai în asocieri cu factorul motivațional (după cum afirmă și J. Bruner).

Rezultatele obținute de elevii clasei a IV-a, sint prezentate în tabelul 3.

Tabel 3

Media erorilor și a rezultatelor corecte la subiecții din clasa a IV-a

Etapă	I		II	
	Erori	Rez. corecte	Erori	Rez. corecte
—	1,59	10,03	2,18	7,13
Int. neg.				
M	0,92	10,62	1,65	8,73
—	1,02	10,51	0,72	10,35
Int. poz.				
M	1,16	10,14	1,55	10,64
—	1,55	7,83	2,13	7,19
Int. + și				
M	1,03	9,87	1,71	10,50
—	0,95	10,12	1,27	9,42
Fără int.				
M	1,63	12,97	2,24	9,48

Ca o constatare generală se poate observa că, la acest nivel, adăugarea unei motivații suplimentare speciale duce, aproape în toate cazurile, la creșterea performanței, indiferent de tipul de C.R. extrinsec. Ca elemente specifice putem constata, în primul rând, că introducerea întăririi negative are un rol dezorganizator și mai pronunțat decât la clasa a II-a. Acest efect se observă la ambele variante în care se introduce întărirea negativă, el fiind mai atenuat la varianta la care se adaugă o motivație suplimentară.

În ceea ce privește întărirea pozitivă, ea este mai eficace, comparativ cu cea negativă, dar mai puțin eficace comparativ cu rezultatele obținute la nivelul clasei a II-a. Această situație poate fi un rezultat al evoluției elevilor, al scăderii trebuinței de aprobare, dar ea poate fi generată și de modificarea raportului de forțe dintre importanța diferită a celor doi factori din cuplul profesor-elev. Analizând rezultatele din punct de vedere cantitativ se poate spune că, la acest nivel, apar deficiențe marcante în calitatea modelului și a mecanismelor de autocontrol și autoreglare, fapt demonstrat de numărul mare de erori ce apar în rezolvare,

Este interesant de menționat că în cazul învățării verbale complexe, de tip școlar, și mai ales în învățarea prin rezolvare de probleme, modelul mental constă de fapt în sintetizarea unor modele parțiale, legate de principiul sau regulii de rezolvare. Aceste modele trebuie sintetizate într-un model concret în care, pe lângă actualizarea unor principii, trebuie relevate exigențele cantitative și calitative ale rezolvării. În aceste condiții diferențierile de modelare mentală se răsfrâng în diferențieri ale performanței.

Rolul *ghidării* se diminuează și el, diminuarea fiind ceva mai redusă în varianta cu motivație suplimentară. Considerăm că aceste rezultate ar putea fi generate însă și de tipul de sarcină aplicată; rezultatele la grupa de control fiind aproximativ egale cu cele experimentale. În cazul clasei a IV-a, rezolvarea cu motivație suplimentară dar fără informație duce la o scădere a performanțelor, ceea ce poate fi o urmare a perturbării relației dintre funcția de informare și funcția motivațională a C.R.-lor (ele nemodificându-se în aceeași măsură), precum și a stării de tensiune și anxietate pe care aceasta o generează. Nota școlară are încă, pentru mulți elevi, un efect de pedeapsă, care se accentuează mai ales în cazul în care pe parcursul rezolvării feedback-ul lipsește. În aceste condiții, rezultatele pozitive ar putea apare doar în cazul în care unui anumit nivel operațional i-ar corespunde un nivel asemănător de autocontrol și autoreglare. După cum se știe — din cercetările legate de această problemă —, la clasa a IV-a elevii au încă deficiențe pronunțate; cantitatea de feedback intrinsec și mai ales capacitatea de anticipare a primirii lui fiind relativ redusă. Ca urmare, motivația fără o informație corespunzătoare duce la o dezorganizare accentuată a acesteia, la scăderea exigențelor față de modelul mental și la apariția iluziei efectuării corecte a sarcinii. În concluzie putem afirma, pe baza rezultatelor, că la clasa a IV-a elevii se află într-o perioadă de tranziție, fiind suficient acomodați la condițiile școlare, dar insuficient la partea operatorie, de mecanisme a rezolvării.

O situație specifică apare la nivelul clasei a VIII-a. Rezultatele obținute sînt prezentate în tabelul 4.

Tabel 4

Media erorilor și a rezultatelor corecte la clasa a VIII-a

Variantă	Etapă	I		II	
		Erori	Rez. corect.	Erori	Rez. corect
—	Int. negat.	2,26	8,90	2,43	11,80
M		0,88	9,36	2,12	9,32
—	Int. poz.	1,97	9,40	3,16	9,05
M		0,79	5,08	1,76	3,91
—	Int. poz. + neg.	1,04	4,76	1,76	2,72
M		1,26	7,07	2,70	20,86
—	Fără int.	1,50	5,25	2,35	3,80
M		2,25	1,86	3,89	1,68

La acest nivel introducerea informațiilor *negative*, comparativ cu celelalte nivele, duce la o creștere a performanței. Sensibilizarea cu acest gen de întărire se poate explica prin rolul mai mare pe care-l are sentimentul insuccesului, ca factor de întărire comportamentală. Trebuie să avem în vedere că în condițiile volumului sensibil mai mare de cunoștințe, și ca urmare a diversificării sarcinilor școlare, rezolvarea eficientă nu se mai poate baza pe analize complete, inductive, a căilor posibile de rezolvare. Este necesar ca individul să introducă strategiile de risc care prezintă avantajul reducerii variabilității și a creșterii rapidității în rezolvare, dar și dezavantajul creșterii erorilor și a nesiguranței. În aceste condiții la un nivel optim de motivație (autogenerat), rezolvarea poate crește în eficiență, dar poate și să scadă prin adăugarea unei supramotivații. Se observă că în varianta a doua — care pentru majoritatea elevilor are o semnificație negativă — are loc o scădere a eficacității. Dacă avem în vedere că în final este vorba despre notă — care are o funcție coercitivă — este explicabilă creșterea tensiunii și anxietății elevilor. C.R.-ul *pozitiv* are o valoare mai ridicată față de celelalte clase, dar o valoare mai scăzută decât varianta cu întărire negativă; valoare care scade și mai mult în cazul adăugării motivației. Informația pozitivă nu poate avea, de fapt, un rol prea accentuat în condițiile în care elevul nu știe câte exerciții au fost greșite, care este criteriul aprecierii prin notă (cite exerciții trebuie rezolvate, la câte se obține nota pozitivă, ce importanță au în notare cele greșite etc.). Se poate afirma că această variantă, care modelează situațiile școlare, este lipsită de ceea ce este mai important pentru autocontrolul rezolvării: parametrii acțiunii. În aceste condiții autocontrolul nu se poate realiza corect și eficace. Aceste observații pot fi susținute și prin rezultatele obținute la varianta *ghidare* + motivație, rezultate care o situează pe primul loc ca eficacitate. Ea demonstrează și faptul că ghidarea nu este necesară, la acest nivel, decât în cazul în care sarcinile sînt prea dificile sau trebuie rezolvate într-un timp foarte scurt. În aceste condiții subiectului îi este necesar un plus de suport energetic și de atenție în autoreglare.

Varianta de *control* are cea mai mare pondere la clasa a II-a, la clasa a IV-a se situează după întărirea negativă, iar la clasa a VIII-a este pe ultimul loc; rezultatele atenuîndu-se în cazul primirii unei motivații suplimentare.

În scopul oferirii unui suport cantitativ mai obiectiv, am calculat diferențele obținute, la fiecare clasă, între etapa I (rezolvare pe bază de feedback intrinsec) și II (feedback suplimentar). Dacă la clasa a II-a rezultatele globale sînt mai slabe (ceea ce nu exclude rezultate mai bune la unele variante), ele se îmbunătățesc treptat la clasa a IV-a și a VIII-a (17 față de 12 și respectiv 23 față de 21). Aceeași situație apare în cazul aplicării testului „t”, unde, deși toți indicii sînt semnificativ, semnificația este mai mare la clasa a IV-a și a VIII-a; ca urmare a creșterii performanțelor în etapa a II-a.

Concluzii. Stabilirea unei ierarhii absolute între diversele tipuri de C.R. nu este posibilă deoarece rolul lor variază de la un nivel de evoluție la altul. În acest sens se poate aprecia că ierarhia stabilită de Thorndike [5]

este valabilă doar pentru subiecții utilizați, în funcție de natura și complexitatea probelor utilizate, varianta experimentală și tehnica de desfășurare, nivelul de dezvoltare al subiecților.

Modificarea ponderei diverselor tipuri de întărire poate fi însă un argument adus în sprijinul valorii și existenței reale a însăși întăririi, deoarece R.C.-lor și particular întărirea nu reprezintă un factor de sine stătător ci unul care este inclus în mecanismul autoreglării. Acest mecanism se modifică și evoluează ca urmare a modificării factorilor cu care interacționează: scop, model, parametrii acțiunii, sancționarea finală a acesteia — elemente ce diferă de la sarcină la sarcină, de la un nivel de dezvoltare la altul.

Rolul ghidării crește proporțional cu vârsta și invers proporțional cu lipsa de feedback extrinsec. Astfel la clasa II-a ea se află pe ultimul loc (4), la clasa a IV-a pe locul 3, iar la clasa a VIII-a pe locul 1. În ceea ce privește lipsa C.R.-lor, ea este preferată la clasa a II-a, trece pe locul 2 la clasa a IV-a și pe ultimul la a VIII-a.

Întărirea negativă și pozitivă se menține pe același loc la toate nivelele; negativă pe primele două locuri, pozitivă pe ultimele două.

Factorul motivațional prin notă duce la o scădere a performanțelor; nota avînd — în interpretare — un caracter coercitiv ce crește cu vârsta.

Acțiunea conjugată a factorului informațional cu cel motivațional adăugat duce la efecte diferite față de acțiunea lor separată.

BIBLIOGRAFIE

1. Annett, J., *Feedback and human behavior*, Penguin Books, 1966, p. 150—165.
2. Bilodeau, E. A., Bilodeau, J. Mc. D., *Variation of temporal intervals among critical events in five studies of knowledge of results*, J. Exp. Psych., vol. 55, 1958, p. 603—612.
3. Bruner, J., *Pentru o teorie a instruirii*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 53—90.
4. Galperin, P. J., *Dezvoltarea cercetărilor asupra formării acțiunilor intelectuale*, în *Studii asupra gândirii în psihologia sovietică*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 20—35.
5. Hilgard, R. E., Bower, H. G., *Teorii ale învățării*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1974, p. 20—50.
6. Podar, T., *Structura funcțională și dezvoltarea acțiunilor de autocontrol, în învățarea verbală la elevi*, Studia Univ. Babeș-Bolyai, ser. Psychol.-Paed., 1973, p. 31—43.
7. Podar, T., *Cunoașterea rezultatelor — condiție a creșterii eficienței învățării verbale la elevi*, Studia Univ. Babeș-Bolyai, Philosophia, 1, 1977, p. 43—51.
8. Zörgö, B., *Development of Mental Actions by Self-control in Verbal Learning*, Studia Univ. Babeș-Bolyai, ser. Psychol.-Paed., 1969, p. 25—38.
9. Zörgö, B., Tanu, Z., *Le niveau d'aspiration et l'autoappréciation des connaissances chez les élèves*, Studia Univ. Babeș-Bolyai, ser. Psychol.-Paed., 1970, p. 13—26.

RELATIONS BETWEEN THE INFORMATIONAL AND MOTIVATIONAL
CONSTITUENTS OF THE KNOWLEDGE OF RESULTS AND EFFICIENCY
GROWTH OF VERBAL LEARNING

(Summary)

This study is part of the research regarding the self-controlling and self-regulating mechanism implied in verbal learning. Of the many problems implied, we have chosen the knowledge of results (K.R.) in the context of the additional motivation. The research was carried on 700 subjects, 2-nd, 4-th and VIII-th form pupils, who were subjected to 7 experimental variants, representing the possible combination of positive and negative information, guidance and motivation. One can observe the superiority of learning through additional information as compared to the ordinary learning process. The necessity appears for differentiated motivation, according to age, task to be solved, type and quantity of extrinsic information.

ROLUL VEDERII PERIFERICE, AL MIȘCĂRILOR OCULARE ȘI AL COORDONĂRII OCHI-MÎNĂ ÎN REZOLVAREA PROBEI LABIRINTULUI

VASILE PEDA

Studierea relațiilor dintre vederea foveală și vederea periferică este deosebit de importantă pentru înțelegerea mecanismelor explorării vizuale. Astfel, B. G i p p e n r e i t e r [3] vorbește de „cîmpul operativ al vederii“, referindu-se la „zona intrărilor vizuale“ — periferice și centrale —, precum și la „zona ieșirilor motrice“ care intervin paralel în timpul explorării vizuale. Conceptul de „ieșiri motrice“ ale ochiului este, în principiu, sinonim cu „punctul de lucru“ sau „zona de lucru a ochiului. „Ieșirile motrice“ se grupează în regiunea centrală a retinei, ocupînd deci poziția centrală în cîmpul vizual. Spre deosebire de acestea, „intrările vizuale“, prin care se pregătesc mișcările oculare, tind mai degrabă spre periferia retinei. Aceste intrări vizuale formează „zona de aferență a retinei“, în sensul că pe baza informațiilor furnizate de ele se declanșează mișcările oculare, zonă pe care A. N. L e o n t i e v și B. G i p p e n r e i t e r au denumit-o „cîmp vizual aferent“ [3]. Cercetările lui D. V. G l e z e r, H. B. G u r e v i c i [după 3] și L. A. I a r b u s [4] au arătat că „intrările de aferență“ — prin care se pregătesc mișcările oculare — se găsesc nu numai la periferia retinei, ci sînt repartizate pe toată suprafața ei, cu excepția centrului foveei, sau — după terminologia lui G i p p e n r e i t e r — cu excepția „proiecției punctului de lucru al ochiului“. Dar, precizează G i p p e n r e i t e r, deși „zona de lucru“ se caracterizează în primul rînd ca zonă a ieșirilor eferente, ea întrunește în același timp și funcția de control a activității de intrare, această zonă avînd posibilitatea nu numai de autoreglare ci și de autoaferență. Semnalele „cîmpului de aferență“ nu numai că provoacă, dar și programează orientarea și amplitudinea mișcărilor oculare. Astfel, din cercetările lui I. A. L a u r i n g s o n, P. L. S c e d r o v i t Ń k i i, M. B. G u r e v i c i [după 3] rezultă că pe baza informațiilor de la porțiunile periferice ale retinei care se află la 5° — 10° de punctul de fixare, mișcările se programează cu o mare precizie.

În rezolvarea unor probleme cu date spațiale, cum este și proba labirintului — alături de mișcările oculare —, un rol important îl are tocmai capacitatea subiectului de a evalua, în raport cu sarcina, unele informații pe care le reperează prin vederea periferică. Totuși, în consens cu M. V e r s c h u e r e n și A. L e v y - S c h o e n [7], menționăm faptul că informațiile vizuale periferice sînt, prin natura lor, de multe ori incerte. De aceea ele trebuie coroborate și completate simultan cu informațiile vederii foveale. Într-adevăr, putem considera că vederea periferică dă doar o primă direcționare explorării vizuale, printr-o reperare de ansamblu a unor date spațiale ce vor fi cercetate apoi pe baza unei strategii oculomotrice, orientată și controlată prin mecanisme operaționale cen-

trale, care duc la culegerea informațiilor în mod economic și eficient. Această strategie trebuie să fie adaptată repartiției topografice a informațiilor pertinente din cimpul perceptiv.

În proba labirintului, ori de câte ori subiectul fixează cu vederea foveală o ieșire dintr-un coridor al acestuia, vede — totodată — prin vederea periferică alte câteva ieșiri din alte coridoare, dintre care va alege una pentru a o fixa, elaborându-și astfel, treptat, o strategie exploratorie care duce la organizarea în secvențe a mișcărilor oculare.

În cercetarea de față ne propunem să studiem rolul mișcărilor oculare în completarea și precizarea informațiilor vizuale periferice, precum și relațiile dintre informațiile vizuale periferice și centrale, pe de o parte, și informațiile kinestezice survenite prin trecerea grafică a labirintului, pe de altă parte, în formarea imaginii optice necesare parcurgerii acestuia pe cale pur vizuală. De asemenea, vom releva unele particularități ale parcurgerii labirintului pe cale optică de către subiecții care aparțin diferitelor tipuri de explorare vizuală.

Metodica cercetării. În cercetarea prezentă am plecat de la ideea că atât în parcurgerea grafică (trasarea cu creionul a drumului de ieșire), cât și în parcurgerea pur vizuală a labirintului intervine o strategie oculomotrică, strategie care poate fi declanșată de informațiile spațiale repetate prin vederea periferică; această strategie oculomotrică stă la baza formării imaginii optice a labirintului.

Am emis ipoteza că trecerea grafică a labirintului, prin coordonarea ochi-mână, facilitează formarea imaginii optice a traseului de parcurgere a labirintului și influențează rapiditatea și corectitudinea trecerii pe cale pur vizuală a acestuia. Pentru verificarea acestei ipoteze, în cercetare

am cuprins două loturi de câte 30 subiecți, studenți în vârstă de 20—24 ani, a căror sarcină era să parcurgă labirintul atât pe cale grafică — trasind cu creionul drumul de ieșire —, cât și pe cale pur vizuală. S-a utilizat labirintul „Adulți I” din testul Porteus. Timpul de parcurgere a labirintului nu era limitat. Pentru a surprinde greșelile care apar în timpul parcurgerii labirintului pe cale pur vizuală s-a procedat astfel: fiecare ieșire din diferitele coridoare ale labirintului s-a notat, aleatoriu, cu câte o literă (fig. 1). Subiecților li s-a cerut să pună literele corespunzătoare ieșirilor din culoarele pe care le-au ales pentru trecerea

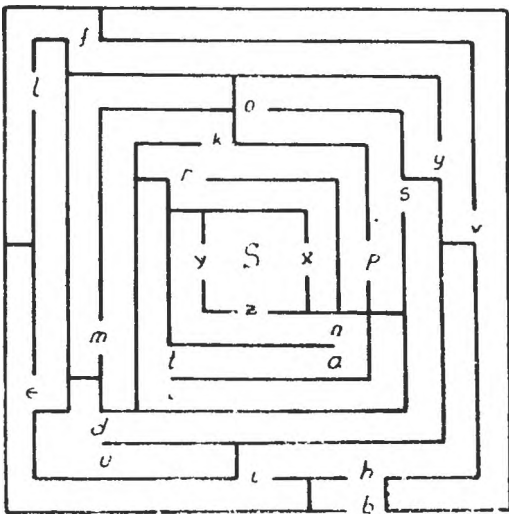

Fig. 1. Notarea cu litere a diferitelor ieșiri din coridoarele labirintului „Adulți I”.

optică a labirintului, pină la ieșirea finală, înregistrându-se concomitent mișcările oculare ale acestora.

Pentru rezolvarea pe cale grafică a labirintului „Adulți I“, acesta s-a utilizat în forma sa originală, adică fără notarea cu litere a ieșirilor din coridoarele respective.

Subiecților din lotul A li s-a cerut să treacă mai întâi pe cale vizuală labirintul, înregistrându-se mișcările oculare, iar apoi să-l parcurgă grafic. Subiecților din lotul B, dimpotrivă, li s-a cerut să parcurgă mai întâi grafic labirintul, iar apoi pe cale pur vizuală, înregistrându-se mișcările oculare. Înregistrarea mișcărilor oculare s-a realizat cu ajutorul unei instalații bazate pe tehnica înregistrărilor fotografice pe film staționar a unui fascicol luminos reflectat de corneea.

Analiza și interpretarea rezultatelor s-a bazat pe raportarea traseelor oculomotrice înregistrate pentru fiecare subiect din cele două loturi experimentale la desenul labirintului, pentru a surprinde dimensiunile „zonei căutării“, repartizarea adecvată sau mai puțin adecvată a mișcărilor oculare și a „plajelor de fixare“ a privirii, precum și alte caracteristici ale explorării vizuale. De asemenea, în raport cu traseele oculomotrice, s-a analizat și verbalizarea ieșirilor din coridoarele labirintului alese de subiecți în timpul parcurgerii pur vizuale a acestuia, precum și gradul de corectitudine a trecerii grafice a labirintului.

1. *Importanța informațiilor vizuale periferice în declanșarea și organizarea mișcărilor oculare necesare pentru parcurgerea labirintului.* Rezultatele obținute ne arată că în parcurgerea pur vizuală a labirintului, precum și în parcurgerea grafică a acestuia, subiectul rezolvă rapid proba — prin mișcări oculare, respectiv prin mișcări grafice adecvate —, dacă reperează de la început prin vederea periferică primele ieșiri libere ale labirintului (fig. 2 și 3). Aceasta este posibil datorită faptului că ieși-

Fig. 2. Traseul mișcărilor oculare obținut prin trecerea pur vizuală a labirintului fără greșeală, în 25 sec.

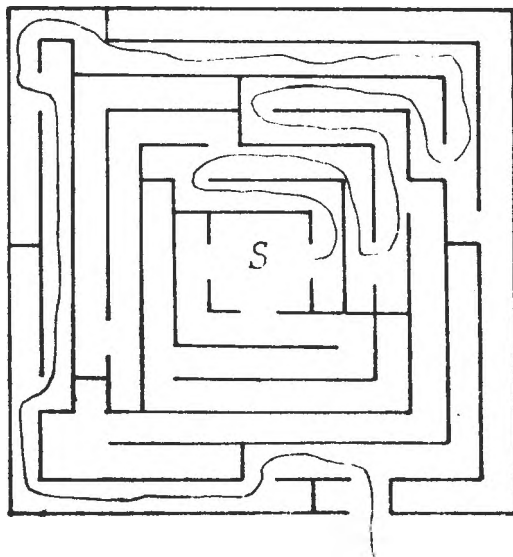

Fig. 3. Traseul grafic al trecerii fără nici o greșeală a labirintului, în 20 sec.

Fig. 4. Traseul mișcărilor oculare în cazul în care subiectul nu coroborează informațiile foveale cu cele survenite prin vederea periferică (timp de explorare necesar parcurgerii labirintului: 80 sec).

sare parcurgerii labirintului suferă perturbări. În aceste cazuri zona căutării este largă, mișcărilor oculare sînt mult prea numeroase și haotic repartizate (fig. 4), iar la unii subiecți și în rezolvarea grafică se întîlnesc mai multe intrări în coridoarele infundate ale labirintului.

Din exemplele de mai sus rezultă că zona căutării este mai restrînsă și mai adecvată dacă în găsirea secvențială a ieșirilor din coridoarele labirintului sînt implicate atît informațiile foveale cît și cele survenite prin vederea periferică. Deci, subiectul parcurge rapid și corect labirintul dacă își elaborează de la început o strategie oculomotrică adecvată, primele secvențe exploratorii fiind declanșate tocmai de informațiile marginale, reperate prin vederea periferică.

2. *Relațiile dintre informațiile vizuale și cele kinestezice, legate de coordonarea ochi-mină*, în parcurgerea labirintului, reies din analiza datelor privind timpul necesar explorării vizuale pentru parcurgerea grafică sau pur vizuală a acestuia, media greșelilor și proporția subiecților care comit erori, precum și din coeficienții de eficiență ai mișcărilor oculare la cele două loturi de subiecți în cazul trecerii optice a labirintului (tablelele 1 și 2).

Tabel 1

Media greșelilor, proporția subiecților care comit greșeli și timpul mediu necesar parcurgerii labirintului de către subiecții din cele două loturi

Modalitatea de parcurgere a labirintului	Media greșelilor			Proporția subiecților care comit greșeli		Timpul mediu necesar	
	Lot A	Lot B	Semnificația diferenței	Lot A	Lot B	Lot A	Lot B
Grafică	0,6	1,2	$t = 2,6$ $p < .02$	43%	55%	50 sec	58 sec
Pur vizuală	3,9	1	$t = 5,4$ $p < .01$	89%	40%	74 sec	35 sec

Din compararea datelor cuprinse în tabelul 1 rezultă că în parcurgerea grafică a labirintului subiecții lotului A au obținut rezultate mai bune decât subiecții lotului B. Astfel, media greșelilor este mult mai mică la subiecții lotului A față de subiecții lotului B (diferență semnificativă la $p < .02$), iar proporția subiecților care greșesc este de asemenea mai mică la lotul A. Obținerea rezultatelor foarte bune de acești subiecți în trecerea grafică a labirintului este o consecință a formării imaginii optice a traseului acestuia în prima fază a experimentului, când subiecții lotului A au parcurs labirintul pe cale vizuală. Aceasta a facilitat — în faza a doua a experimentului — realizarea coordonării ochi-mână și a dirijării gestului grafic pe baza unei strategii oculomotrice care s-a precizat prin coroborarea simultată a informațiilor vizuale cu cele ale kinesteziei miinii. În schimb, subiecții lotului B au parcurs labirintul mai întâi pe cale grafică; în acest caz, datorită coordonării ochi-mână, a interrelațiilor dintre informațiile vizuale și cele kinestezice s-a facilitat formarea imaginii optice a traseului ieșirii din labirint și, astfel, când au parcurs labirintul pe cale pur vizuală subiecții lotului B au obținut rezultate mult mai bune decât subiecții lotului A. (Diferența între media greșelilor la cele două loturi este puternic semnificativă la $p < .01$.) Acest fapt este dovedit și de eficiența ridicată a mișcărilor oculare la subiecții lotului B în timpul parcurgerii vizuale a labirintului (tabelul 2). Coeficienții de eficiență ai mișcărilor oculare au fost calculați după următoarea formulă:

$$\frac{\text{numărul „plajelor de fixare“ necesare parcurgerii labirintului}}{\text{numărul total al „plajelor de fixare“ a privirii}} \times 100$$

Tabel 2

Eficiența mișcărilor oculare în timpul parcurgerii pe cale vizuală a labirintului

Lotul de subiecți	Grad de eficiență a mișcărilor oculare			
	<i>Scăzut</i> (Coeficienți de eficiență 50)	<i>Mediu</i> (Coeficienți de eficiență 50—75)	<i>Bun</i> (Coeficienți de eficiență 75—90)	<i>Foarte bun</i> (Coeficienți de eficiență 90—100)
Lot A	7%	32%	43,50%	17,50%
Lot B	1,50%	15%	55%	28,50%

Datele prezentate mai sus confirmă ipoteza cercetării, în sensul că parcurgerea labirintului este cu atât mai eficientă cu cât în strategia oculomotrică intervin concomitent atât informațiile kinestezice cât și informațiile vizuale. Astfel, dacă labirintul este parcurs mai întâi pe cale motrică (grafică), informațiile kinestezice „întăresc” imaginea vizuală a traseului acestuia și în acest mod crește rapiditatea și se îmbunătățește corectitudinea parcurgerii optice a labirintului. Așa cum rezultă din tabelul 1, subiecții lotului B, care au parcurs mai întâi grafic labirintul, au nevoie, în medie, doar de 35 secunde pentru a parcurge labirintul pe cale pur vizuală; de asemenea, 60% din subiecții l-au parcurs fără

greșeală, iar cei care au greșit au comis, în medie, doar o eroare. Din tabelul 2 rezultă că 83,50% din subiecții lotului B au un grad de eficiență al mișcărilor oculare bun și foarte bun, în timp ce la subiecții lotului A, care au trecut mai întâi pur vizual labirintul, procentul celor cu eficiență bună și foarte bună a mișcărilor oculare în parcurgerea optică a labirintului se ridică doar la 61%.

Datele noastre demonstrează și faptul că la baza procesului de orientare și trecere motrică (grafică) a labirintului se află și sistemul de mișcare a ochiului, adică același sistem oculomotric care stă și la baza imaginii ce se formează în urma cunoașterii și parcurgerii pur vizuale a acesteia. În acest sens, rezultatele obținute de noi concordă cu cele obținute de V. P. Zinchenko [8] în experimentele privind rolul mișcărilor de orientare a mâinii și ochiului în formarea deprinderilor motrice.

3. *Particularități ale parcurgerii labirintului de subiecții care aparțin diferitelor tipuri de explorare vizuală.* În parcurgerea labirintului pe cale pur vizuală am întâlnit aceleași tipuri de explorare oculomotrică pe care le-am desprins într-o cercetare anterioară [6]. Vom ilustra aceste tipuri de explorare vizuală, relevând particularitățile parcurgerii labirintului de subiecții care aparțin respectivelor tipuri.

A. *Tipul de explorare vizuală organizată, planificată* în parcurgerea labirintului se caracterizează în primul rând prin coeficientul ridicat de eficiență a mișcărilor oculare. Aceasta este o consecință a faptului că subiecții care aparțin acestui tip reperează încă de la început — prin vederea periferică — primele ieșiri libere din coridoarele labirintului, elaborându-și o strategie oculomotrică adecvată (fig. 2). Acești subiecți se caracterizează prin capacitatea de a găsi soluția pe baza coroborării informațiilor care survin simultan prin vederea foveală și vederea marginală, fără a se lăsa „atrași“ de numeroasele intrări în coridoarele înfundate ale labirintului. Chiar dacă la un moment dat pătrund într-un coridor înfundat, ei sînt capabili — datorită flexibilității strategiilor exploratorii și a coordonării „sinoptice“ eficiente a „cîmpului operativ al vederii“ — să evite alte coridoare neadecvate.

B. *Tipul de explorare vizuală insuficient organizată, „pripit“ sau „impulsiv“* se caracterizează prin insuficientul echilibru funcțional dintre „zona intrărilor vizuale“ și „zona ieșirilor motrice“ din cadrul cîmpului operativ al vederii. La acest tip predomină funcționalitatea zonei „ieșirilor motrice“ în raport cu eficiența mai scăzută a „zonei intrărilor aferente“, ceea ce duce la slabă capacitate a subiectului de a evalua și utiliza adecvat informațiile vederii periferice. Datorită acestui fapt orientarea și programarea mișcărilor oculare este deficitară, iar zona căutării ieșirilor din labirint este imprecisă, uneori chiar haotică (fig. 4). După cum se observă și în fig. 4, la subiecții care aparțin acestui tip de explorare vizuală, pentru căutarea ieșirii din labirint, se întilnește, de multe ori, mișcarea „liberă“ a ochiului, fără a ține seama de coridoarele labirintului. Uneori privirea „fuge“ dintr-o dată din punctul de plecare S pînă la ieșirea finală a labirintului, fără a găsi traseul adecvat, iar apoi căutarea începe să se desfășoare în sens invers. Datorită predominării funcționale a „zonei ieșirilor eferente“, la acești subiecți este redusă

capacitatea de coordonare sinoptică a câmpului operativ al vederii, predominând coordonarea „transpozitivă“. Totuși, strategiile lor oculomotrice sînt mobile, elaborîndu-se secvențial, și cu toate că la începutul explorării nu sînt adecvate, ele se precizează pe parcursul trecerii labirintului. Eficiența mișcărilor oculare este, de obicei, medie sau slabă.

În trecerea grafică a labirintului de către acești subiecți se observă, de asemenea, caracterul „pripit“ sau „impulsiv“ al explorării; gestul grafic este rapid, luînd-o înaintea privirii, uneori putîndu-se vorbi chiar de o „impulsivitate motrică“ — în terminologia lui F. R. Doctor [1]. Chiar dacă la începutul explorării „zona căutării“ este imprecisă și subiectul intră în unul sau mai multe coridoare înfundate, dacă reușește să-și inhibe impulsivitatea motrică va evita alte erori. În acest caz se va ajunge la o eficiență bună sau foarte bună a mișcărilor oculare. La o situație asemănătoare se referă I. P. Galperin cînd spune că schema anticipativă, aflată în stare de excitație dominantă, conduce la rezolvare „nu în timpul acțiunii înverșunate, ci în timpul observării calme, cînd urmărirea relațiilor dintre obiecte este însoțită de o orientare generală în câmpul larg al acțiunii posibile“ [2, p. 36].

C. Tipul de explorare vizuală insuficient organizată, „inert“ se caracterizează în primul rînd prin faptul că strategia oculomotrică se elaborează lent și este rigidă, iar zona căutării este largă. Avînd o viteză perceptivă mică și o mobilitate redusă, subiecții acestui tip nu reușesc să coroboreze în mod eficient informațiile vederii periferice și cele ale vederii foveale, de unde rezultă și elaborarea incertă și lentă a strategiei oculomotorii. De asemenea, dacă la un moment dat intră în coridoarele înfundate, datorită inerției strategiei exploratorii, subiecții perseverează, de multe ori, în explorarea vizuală a aceleiași zone, deși căutarea ieșirii din labirint rămîne ineficientă (fig. 5).

După cum se observă și în fig. 5, explorarea vizuală a labirintului în cazul subiecților acestui tip „inert“ este insuficient organizată, cu multe mișcări oculare și „zone“ de fixare a privirii, care de multe ori se suprapun. Eficiența mișcărilor oculare a acestor subiecți este, în general, scăzută sau medie.

Concluzii. 1. În declanșarea și organizarea unei strategii oculomotrice adecvată pentru rezolvarea problemelor cu date spațiale intervin concomitent atît informațiile vederii periferice cît și informațiile vederii foveale. Primele secvențe exploratorii sînt declanșate tocmai de informațiile reperate prin vederea periferică.

2. În cazul probei labirintului „zona căutării“ este cu atît mai restrînsă și mai adecvată cu cît în găsirea secvențială a ieșirilor din labirint sînt implicate simultan atît informațiile vizuale — periferice și foveale —, cît și informațiile kinestezice ale mîinii, provenite prin trecerea grafică a labirintului.

Fig. 5. Traseul oculomotor al parcurgerii labirintului de către un subiect care aparține tipului de explorare vizuală insuficient organizată, „inert“.

3. Rezultatele obținute la proba labirintului sînt determinate și de tipul de explorare vizuală căruia i aparține subiectul. Eficiența cea mai mare o au subiecții care aparțin tipului de explorare vizuală organizată, planificată. Aceștia se caracterizează printr-o coordonare „sinoptică” eficientă a „cîmpului operativ al vederii” și prin elaborarea rapidă a unor strategii oculomotrice flexibile.

BIBLIOGRAFIE

1. Doctor, R. F., *Interrelationship among Porteus maze test qualitative errors*, Journ. clin. Psychol., 16, 1960, p. 336—338.
2. Galperin, P. I., *Psihologia gîndirii și teoria formării în etape a acțiunilor mintale*, în *Studii asupra gîndirii în psihologia sovietică* (traducere din limba rusă), Ed. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 14—56.
3. Gippenreiter, B. Iu., *Glaz kak dvigateliniî organ*, în A. N. Leontiev, (red.), *Vospriatie i deiatelnosti*, Izd. Moskovskogo Universiteta, 1976, p. 28—56.
4. Iarbus, A. L., *Roli dvijenii glaz v professe zreniea*, Nauka, Moskva, 1965.
5. Porteus, S. D., *Guide to Porteus maze test*, Vineland, New York, 1924.
6. Preda, V., *Reglarea explorării vizuale în funcție de sarcină și de stilul activității cognitive*, Studia Univ. Babe-Bolyai, Philosophia, 2, 1977, p. 61—71.
7. Verschueren, M., Levy-Schoen, A., *Information inattendue et stratégies d'exploration oculaire*, L'année psychol., 1, 1973, p. 51—67.
8. Zincenko, P. V., *Nekotorie osobennosti orientirovocih dvijenii ruki i glaza i ih roli v formirovanii dvigatelinih navikov*, Voprosi psihologii, 6, 1956, p. 50—64.

LE RÔLE DE LA VUE PÉRIPHÉRIQUE, DES MOUVEMENTS OCULAIRES ET DE LA COORDINATION OEIL-MAIN DANS LA SOLUTION DE L'ÉPREUVE DU LABYRINTHE

(Résumé)

La recherche a inclus un nombre de 60 sujets, âgés de 20—24 ans, auxquels on a fait l'enregistrement des mouvements oculaires pendant le passage par visuel du labyrinthe Porteus „Adultes I-er”, précédé par l'épreuve graphique (à un groupe de 30 sujets) ou suivie par l'épreuve graphique (à un autre groupe de sujets). On met en évidence le fait que dans le cas de l'épreuve du labyrinthe „la zone de la recherche” est d'autant plus restreinte et d'autant plus adéquate que dans le fait de trouver les séquences des issues du labyrinthe sont impliquées aussi bien les informations visuelles — fovéale et périphérique — que les informations provenant de la kinesthésie de la main. La plus grande efficacité du parcours du labyrinthe ont les sujets appartenant au type d'exploration visuelle organisée et planifiée.

OVID DENSUSIANU ȘI PROBLEMELE ÎNVAȚĂMÎNTULUI ROMĂNESC

ION DRĂGOTOIU

Participînd cu sinceritatea convingerilor ferme, dar și cu o intransigență caracteristică, la dezbaterile problemelor epocii sale, Ovid Densusianu și-a spus răsplată cuvîntul și în unele probleme ale învățămîntului românesc cum sînt: rolul și menirea profesorului, răspunderea școlii pentru cultura integrală a tinerei generații, precum și în problemele studierii limbii și literaturii române în școală, făcînd observații pertinente, unele de o pregnantă actualitate.

În coloanele „Vieței noi“, ca și în diverse broșuri, el a militat pentru ridicarea culturală și morală a poporului, în această direcție, după opinia lui Densusianu, cadrelor didactice revenindu-le un rol de frunte. Astfel, Densusianu, profesorul rămas în conștiința studenților săi ca model de corectitudine și ținută științifică („totdeauna corect în vorbire și înfățișare, își făcea apariția punctual, fără să lipsească vreodată sau să se lase așteptat, nu ceasuri și săptămîni cum se întîmpla altor profesori, dar nici măcar minute“ [11, p. 21]), desfășurînd cu modestie dar și cu migală și scrupulozitate o activitate susținută de inițiere a studenților în activitatea de cercetare filologică, se ridică în apărarea profesorilor, cerîndu-le însă o temeinică pregătire, o documentare permanent la zi, asociată cu dăruirea pentru profesiune.

În colecția „Cărțile înălțării“, prin care își propunea să contribuie la o ridicare morală a poporului român constituit într-un stat unitar, îi apare în 1919 broșura *Profesorimea*, cuprinzînd un studiu publicat anterior în revista „Înălțarea“ din 1919. Luînd apărarea breslei, Densusianu arăta că profesorimea „a fost de multe ori nedreptățită fie pentru că miniștrii nu au înțeles-o și n-au avut mai multă grijă de ea, fie că lumea de la noi așa de pornită spre judecăți necontrolate a fixat în anumite păreri aprecierile despre ea“ [1, p. 5], argumentînd prin comparație că „din atîtea profesii, cea care te pune în contact cu sufletele tinere nu se poate spune că și-a îndeplinit mai puțin chemarea decît altele, și de multe ori cu cîte greutăți, cu cîtă abnegație în mijlocul desconsiderării multora“ [1, p. 5].

Apărarea nu implică lipsa obiectivității în apreciere și în semnalarea unor racile care măcinau învățămîntul nostru. Astfel, unul din viciile școlii era, după părerea lui Densusianu, politicianismul, angrenarea profesorilor în luptele politice, el făcînd o deosebire între politica școlii, vizînd înaintarea în cultură, și politicianism.

Analiza coordonatelor profesiei vizează în continuare personalitatea intelectuală și morală a educatorului. Abaterile de la menirea școlii și pentru Densusianu o dezertare, dezertare ce poate avea loc în forme diverse. În afară de dezertarea în politicianism el enumeră și alte moda-

lități ale dezertării. Adresându-se direct profesorilor, spune: „în fața celor care te ascultă trebuie să aduci mărturia gândurilor care se vede că nu s-au oprit la ce ai învățat odată și sînt frămîntate în ce ai mai bun în suflet“ [1, p. 6], militînd astfel pentru continua ridicare a nivelului pregătirii profesorului care trebuie să fie permanent la zi cu informarea în domeniul specialității. Abateri de la acest deziderat, remarca el, se întîlnesc însă adeseori nu numai la profesorii bătrîni ci și la tineri; o asemenea atitudine caracterizîndu-se prin abdicarea intelectuală, îndeplinirea mecanică a datoriei, prin prezentarea mecanic-funcționarească la ore sau, atrași de mulțumirile ușoare și vulgare, luînd „întipărirea apatiei gândurilor stinse“.

Recunoscînd că profesoratul este o muncă istovitoare, Densusianu arăta că aceasta nu înseamnă renunțare la cultivare după obținerea diplomei și numire. „Muncei intelectuale care ți-a dat un loc — spune el — nu-i ești dator numai cu o platonică recunoștință, sau cum se întîmplă așa de des — de acea mulțumire ruginită, de tihna burgheză, ci ducerea ei mai departe cu stăruință care prinde din toate părțile stimulente ale minții, nelăsînd-o să doarmă, să anticipeze pensionarea ei înaintea celei bugetare“ [1, p. 6].

Pentru a cîștiga prestigiu și autoritate în fața elevilor profesorul trebuie să fie mereu în pas cu cuceririle științei de la noi și din străinătate. „Cultura mereu reînnoită dă un prestigiu la care profesorimea e datoră să ție, pentru că aceasta e una din chemările ei“ [1, p. 7].

E schițat profilul moral al profesorului, căruia i se cer sentimente alese, intuiție, tact pedagogic și apreciere obiectivă a elevilor căci — arată Densusianu — „cea mai obișnuită nedreptate e indulgența față de cei nedestoinici și răi care ajung să fie puși alături de cei vrednici și urmarea e că aceștia sînt copleșiți de ceilalți și pornesc să facă reflexii ce-i duc la demoralizare sau revoltă“ [1, p. 8]. Opusă indulgenței e nedreptatea inconștientă pornită din incapacitatea de a înțelege tinăra generație, trăsătură care e incompatibilă cu cariera de profesor.

Critici severe sînt aduse, pe drept și pe nedrept, pedagogiei înțeleasă ca o știință dogmatică. Apreciînd, într-un articol de mai tîrziu, că și în pedagogie s-au produs unele înnoiri, el arată că înlăturînd mult din rugina scolastică ce ne apăsă, pedagogii „au adus mai multă pătrundere psihologică în educarea sufletelor“, dar îi acuza că „în drumul lor s-au oprit la aproximații și unilateralizări așa că pedagogia modernă, înlăturînd tipicuri vechi a introdus altele nouă, o idolatrie de formule schimbate și a rămas încă departe de comprehensiunea largă a sufletelor, de acea psihologie în care să se regăsească pe deplin aspirații ale spiritului modern“ [5, p. 198]. Inovarea pedagogică e văzută prin psihologie.

Densusianu recomandă ca în activitatea practică profesorul să fie călăuzit de „bunul simț pedagogic“ prin care înțelege, se pare, preluarea critică a ideilor și normelor pedagogice. Căci, susține el, „profesorul care se anchilozează în formule, aplică mecanic orice i se dictează fără critică, fără control personal, nu mai e profesor ci unul ca alții închiși în rutină și nu cu rutina se modelează suflete tinere, se pregătesc pentru carierele rodnice și pentru înțelegerea superioară a vieții“ [1, p. 12].

Idealul de profesor este pentru Densusianu profesorul cu o solidă cultură pe care o împărtășește cu dărnicie și altora. Căci „cultura adevărată — spune el — e aceea care-ți înlesnește să-ți dai seama de ceea ce se petrece sub ochii tăi, să alegi ce e virtualitate spre mai bine, ce vestește marile prefaceri de miine“ [1, p. 13].

Densusianu observa just că învățămîntul și oamenii lui sînt adeseori în urma vieții, că în școală este îngrădită curiozitatea pentru ceea ce e prefacere, formulînd clar ideea, atît de actuală și azi, a legăturii învățămîntului cu viața, cu practica. „Dincolo de programe, dincolo de modelele pedagogice așa de insuficiente și de învechite de atîtea ori e viața care-și urmează drumul ei și ne cere s-o înțelegem și să fim în stare s-o limpezim“ [1, p. 14]. O școală care nu ține pas cu viața dă în fiecare an șiruri de retrograzi și dezorientați, oameni care nu se pot încadra cu eficiență în activitatea social-productivă. Legătura școlii cu viața o preconiza prin orientarea școlii spre producție, prin dezvoltarea școlilor de meserii, a școlilor rurale speciale [7].

În privința idealului moral, Densusianu dorea ca școala să formeze oameni ai atitudinilor ferme și „ai convingerilor neștrămutate“, acționînd cu sentimentul superiorității și al trăinicieii [4]. El își pune speranța într-o generație nouă, crescută într-un catehism al onoarei și al demnității, al acțiunii și al unui ideal senin, luînd ca model exemplul generației de la 1848.

Într-o vreme cînd în învățămîntul nostru accentul cădea pe acumularea de date, pe învățarea scolastică, Densusianu deschide în paginile „Vieții noi“ o amplă campanie pentru realizarea în școală a unei culturi multilaterale, care să cuprindă, ca o componentă indispensabilă, cultura artistică a tinerei generații.

Astfel, cu D. Caracostea publică, în 1908, fiecare cite un articol cuprinse sub titlul *Pentru cultura artistică în școală* [14] (articol publicat și în broșură în colecția „Cărțile înălțării“), arătînd că școala nu s-a preocupat deloc de dezvoltarea sufletului tinerimii în toate direcțiile de manifestare pentru a-i satisface nevoile unei vieți superioare intense. Semnalează ca o necesitate imperioasă „a da tinerimei pe lângă cunoștințe și educațiune morală“ și „o cultură largă artistică, a deștepta și întări în ea simțul estetic“, aceasta ajutînd pe tînăr la înțelegerea înaltă a vieții“.

Analizînd situația existentă în această direcție în învățămîntul românesc, Densusianu enumeră carențele: neglijarea rolului formativ al învățămîntului, a rolului mediului școlar, natural și social în formarea tinerei generații. Căci — argumentează el — „dacă este adevărat că cunoștințele pe care le primește cineva în școală sînt hotărîtoare pentru mai tîrziu, ar fi timpul să se înțeleagă ca un adevăr tot așa de elementar că în atmosfera în care trăiește cineva pînă la 20 de ani se fixează impresiile estetice, se dă pregătirea pentru înțelegerea frumosului“ [9, p. 125].

Aceasta se poate realiza — sugerează autorul — prin aspectul exterior și interior al școlii, prin excursii în natură și la obiective pitorești, prin serbări și spectacole, precum și prin preocupări în acest sens în studiul diverselor obiective de învățămînt. Numai acțiunea coordonată a școlii poate duce la formarea gustului estetic atît de necesar omului, pen-

tru că, după Densusianu, „a nu avea sufletul pregătit pentru înțelegerea frumosului este a lua vieții aproape jumătate din farmecul ei“ [9, p. 127].

Meritul lui Densusianu este de a fi pus problema educației estetice prin artă pentru prima dată la noi, deschizând paginile revistei „Vieața nouă“ pentru exprimarea opiniilor; sub același titlu publicînd: D. Caracostea, G. Andronescu, F. Buricescu, D. Negreanu, I. D. Dimiu ș.a.

Acțiunea inițiată de Densusianu și Caracostea va duce la înființarea la 19 februarie 1910 a „Societății pentru cultura artistică în școală“, societate care și-a adus aportul, înainte de primul război mondial, la dotarea și amenajarea în acest scop a unor licee din capitală (Lic. „Gh. Lazăr“) și a determinat un plus de interes pentru o latură a educației neglijată în trecut.

În educarea artistică a elevilor, profesorul acorda un rol considerabil limbii și literaturii române, atât în studiile teoretice cît și în activitatea practică de elaborare a unor manuale școlare. Valoarea educativ-formativă a literaturii e subliniată în mod deosebit. „În formarea sufletelor ce aspiră la viață superioară s-a recunoscut totdeauna literaturii un rol de frunte nu numai pentru că înalță gândurile, ne înobilează sentimentele cît și pentru că prin ea ajungem să cunoaștem puterea magică a cuvîntului cînd arta îl face să vibreze“ [6, p. 361].

Studiul operelor literare, după opinia sa, trebuie să se facă de la prezent spre trecut, deoarece sufletul nostru poate înțelege mai ușor pe aceia care stau mai aproape de noi. Totodată, studiul literaturii să fie legat de studiul celorlalte arte deoarece literatura dintr-o epocă „nu este un fenomen izolat, fără legătură cu alte manifestațiuni ale gândirii“ [3, p. 22].

Raporturile schimbătoare dintre literatură și știință și implicațiile lor, cu raportare la învățămînt, îi solicită de asemeni atenția constatînd că, în raport cu știința, literatura a avut primatul în a fi așezată la baza învățămîntului, apoi lucrurile s-au inversat. O așezare greșită a limbii și literaturii în planurile de învățămînt are urmări dezastruoase pe care Densusianu le dezvăluie necruțător, arătînd că: „s-au văzut atîția părăsind școala fără să dea dovadă de o însușire care trebuie să distingă pe orice om cult, aceea de a-ți exprima gândurile clar și cu oarecare eleganță“ [6, p. 361].

Omul de știință, savantul, nu se poate dispensa de cunoașterea literaturii, nu se poate închista în specialitatea lui, nu poate rămîne străin de literatură care, pe lîngă unele idei, sugestii, îi relevază și tainele exprimării limpezi a ideilor, îl inițiază în tehnica scrisului.

Importanța literaturii în școală nu trebuie redusă deoarece ea pune la dispoziție mijloace educative mai multe și mai directe, contribuind la realizarea unei culturi desăvîrșite, care „nu poate fi decît acolo unde arta trăiește alături de știință, unde sufletele sînt stăpînite pe lîngă setea de a cunoaște, și de aceea de a simți, de a primi emoțiuni superioare“ [8, p. 22].

Autor cu I. A. Candrea al unora dintre cele mai bune manuale de limba și literatura română pentru clasele I, II și III liceale, manuale folosite în școlile noastre din 1910 pînă în 1938, Densusianu reușește să selecteze texte diverse urmărind să realizeze „o varietate instructivă nu nu-

mai distractivă, pentru ca învățămîntul limbii române să fie într-adevăr un mijloc de îmbogățire a cunoștințelor, de limpezire a ideilor, de întărire a sentimentelor și de perfecționare a mijloacelor de exprimare“ [2]. Urmărind ca manualele să contribuie și la formarea gustului artistic al elevilor, în ele sînt incluse reproduceri după opere artistice, prezentarea lor grafică fiind dintre cele mai îngrijite.

Textele literare sînt selectate cu grijă din literatura noastră (Bolintineanu, Bălcescu, Odobescu, Creangă, Coșbuc, Vlahuță, N. Gane, Ispirescu, S. Fl. Marian ș.a.) sau din literatura universală (Esopia, Tolstoi, Voltaire, Plutarh, Herder, D. Defoe etc.), fapt care face ca aceste manuale să fie apreciate elogios. „Ele duc pe elev într-o lume mai bogată, mai variată, alta decum îi deprinsese vechile cărți“. Alegerea textelor a reușit, pe lângă realizarea obiectivelor instructive și adecvarea la particularitățile de vîrstă, și „deșteptarea unui șir întreg de sentimente, care au ca rezultat că dezvoltă în copil plăcerea de a citi“ [12, p. 430].

De o deosebită valoare științifică și educativă este și *Antologia dialectală*, apărută în 1925, antologie dedicată liceelor și studenților filologi.

Savant, om de o probitate morală ireproșabilă, Densusianu se vedește a fi și un atent observator al procesului de învățămînt de care se simte legat prin profesie și vocație. Referirile pe care le face la învățămînt ne dezvăluie în Densusianu un om cu „o responsabilitate patriotică, un apărător al cinstei și al onestității, care vrea să educe generațiile noi în cultul muncii, acțiunii și al idealului superior de viață“ [10, p. 281], multe din ideile și observațiile sale avînd viabilitate (unele găsindu-și aplicarea practică) și azi, la 40 de ani de la dispariția omului de știință de renume mondială.

BIBLIOGRAFIE

1. Densusianu, Ovid, *Profesorimea — Cărțile noastre* —, Ed. „Vieței nouă“, București, 1919.
2. Densusianu, Ovid, Candrea, A. I., *Curs de limba română. Bucăți de lectură și gramatică pentru clasa a II-a secundară*, București, 1910, Ediția IX (1936).
3. Densusianu, Ovid, *Istoria literară în învățămîntul universitar — Ce a fost și ce ar trebui să fie* —, Extras din „Vieța nouă“, Ed. „Vieței nouă“, București, 1911.
4. Densusianu, Ovid, *Ce cerem zilei de mîine?*, „Vieța nouă“, an IV, nr. 16, 1908, p. 309—311.
5. Densusianu, Ovid, *Critică și pedagogie*, „Vieța nouă“, an XIX, nr. 12, 1923, p. 197—199.
6. Densusianu, Ovid, *Cum trebuie să studiem literatura*, „Vieța nouă“, an XII, nr. 1, 1916.
7. Densusianu, Ovid, *Direcții greșite în învățămînt*, „Vieța nouă“, an VI, nr. 10, 1910, p. 181—183.
8. Densusianu, Ovid, *La întemeierea Societății pentru cultura artistică în școală*, „Vieța nouă“, an VI, nr. 2, 1910, p. 21—25.

9. Densusianu, Ovid, *Pentru cultura artistică în școală*, „Vieța nouă”, an IV, 1908, p.125—127.
10. Bucur, Marin, *Ovid Densusianu*, Ed. tineretului, București, 1967.
11. Popescu-Telega, Al., *Ovid Densusianu*, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1934.
12. Vîrcol, V., *Cu privire la studiul limbei române*, „Vieța nouă”, an. VI, 1910, p. 430.

OVID DENSUSIANU AND THE PROBLEMS OF ROUMANIAN TEACHING SYSTEM

(S u m m a r y)

Well known linguist in Europe, a cultured university professor, Ovid Densusianu also proved to be an attentive observer of the teaching system in Romania to which belongs through vocation and profession. The references he makes to some aspects, such as: the role of the school and the mission of the teacher, the obligation of the school concerning the multilateral education of the student, artistic and the literary education in schools, all of them present us a man with a strong patriotic responsibility a fighter for truth and honesty wishing to educate the young generation through work, action and a superior ideal in life.

Many of his ideas and remarks are still valuable today, forty years after a scholar of international value has vanished.

DIN ISTORICUL ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMĂNESC DIN ȚARA OAȘULUI

VISTIAN GOIA, TEODOR TANCO

Învățămîntul românesc în Țara Oașului, ca în multe părți locuite de români, a luat ființă în cadrul și sub ocrotirea bisericii, fie ortodoxă, fie unită. Deși satele aparținătoare acestei regiuni nordice sînt amintite de timpuriu în documente, despre existența unui învățămînt românesc organizat, instituționalizat, nu avem date decît din secolul al XIX-lea. Însă, *știință de carte românească* a existat cu mult înainte. O primă constatare îmbucurătoare este aceea că la jumătatea sec. al XVII-lea se poate vorbi de știință de carte românească pentru o parte a locuitorilor din Țara Oașului. O atestă însemnările de pe cărțile de strană ce s-au aflat prin satele oșene (în casele dascălilor de biserică și ale țăranilor), cărți studiate de către Darius Pop în lucrarea sa *Mărturii strămoșești*.

Existența acestor cărți nu este un fapt singular, fiindcă din cele 38 de localități din zonă, în 12 s-au semnalat asemenea mărturii ale practicii scrisului și cititului, în aproximativ 27 de probe sau documente. Și cu atît mai mult sînt de neuitat acei bătrîni care au scris, pe marginea filelor de carte, probe de necontestată istorie națională, exprimîndu-se, cum arată Darius Pop: „... în cea mai frumoasă limbă românească a vremii“. Exemplul în acest sens este prima și cea mai veche atestare, de pe *Liturghiarionul din 1666*, că donatorii din Bixad, „... o au pus în sfînta rugă, să le fie pomană lor și părinților și a moșilor și a strămoșilor săi și femeii lor și cine a fi preot în asta biserică pre acei oameni să-i pome-nească pre toți...“¹. Sau pe ultima carte datată: *Triodul de la Blaj*, din 1800, aflată în satul Remetea, carte în care au fost făcute însemnări și de altă natură: „1831. Au fost bucate multe, de tot felul, miera de mălai cu 1 goroș de argint, grîu cu 2 zloți și a picat umătu la Simedru“².

O primă apreciere se referă la limba românească folosită și vorbită în acea vreme, dovedind, prin însemnările amintite, caracterul ei unitar și în provinciile și districtele Transilvaniei, dar înfrățită pînă la identitate și cu a românilor de peste Carpați, pentru că au avut aceleași surse de cultivare a cuvîntului românesc. În acest sens avem în vedere cărțile amintite, care au fost editate în diverse localități și au circulat la toți românii de pretutindeni. Localitățile cu tiparnițe unde s-au lucrat cărțile, răspîndite în Țara Oașului, au fost: Blaj, Rîmnic, București, Iași, Sibiu, Snagov. Așadar, cele mai vestite focare ale culturii și producției de carte de atunci.

O altă constatare desprinsă din aceste însemnări, adevărate răboaje ale memoriei neamului, este aceea că mina a fost de regulă a celui care

¹ Darius Pop, *Mărturii strămoșești*, note paleografice pe margini de cărți bisericești sătmărene, Satu Mare, Tipografia Atheneum, 1938, p. 21.

² *Ibidem*, p. 74.

primea spre păstrare cartea, a preotului sau călugărului. Oare au fost aceștia impasibili la nevoile sociale și la setea de cultură, de carte a oamenilor? Concluzia nu poate fi decît aceea că slujitorii altarelor au făcut multe eforturi pentru răspîndirea scrisului și cititului între enoriașii lor. Dovadă sînt însemnările făcute apoi de către dieci și, într-o perioadă mai avansată, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, de către înșiși țărani, care adnotează aceste cărți. Iată cum se exprima unul dintr-o fruntașă comună românească din ținutul Ugocea de odinioară: „În anul 1795 umātu a fost pînă la briu și au fost foamete mare. Mălaiu au fost cu trei florinți, griu cu doisprezece. Scris-am eu Balaș Ștefan . . .”³. Statistica celor 27 de cărți, după semnături, e următoarea: 9 semnate de preoți, 4 semnate de dieci, 6 de țărani, 8 neidentificate semnăturile. În această situație, lărgirea învățămîntului nu mai este o ipoteză, ci o realitate, un fapt de viață socială; trecerea lui spre masele de oameni.

În această perioadă de început, *condițiile și practicile de școlarizare* sînt cele tradiționale de pe întreg cuprinsul românesc. Preoții, diecii sau alți știutori de carte, adunau copii în tinzile bisericilor, în casele țărănești, iar abecedare le erau tocmai aceste cărți de strană. E perioada unui învățămînt empiric, neorganizat și desfășurat întîmplător. Țara Oașului, vestită în lăcașuri de închinăciune, cu instituții bisericesti de prestigiu, cum a fost Mănăstirea Bixad, cu construcții impunătoare de lemn și din piatră, a avut ambiția de a fi, asemenea altor zone și „țări“, și o „țară“ a cuvîntului românesc scris și citit, fie inițial cît de restrîns și sărăcăcios acest cadru de organizare.

Inceputul secolului al XIX-lea, cu întreaga problematică politică, socială, culturală și religioasă, ridică, implicit, latura instructivă a oamenilor, a tineretului. Pe de o parte, raportul stat-biserică, pe de alta catolicism-ortodoxism sînt sorgintea unui învățămînt mai dezvoltat, cu tendințe de instituționalizare. Ocupația străină, mergînd în direcția desnaționalizării, trece la formarea de școli de stat în limbile maghiară sau germană. Românii din Țara Oașului, fiind ortodocși pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, nu aveau acces în școlile uniților. Și, cu toate că numărul școlilor ortodoxe a crescut după Răscoala din 1784, cum afirmă Petru Maior în 1813⁴, pare puțin probabil că această constatare e valabilă și pentru satele oșene, întrucît, tocmai acum, la confluența celor două veacuri (sec. XVIII—XIX), locuitorii din aceste părți trec masiv la religia greco-catolică. În trecerea la Unire, un rol important l-a avut Episcopia de Muncaciu⁵. Chiar și originile Mănăstirii Bixad se leagă de trecerea la biserica greco-catolică a oșenilor. Faptul se explică și prin modul cum Consiliul de Stat al Imperiului habsburgic a sancționat proiectul lui Ion Bob din 1785 „exceptînd admiterea copiilor neuniți în școlile greco-catolice“⁶. De aceea, trecînd la unire, românii din Țara Oașului puteau

³ *Ibidem*, p. 86—87.

⁴ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania (1774—1805)*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1966, p. 50.

⁵ Vezi Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, Cartea Românească, Cluj, 1932, p. 131—132.

⁶ Apud Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 49.

să-și dureze școli confesionale în limba română, cele de stat fiind, în marea majoritate, de limbă maghiară.

După cum se știe, din cele aproape 6 000 de școli elementare existente în Transilvania la 1898, abia 1 300 erau școli de stat sau întreținute din fondurile comunale. Restul erau școli confesionale. Învățământul în limba română se făcea mai mult în cele vreo 2 200 școli confesionale românești⁷.

Și în comunele din Țara Oașului, paralel cu școlile de stat de limbă maghiară, au existat în secolul al XIX-lea și pînă la Unirea din 1918 școli confesionale pe lângă bisericile greco-catolice, unde limba de predare era română. Existența acestora e lucru cert pentru multe localități: Tîrșolt, Negrești, Călinești, Vama, Trip, Tur, Batarci, Moșeni, Cămărzana, Certeze, Tarna-Mare. Înființate, unele la mijlocul secolului al XIX-lea, altele spre sfîrșitul acestuia, școlile confesionale românești au durat pînă la Unirea din 1918.

Documentele vremii atestă din plin greutatea care apăsau pe umerii țăranilor pentru a susține material școlile confesionale. Astfel, dintr-o adresă a viceprotopopului Țării Oașului, Alexandru Erdősiu, către Ordinariatul Diecezan Gherla, reiese că la 1870 poporeniile din comunele Vama, Tur, Tîrșolt, Lechința, Călinești, Certeze, Moșeni, Bixad, Boinești, Negrești și Prilog erau solicitate prin preoții satelor să dea declarații prin care se angajau să susțină funcționarea școlilor confesionale⁸. Din adrese similare aflăm că „docentele” din Călinești, în plină iarnă (1870), nu are lemne de foc⁹, că sâtenii din Racșa sînt învoiați să-și construiască școală pe pămîntul bisericii dar cu obligația de a-l răscumpăra în folosul bisericii, că preotul din satul Trip cînd s-a așezat aci, la 1848, a trebuit să zidească cu ajutorul țăranilor pentru prima dată școală populară cu trei chilii, una pentru „cantorul-învățătoriu”¹⁰.

Desigur, baza lor materială era precară; școala, care de multe ori era ridicată din lemn, în chiar curtea bisericii uneori, se compunea din 1—2 încăperi alăturate locuinței învățătorului, inventarul școlii se reducea la „o tablă de calculațiune”, la harta Imperiului austro-ungar, la globul pămîntesc ș.a. După cum aflăm dintr-un registru existent la Parohia bisericii din satul Trip¹¹, în școlile confesionale de pe lângă bisericile greco-catolice ale timpului obiectele de studiu erau: limba română, catechismul, biblia, aritmetica, geografia economică rurală, precum și elemente de limba latină. Cursurile se desfășurau, la fel, cu mici deosebiri de la o școală la alta; la unele școli (din Negrești, de exemplu), miercurea era zi liberă, pe lângă duminică, zi în care copiii erau obligați să participe la serviciul divin.

Cărțile didactice după care se învăța erau, mai mult ca sigur, cele întrebuințate și în alte ținuturi din Transilvania; probabil, *Abecedarul*

⁷ Apud *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Ed. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 236.

⁸ Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca, Fondul Episcopiei greco-catolice Gherla, Dosarul 1—600, 1870, nr. inv. 27/120.

⁹ *Ibidem*, nr. inv. 540/345.

¹⁰ *Ibidem*, nr. inv. 22/7.

¹¹ Vezi *Registrul* pe anul 1850, nota din 5 iulie.

de la 1861 al lui Zaharia Boiu, apărut la Sibiu și retipărit în 12 ediții. Că acest cârturar era, la timpul său, autorul celor mai frumoase și mai patriotice cărți de școală românească e lucru cert, întrucât chiar Ion Creangă a fost direct influențat în manualele sale didactice de lucrările lui Z. Boiu¹². Și dacă acestea ajungeau pînă în nordul Moldovei e de presupus că se aflau și pe banca școlarului din nordul Transilvaniei. În timp ce în *Abecedarul* amintit copiii întâlneau cuvintele de „Roma“ și „romanii eroi“, în *Geografia* din 1869 a aceluiași autor se aflau capitole îngrijit scrise despre orașe ca Viena, Paris, Londra, dar și despre București și Iași. De asemenea, pe lângă textul geografic în proză, se dădeau, fapt cu atât mai mult de apreciat, și câteva poezii menite a întări ideea unirii cu frații de peste Carpați, cum erau: *Limba românească*, *Adio Moldovei*, *Dulce Bucovină* ș.a.¹³. Dar cărțile lui Zaharia Boiu, ale lui At. Marienescu și Ioan Tuducescu au fost oprite să mai apară spre sfîrșitul sec. al XIX-lea pentru că ele conțineau referiri și cu privire la români. A cunoscut însă, la începutul sec. al XX-lea, o adevărată proliferare literatură didactică bilingvă (maghiară-română) mai ales după votarea legii lui Apponyi (1907), care a dus la închiderea a 320 școli românești. Au apărut astfel cărți de citire, istorii și geografii seci și străine de simțire românească, semnate de un T. Ille și Victor Boțan și tipărite la Șimleul Silvaniei (1909—1910), apoi *A doua carte de citire și învățatură pentru clasa a II-a* de Ioan Leșianu, editată la Baia Mare în 1913, toate constituind, cum se exprimă Onisifor Ghibu, „un document cultural foarte dureros“¹⁴. După aceste cărți se chinuiau să învețe și copiii din Țara Oașului. După cum își amintesc bătrînii satelor, lecțiile erau predate în ambele limbi; limba română era socotită „limbă după mamă“, iar maghiara „limbă după stat“¹⁵. Din cauza sărăciei părinților, copiii frecventau rar școala, mulți dintre ei rămînînd analfabeți. Citînd o sursă de limbă maghiară, folcloristul Ion Mușlea¹⁶ afirmă că procentul analfabeților era mare. Astfel, pe la 1910, în comuna Lechința, din 482 locuitori, abia 26 știau să scrie și să citească.

De aceea *dascălii* de la școlile românești din Țara Oașului desfășurau cu adevărat o muncă de apostolat, luptîndu-se, pe de o parte, cu autoritățile timpului care nu doreau dezvoltarea unui învățămînt în altă limbă decît a statului, pe de altă parte, cu părinții copiilor care, din ignoranță ori datorită condițiilor de trai, îi întrebunțau pe copii mai mult la munca de pe cîmp și din gospodărie decît să-i trimită la școală. Cu puțină carte, agonisită la Preparandiile de la Gherla, Sighet, Oradea și Satu Mare, dar cu suflet de adevărați români, acești învățători („cantor docente“

¹² Apud Gh. Popovici, *Z. Boiu, autor de manuale didactice*, în *Revista de pedagogie*, nr. 5—6, 1956.

¹³ Vezi G. Sima (Onisifor Ghibu), *Școala românească din Transilvania și Ungaria...*, Ed. Carol Göbl, București, 1913, p. 54—55.

¹⁴ Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 236.

¹⁵ Așa se exprimă audiutul Pavel Ileașcău (în 1975), născut în 1896, fost primar la Valea Seacă.

¹⁶ Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 119—120.

ori „diaci“, cum sînt numiți în documente¹⁷, devotați neamului trăiau ca să „lumineze“ mințile cele mai tinere, pentru a dovedi prin limbă și cultură statornicia unui popor, vechi cît pămîntul pe care trăiau. Așa au fost învățătorii: Iosif Pop-Selegean la școala din satul Trip, după 1850; Ștefan Cinteauru la școala confesională din Negrești, după 1880; Paul Alexandru la școala din Batarci, Doboș Vasile la cea din Tîrșolt, Ștefuț Alexa la școala din Călinești — a căror activitate a acoperit ultima parte a secolului al XIX-lea și primele două decenii din veacul XX. Desigur, au existat și alții (de pildă la școala de pe lîngă biserica română din Vama, care exista încă la 1846), a căror muncă într-un cvasianonimat constituie strălucite exemple ale dăruirii și devoțiunii. Aceasta cu atît mai mult cu cît dascălii școlilor confesionale românești nu erau retribuiți de stat, ci li se dădeau în folosință loturi din pămîntul bisericii, lucrat prin contribuția sătenilor. În condiții cu totul vitrege, prin pasiunea cu care au întreținut în satele oșene cuvîntul românesc (scris și citit), aceștia ne apar astăzi ca adevărați apostoli ai neamului, amintindu-ne, prin puterea lor de sacrificiu, de corifeii Școlii Ardelene.

L'HISTORIQUE DE L'ENSEIGNEMENT ROUMAIN DANS LE PAYS D'OĂȘ

(Résumé)

L'enseignement roumain dans le pays d'Oaș a été fondé dans le cadre et sous la direction des églises orthodoxe ou catholique.

Même s'il y avait des données sur l'existence de l'instruction en roumain depuis le XVII-e siècle, on ne peut pas parler d'un enseignement institutionnalisé qu'à partir de la fin du XVIII-e et du début du XIX-e siècle.

Des documents attestent que dans le pays d'Oaș existaient jusqu'à l'Union en 1918 et parallèlement aux écoles d'État en hongrois, des écoles confessionnelles gréco-catholiques, en langue roumaine. Ces écoles étaient entretenues par la contribution des paysans et les livres didactiques d'enseignement étaient rédigés par Zaharia Boiu, D. Marienescu et Ioan Tuducescu. Les maîtres d'école roumains du pays d'Oaș y développaient un travail de pionniers, avec très peu de personnes, aux „Préparandies“ de Gherla, Sighet, Oradea et Satu Mare.

Par la passion qu'ils ont éprouvée pour la parole en roumain, ceux-ci nous apparaissent aujourd'hui comme de véritables apôtres de notre peuple et par leur esprit de sacrifice sont voisins des chefs de la très renommée „Școala Ardeleană“.

¹⁷ Vezi *Catalogul general* al copiilor pe anul școlar 1864—65 din com. Certeze.

În cel de al XXIII-lea an (1978) *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* apare semestrial în specialitățile :

matematică
fizică
chimie
geologie—geografie
biologie
filosofie
științe economice
științe juridice
istorie
filologie

На XXIII году издания (1978) *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* выходит два раза в год со следующими специальностями:

математика
физика
химия
геология—география
биология
философия
экономические науки
юридические науки
история
филология

Dans sa XXIII-e année (1978) *Studia Universitatis Babeş—Bolyai* paraît semestriellement dans les spécialités :

mathématiques
physique
chimie
géologie—géographie
biologie
philosophie
sciences économiques
sciences juridiques
histoire
philologie

43 872

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin ILEXIM Departamentul export—import presă, P. O. Box 136—137, telex 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3.

Lei 10